

HA 1759:2
4
MAGYAR
KÖNYV-
SZEMLE

KÖNYV-ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

97. évfolyam
1981

4

KADÉMIAKI • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE

I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV-

DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE

ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

DU LIVRE ET DE LA PRESSE

97. ÉVF. 1981/4. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

(társszerkesztő)

DÁN RÓBERT

FÜLÖP GÉZA

V. KOVÁCS SÁNDOR

MEZEY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

✱

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 100 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratosokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlönyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

A karthauziak olvasmányai — pannonhalmi dokumentumok alapján

1.

Azt szokták mondani, hogy a középkort akkor ismerjük igazán, ha az esztendő bármelyik napjára meg tudjuk állapítani, mit imádkoztak, mit olvastak aznap a zsolozsmában. Ha igaz ez az állítás, akkor még nagyon kevésbé ismerjük a középkort. A régebbi szakirodalom igen szegényes ebben a tekintetben; csak általános eligazításokat olvashatunk (pl. Bäumer),¹ részletekbe menő elemzéssel nem találkozunk. Újabban jó segítség Salmon és Andrieu munkássága;² a legközelebbi múltban Étaix tanulmányai segítenek a legtöbbet. Neki sikerült összeállítania a karthauziak egyházatya-olvasmányainak a kóruson és az ebédlőben használt rendjét.³ A szentírási olvasmányokkal szemben azonban ő is nagyon tartózkodó, bizonytalankodó.⁴ Pedig a XVI. századig a monasztikus rendek zsolozsmázásában az egyházi év nagy részében általános volt hétköznapiakon a 3 szentírási olvasmány, vasárnapokon pedig 8 (4—4 az első két noktornumban).⁵ Szerzetesi consuetudo-k, statutumok vagy az Andrieu által közölt ordo-k alapján csak nagy vonalakban ismerjük, hogy az egyes évszakokban melyik szentírási könyvből olvastak; napokra való beosztással nem találkozunk.

Így különös örömünkre szolgálhat, hogy a pannonhalmi Főapátsági Könyvtárban két dokumentumunk is van a középkori szentírási-olvasmányok részletes, napokra szóló rendjére vonatkozóan. Egyik egy XIII. századi, pergamenre írt biblia,⁶ a másik egy Velencében 1483-ban kiadott ősnymtatvány-biblia.⁷ Az egyes szentírási könyveknél a lapszámon mindkettőben egykorú megjegyzések jelzik, hogy az illető részletet mikor olvasták, s ami a legérdekesebb: mindkettő ugyanazt a rendszert követi, csak minimális eltérések vannak közöttük. S azt is rögtön elárulhatjuk, hogy megállapításunk szerint karthauziak által használt olvasmányrendről van szó. Mivel a szakirodalom — tudomá-

¹ BÄUMER, S.: *Geschichte des Breviers*. Freiburg im Br. 1895.

² SALMON, P.: *L'office divin au Moyen Age*. Paris, 1967.

ANDRIEU, M.: *Les ordines Romanorum du haut Moyen Age I—V*. Louvain, 1931—1961.

³ ÉTAIX, R.: *L'Homiliaire Cartusien* — in: *Sacris Erudiri* 1962. 67—112. — *Le lectionnaire de l'office à Cluny* — in: *Recherches Augustiniennes* 1976, 91—153. — *Le lectionnaire cartusien pour le refectoire* — in: *Revue des Études augustiniennes* 1977. 272—303.

⁴ Pl. *Le lectionnaire cartusien pour le refectoire*, 300. Vö.: HAROT, H. D.: *Les leçons d'Isaïe en avant dans le grand bréviaire de Montiéramey* — in: *Miscellanea liturgica* I. 517—523. Roma, 1966 és JUNGSMANN, A.: *Der Umfang der Lesungen* — in: *Zeitschrift für katholische Theologie* 1950, 226—234.

⁵ HAROT i. m. 520 és JUNGSMANN i. m. 230—231.

⁶ Pergamenkódex a XIII. század első feléből, 208×140 mm 498 levél. Az írástükör kétkolumnás, 48 soros. Jelzete: 118. I. 42. Az újkori bőrkötés gerincén felírás: *Biblia Sacra sine loco et anno*.

⁷ *Biblia*, Venetiis, 1483 — HC+3089; GW 4253; SS 638 — Jelz.: 122. B. 8.

sunk szerint — még nem mutatott be ilyen részletekbe menő középkori olvasmányrendet, mi most az alábbiakban közöljük az egyes bejegyzések alapján a két dokumentumból összeállítható rendszert, egymással párhuzamosan. Mivel a Szentírás első könyvét, a Genezist hetvenedvasárnap kezdték olvasni, mi is ezzel a vasárnapkal kezdjük a bemutatást, utána azonban már nem a bibliai könyvek sorrendjében haladunk, hanem az egyházi év rendje szerint. S mivel az ősnymtatvány jelölései jórészt azonosak a kódexével, az előbbi felvázolásánál csak ott írjuk ki az illető bejegyzést, ahol eltérés van a kódextól, egyébként + jelet használunk az azonosság esetére. Mindig azt a szentírási verset írjuk ki, ahol az olvasmányrészlet a bejegyzés szerint kezdődik, tehát egy — egy olvasmány mindig a következő nap kezdő verséig tart. Hiányzó megjelöléseket, kiegészítéseket zárójelben pótolunk.

<i>Kódex</i>	<i>Ősnymtatvány</i>
Gen. Prologus (1 lekió) (Dominica septuagesima)	+ Dom. In LXX
Gen. 1,1: (2) — 8 (lekió) (Dominica septuagesima)	+
2,8: In refectorio	2,15
19,24: feria 2. 1 — 3 (lekió) ⁸	+
24,61: fer. 1 — 3	+
30,22: fer. 4. 1 — 3	+
36,15: fer. 5. 1 — 3	36,40
41,14: fer. 6. 1 — 3	+
46,5: sabbato 1 — 3	+
Exodus 1,1: Dom. LX (sexagesima) (1) — 8	+ Dom. in LX
3,11: in refectorio	+
17,8: fer. 2. (a továbbiakban elhagyjuk a lekiók számjelzését)	+
22,25: fer. 3.	+
28,17: fer. 4.	+
32,15: (fer. 5.)	+ fer. 5.
37,1: fer. 6.	+
Leviticus 4,1: sabb.	+
Lev. 8,1: Dom. L. (quingagesima)	+ Dom. in L
11,13: in refectorio	+
24,1: fer. 2.	+
Numeri 1,1: fer. 3.	+
5,1: fer. 4.	+
8,23: fer. 5.	+
13,26: fer. 6.	+
18,1: sabb.	+
Num. 22,20: Dom. IV. (Nagyböjt I. vasárnap)	+ Dom. in XL
24,1 : in refectorio	+ (quadragesima)
31,1 : fer. 2.	+
33,48: fer. 3.	33,47
Deuteronomium 1,37: fer. 4.	+
4,22: fer. 5.	4,23
7,11: fer. 6.	+
11,1: sabb.	+
Deut. 14,1 : Dom V. (Nagyböjt II. vas.)	+ Dom. Reminiscere
15,19: in refectorio	+
28,15: fer. 2.	+
Deut. 30,1 : fer. 3.	29,29
32,15: fer. 4.	+

⁸ A kódex bejegyzései a hétköznapi és az olvasmányok számozásában nagyon vegyes képet mutatnak: hol római, hol arab számokat használnak. Mi — mivel nem annyira formai, mint inkább tartalmi szempontból vizsgáljuk a kódexet — az áttekinthetőség kedvéért mindenhol egyöntetűen arab számozást használunk.

Kódex	Ósnyomtatvány
Josue Prologus fer. 5.	+
3,1 : fer. 6.	+
6,6 : sabb.	+
Jos. 8,13: <i>Dom. VI. (Nagybőjt 3. vas.)</i>	+ Dom. Oculi
9,18: in refectorio	+
22,9 : fer. 2.	+
Judicum 1,1: fer. (3) (a számot kötéskor levágták)	+
3,23: fer. 4.	+
6,1 : fer. 5.	+
7,19: fer. 6.	+
9,22: sabb.	+
Jud. 11,11: <i>Dom. VII. (Nagybőjt 4. vas.)</i>	+ Dom. Laetare
12,6 : fer. 2.	12,7
15,1 : fer. 3.	+
17,1 : fer. 4.	+
19,22: fer. 5.	+
20,47: fer. 6.	+
Ruth 2,8 : sabb.	+
Jeremias 1,1: (<i>Feketevasárnap</i>)	+ Dom. in Passione
2,29: in refectorio	2,18
19,1 : fer. 2.	+
22,1 : fer. 3.	+
25,1 : fer. 4.	+
27,1 : fer. 5.	+
29,20: fer. 6.	+
32,1 : sabb.	+
33,1 : <i>Dom. in Ramis</i> (Virágvasárnap)	+ Dom. in Ramis
34,8 : in refectorio	+
49,28: fer. 2.	49,23
50,41: fer. 3.	+
51,50: fer. 4. (nagyszerda)	+
Act. Ap. Prologus : fer. 2. (Húsvét nyolcada utáni hétfő)	+ Feria secunda post octavas pasce
2,6 : fer. 3.	+
3,11: fer. 4.	+
5,1 : fer. 5.	+
6,8 : fer. 6.	+
7,35: sabb.	+
8,26: <i>Dom. prima post octavas</i>	+ Dom. I.
9,36: fer. 2.	+
10,37: fer. 3.	+
12,25: fer. 4.	+
14,7 : fer. 5.	+
16,1 : fer. 6.	+
17,13: sabbato ⁹	+
18,24: <i>Dom. II.</i>	+ Dom. II.
20,1 : fer. 2.	+
21,8 : fer. 3.	+
22,30: fer. 4.	+
24,22: fer. 5.	+
26,3 : fer. 6.	26,8
27,30: sabb.	+
Epistolae Canonicae Prologus: <i>Dom. III.</i>	+ Dom. III. post octavas pasce
Jac. 3,1 : fer. 2.	+
5,7 : fer. 3.	+
I. Petr. 2,1 : fer. 4.	+
3,7 : fer. 5.	+
5,1 : fer. 6.	+

⁹ A kódex fejezetszámozása itt hibás: XIX-et ír, azonban valójában a 17. fejezet.

Kódex	Ósnyomtatvány
II. Petr. 2,1 : sabb.	+
I. Joan. 1,1 : Dom. IV.	+
3,7 : fer. 2.	+
5,1 : fer. 3. (II. Joan. is itt)	+
III. Joan. 1,1 : fer. 4.	+
(áldozócsütörtök)	
Apocalypsis 1,1 : fer. 6.	+
2,18: sabb.	+
(áldozócsüt. utáni vas.)	
4,1 : in refectorio	+
13,1 : fer. 2.	13,11
15,1 : fer. 3.	+
17,9 : fer. 4.	+
(áldozócsüt. nyolcada)	
19,4 : fer. 6.	+
21,6 : sabb.	+
(pünkösöd)	
Ezechiel 1,1: (November első vas., 1—8 lekcio)	+
2,2 : fer. 2.	+
6,11: fer. 3.	+
11,1 : fer. 4.	+
15,1 : fer. 5.	+
17,11: fer. 6.	+
20,27: sabb.	+
23,1 : Dom. II.	+
24,1 : fer. 2.	Dom. II.
27,22: fer. 3.	+
31,1 : fer. 4.	+
33,30: fer. 5.	+
37,1 : fer. 6.	36,23
40,1 : Dom. 3.	+
41,1 : fer. 2.	Dom. III.
45,1 : fer. 3.	+
Osee Prologus: fer. 4.	44,15
5,8 : fer. 5.	+
Joel 1,1 : fer. 6.	+
Amos 3,9 : sabb.	+
Abdias 1,1 : Dom. 4.	+
Jonas 2,2 : fer. 2.	Dom. IV.
Micheas 6,3 : fer. 3.	2,1
„Naum, Habacuc vacat”	+
Sophonias 1,1 : fer. 4. (Aggaeus is itt)	+
Zacharias 1,1 : fer. 5.	Naum, Habacuc is itt
9,9 : fer. 6. (Malachias is itt)	+
Isaias Prologus (Advent 1. vas.)	+
2,5 : fer. 2.	Dominica I. in Adventu
6,1 : fer. 3.	+
10,30: fer. 4.	5,18
14,12: fer. 5.	9,1
17,7 : fer. 6.	11,1
	14,22
21,1 : Dom. II.	17,1 : sabbato
23,1 : fer. 2.	+
26,13: fer. 3.	Dom. II.
28,23: fer. 4.	+
30,27: fer. 5.	26,1
33,20: fer. 6.	+
37,8 : sabbato	+
40,1 : Dom. III.	+
41,21: fer. 2.	Dom. III.
45,1 : fer. 3.	+
	43,17

Kódex	Össnyomtatvány
49,22: fer. 4.	45,14
A. 55,1 : fer. 5.	48,17 : fer. 5.
60,1 : fer. 6.	51,4 : fer. 6.
65,8 : Dom.	
B. 55,1 : Dom. 4.	55,1 : Dom. IV.
a–h(= 8)lekcio	58,1 : 1–3 lekcio
57,12 : a–h	59,18 : 1–3 lekcio
60,1 : a–h	61,6 : 1–3 lekcio
62,4 : a–h	63,11 : 1–3 lekcio
65,8 : a–h	65,12 : 1–3 lekcio

Az adatok értékelése

Az már az első látásra is világos, hogy a *cursus monasticus* lectió-beosztása áll előttünk a két bibliában: az 1–8. terjedő számozás nem hagy kétséget efelől. (Mint már említettük, az első két noktornum 4–4 olvasmányáról van szó; a harmadikban az egyházatyáktól olvastak.) Sőt közelebbről: ez az olvasmányrend mindenben megfelel a karthauziak előírásainak!

A karthauzi „alkotmány” alapjait a Guigo-féle *Consuetudines* alkotják (1217). Ezek mindvégig érvényben maradtak, csak időnként hozzáadták a nagykáptalanok határozatait, kiegészítéseit; mégpedig:

Statuta antiqua (1259-ig) (a továbbiakban: Antiqua)

Statuta nova (1259–1367)

Tertia compilatio statutorum (1367–1509)

Ezek együtt nyomtatásban is megjelentek 1510-ben.¹⁰

Lássuk most egyenként az előírásokat:

1. Hetvenedvasárnaptól a Heptateuchus az olvasmány: „Ab ipsa autem dominica (septuagesimae) usque ad dominicam de passione Domini heptaticum tam in ecclesia, quam in refectorio legimus...”¹¹ Heptaticus = Mózes 5 könyve, József, Bírák és ennek függelékeként Ruth. (Vannak más szokások, amelyek Ruth könyvét különválasztva a Bírákétól, Octaticust mondanak Heptaticus helyett). Fontos kitétel, hogy a kóruson is, ebédlőben is olvassuk: a clunyei knél csak a kóruson olvassák a Genezist,¹² a ciszterciek pedig csak részleteket vesznek belőle a kóruson, a többit az ebédlőben. Azonkívül ők nagybőjtben a kóruson nem a szentírást olvasták, hanem Ágoston zsoltár-magyarázatait.¹³

2. Feketevasárnap, azaz Urunk szenvedésének vasárnapján (nagybőjt 5. vas.) Jeremiást veszik elő a kóruson is, az ebédlőben is: „Dominica de passione ... usque ad cenam Hieremiam partim in ecclesia, partim in refectorio propter noctium brevitatem legimus”.¹⁴ A clunyei megint csak a kóruson olvassák Jeremiást,¹⁵ a ciszterciek kétfelé osztják: felét a kóruson, felét az ebédlőben.¹⁶

¹⁰ *Statuta et privilegia ordinis Cartusiensis* — Basileae 1510. Vö.: Lexikon für Theologie und Kirche V/1382.

¹¹ *Statuta et privilegia*. . . Benne: *Statuta Guigonis* (a továbbiakban: Guigo) Cap. III, 4.

¹² *Antiquiores Consuetudines Cluniacensis Monasterii*. PL. 149, 643–644.

¹³ *Usus antiquiores Ordinis Cisterciensis*. PL. 166, 1392–1393.

¹⁴ Guigo IV, 13.

¹⁵ PL. 149, 644.

¹⁶ PL. 166, 1295–1296.

3. Húsvét nyolcada (Fehérvasárnap) utáni hétfőn az Apostolok cselekedetei következnek három hétig, majd a kanonikus levelek,¹⁷ csak a kóruson, áldozócsütörtökig; áldozócsütörtöktől pünkösdig a Jelenések: „Feria secunda post octavas pasche . . . Actus Apostolorum incipimus, eosque tribus hebdomadibus; canonicas vero epistolas exinde usque ad ascensionem tantum in ecclesia legimus . . . in crastino ascensionis incipitur Apocalypsis, quam usque ad pentecosten partim in ecclesia, partim in refectorio legimus”.¹⁸ Megint idézhetnénk más, eltérő szokásokat, azonban feleslegesnek tartjuk: annyira egyértelmű, hogy tárgyalt két bibliánk e karthauzi szokásokat követi.

4. Novemberben Ezekielt és a kis prófétákat¹⁹ olvasták. Már Guigo statutuimaiban így találjuk: „In praedicta dominica (= prima adventus) finitis Ezechiele et duodecim prophetis, nam Daniele in refectorio legimus, Esaiam incipimus”.²⁰ Az Antiqua egyik rendelkezése közelebbről megmondja, mikor kezdték: november első vasárnapján. „Quod si kalendae ipsae in dominica evenerint, tunc incipietur Ezechiel in refectorio”.²¹ E szövegrész igazában csak egy speciális esetről szól, de mutatja: természetesnek veszi, hogy Ezekielt november első vasárnapján kezdik; itt csak arról intézkedik, mi történjék, ha november elseje, azaz Mindenszentek ünnepe vasárnapra esik (tehát kiszorítja az első vasárnap Ezekiel-olvasmányait). Ilyenkor az ebédlőben olvassák a prófétát, tehát mindenképpen elkezdődik e vasárnapon. Az ebédlőben csak Ezekiel után kezdik az előírt Dánielt, mint egy másik fejezetből értesülünk.²² — Két szóban forgó bibliánk nem említi ugyan, hogy novemberi vasárnapokra gondol, csak „vasárnap” jelzést ad, de mivel 4 vasárnapot jelölnek meg, nyilván jogosan gondolunk egy hónapnyi időszakra és közelebbről, az utasítások alapján novemberre.

5. Az adventi olvasmányt, Izaiást előbb már érintettük, de most térjünk vissza rá. „In praedicta dominica (prima adventus) . . . Esaiam incipimus, usque ad vigiliam nativitatis eo contenti”.²³ Bibliánk közül a kódex megint nem jelzi, hogy milyen vasárnapra gondol, a vele — minimális eltérésekkel — azonos rendszert követő ősnymotatvány azonban megnevezi: advent első vasárnapja. De az egész beosztás az adventi időre utal. Ugyanis 55,1-től kezdődően a kódex kétféle rendet közöl egymással párhuzamosan. Erre azért van szükség, mert — mint tudjuk — az advent időtartama évről évre változik. Irányadó: Szent András napja, nov. 30. Mindig az András naphoz közelebb eső vasárnap az advent kezdete. Azaz: ha András napja a hét első felére (hétfő, kedd, szerda) esik, akkor az előző vasárnap, ha a hét második felére, akkor a következő vasárnap nyitja meg az adventet. Kódexünk A beosztása arra az esetre áll, amikor legrövidebb az advent (azaz, ha András napja csütörtökre esik, mert akkor dec. 3. az első vasárnap, a negyedik pedig dec. 24., s ez már

¹⁷ Azok az apostollevelek, melyeket nem határozott személyekhez vagy egyházközségekhez intéztek, hanem a hívek egyetemességéhez. Ezek: Jakab, Péter 1–2, János 1–3, Judás (Tádé) levele. A „katolikus levelek” elnevezés is használatos.

¹⁸ Antiqua Pars I. cap. 15, 4.

¹⁹ Az Ószövetség rövidebb prófétai iratainak szerzői. Nevük: 1. az olvasmányrend novemberi része.

²⁰ Guigo II, 2.

²¹ Antiqua P. I. 21, 10.

²² Antiqua P. I. 28, 6.

²³ Guigo II, 2. — A „megelégszünk vele karácsony vigiliájáig” kitétel nyilván célzás azokra, akik rövidebb idő alatt elolvassák a kóruson Izaiást. Pl. Clunyben egy hét alatt elvégezték. Vö.: PL. 149, 644–645.

karácsony vigiliája). E változatban a vasárnapra jelölt 65,8 a dec. 24-i olvasmány kezdete. Szombatra nincs szöveg osztva. Ennek valószínű magyarázata: erre a hétre esik Tamás apostol ünnepe (dec. 21.), s neki saját olvasmányai vannak, így kiszorítaná Izaiást. Egy másik rendelkezés szerint viszont Izaiás kiesett részeit nem szabad az ebédlőben pótolni,²⁴ tehát egy napot szabadon hagytak Tamás ünnepe számára.

A B változat a hosszabb advent esetére érvényes. Itt csak 1–8 olvasmányt jelöltek ki, 5 sorozatban, napok említése nélkül, s nyilván úgy tologatták az egyes napokra, ahogy a naptári helyzet kívánta. Könnyű bármely változatra elképzelni az olvasmány-rendet.

Más utat követ az ósnyomtatvány: ugyancsak 55,1-nél áll be a változás, de a vasárnap mellé 5 sorozatban 1–3 lekiót jelöl ki. Így szintén szabadon lehetett a helyzet-kívánta változatot előállítani. Aki esetleg utána akar számolni, annak megjegyezzük: ha karácsony vigiliája hétköznapra esett, akkor külön egyházatya-olvasmánya volt,²⁵ tehát erre nem kell Izaiás-részletet számolni.

Érdekes, hogy a fent vázolt olvasmány-rendszernek még egy tanúja is van: az Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 96 jelzetű biblia-kódexe.²⁶ Ebben szintén a mi kódexünkével azonos bejegyzések olvashatók. Az advent végére ez viszont egy újabb változatot közöl. Íme:

Is. 40,1	: Dom. III.	1–8	
41,21	: fer. 2.	1–3	
45,1	: fer. 3.	1–3	
49,22	: fer. 4.	1–3	
55,1	: fer. 5.	1–3	
60,1	: fer. 6.	1–3	
65,8	—	1–3	

minden egyes lekiót t jelzéssel kétfelé oszt
(t = terminatio: szakaszhatár)

Ez a kódex tehát követi a pannonhalmi A-változatot, de az olvasmányok kettévágásával tetszés szerintre szaporítja számukat a naptári rend kívánalmai szerint.

Érdekessége mindegyik bibliának, hogy novemberben két alkalommal is kihagyják a szombatot. Nyilván számításba veszik az akkortájra eső két ünnepet: Szent Márton és Szent András napját, akiknek saját olvasmányaik vannak. Ugyancsak advent elején is szabadon marad egy szombat mindkét kódexben (az ósnyomtatványban, mint láttuk, nem). Nyilván szintén valamilyen ünnep kedvéért. Gondolhatunk itt akár Szent Andrássra, ha az adventbe esett, akár a Szeplőtelen Fogantatás ünnepére, amelyet az Antiqua már említ Sanctificatio Mariae néven.

Ezzel végére értünk a ciklusnak, de nem szóltunk még két időszakról: a karácsony nyolcadától hetvenedvasárnapig, ill. a Szentháromság vasárnaptól novemberig terjedő időről. A statútumok ezekről így rendelkeznek: „Quarto nonas januarii usque ad septuagesimam beati Pauli apostoli epistolas legimus” (Guigo).²⁷ Ugyanezt mondja más dátummeghatározással az Antiqua: „Ab octavis sancti Stephani usque ad septuagesimam beati Pauli epistolas legimus”.²⁸ Mindkét megjelölés egy napot jelent: január másodikát. Tehát ettől

²⁴ Antiqua P. I. 21, 14.

²⁵ Antiqua P. I. 4, 1.

²⁶ BARTONIEK É.: *Codices Latini Medii Aevi* Bp. 1940. 96. sz. Vö.: 36. jegyzet.

²⁷ Guigo IV, 1.

²⁸ Antiqua P. I. 5, 56.

kezdve hetvenedvasárnapig Pál apostol leveleit olvassák, de csak a kóruson, mert a statútumoknak egy másik pontja kimondja, hogy Pál apostol leveleit még akkor sem kell az ebédelőben felolvasni, ha egy ünnep esetleg kiszorítja őket.²⁹ Mindkét bibliánkban Pál apostol levelei is be vannak osztva, de nem az eddig szokásos módon, azaz napokra szólóan, hanem csak 1–3 sorozatokkal, közelebbi napmegjelölés nélkül. Ennek valószínű magyarázatául csak ennyit: e leveleket nem vasárnap kezdték olvasni, hanem mindig január másodikán, tehát minden évben másként alakult a kezdő nap és az első januári vasárnap közti hétköznapiok száma, így nem lehetett előre napra szólóan megadni a beosztást. A kódex Pál apostol első levelének, a rómaiakhoz szólónak első fejezetinél az 1–3 jelzéssel párhuzamosan ad egy a–h jelzésű nyolcas beosztást is, nyilván a vasárnap számára.³⁰

Végül a nyári időszakban, Szentháromság vasárnapjától novemberig a statútumok szerint a következőképpen alakult az olvasmányrend:

„Post octavas pentecostes ... libros regum incipimus ... usque ad Kalendas augusti eis contenti. A Kalendis augusti usque ad Kalendas septembris *Parabolas*, *Ecclesiasten*, *librum Sapientiae*, et de *Ecclesiastico* quantum tempus permittit, legimus. A Kalendis septembris *Job* tribus hebdomadibus, quando ipsae Kalendae feria tertia vel quarta contingunt; alias duabus eum legimus septimanis. Duabus sequentibus *Thobiam*, *Judith*, *Hester*. A Kalendis octobris usque ad novembrem *Machabeorum* libros ... Praedictos libros partim in ecclesia, partim in refectorio legimus”.³¹

Bibliánkban ezek a könyvek is el vannak látva lapszéli beosztással, tehát ezeket is olvasták. Itt is csak az olvasmányok számozását adják meg, napot nem jelölnek. A Királyok könyve végig 1–3, és vele párhuzamosan 1–8 sorozatokra van osztva. A többiekénél: a fenti felsorolásban cikluskezdő könyvek, tehát: *Parabola*, *Jób*, *Tóbiás*, és *Machabeusok* első versei 1–8 beosztásúak, utána végig csak 1–3 sorozat található. Azonkívül *Jób* 3–17. fejezetét in refectorio olvasták. Ebben az időszakban közönséges hétköznapiokon egy lekiót vettek a bibliából, az ún. háromlekiós ünnepeken hármat, vasárnapokon pedig nyolcat.³² Emiatt sok tologatásra volt szükség, ezért nem jelölik a napokat, csak a lekiók tartamát.

Az eddigiek alapján megállapíthatjuk: a két szóban forgó biblia perikópái mindenben megfelelnek a karthauzi gyakorlatnak. Azonban módunkban van ezt a megfelelést még jobban aláhúzni. Mint láttuk, az egyes ünnepkörök hiányoznak a beosztásokból. Mégpedig azért, mert ezeken az ünnepeken nem a soron következő szentírási könyvből olvastak, hanem vagy válogatott bibliai perikópákat vettek, vagy az egyházatyáktól olvastak. R. Étaix 1962-ben összeállította a karthauziak homiliariumát, azaz az egyes ünnepek olvasmányrendjét, ill. a vasárnapok egyházatya-olvasmányait.³³ A mi beosztásunkból hiányzó ünnepek, nevezetesen: karácsony vigiliája, karácsony és a nyolcadába eső napok újévig, vízkereszt és nyolcada, nagycsütörtöktől fehérvasárnapig, áldozócsütörtök és nyolcadnapja, valamint a nyolcadba eső vasárnap, pünkösd és nyolcada: ezek mind 1–12 lekióval találhatók meg az ő homiliáriumban válogatott bibliai, ill. egyházatya-olvasmányokkal, tehát valóban joggal kimaradhattak a bibliai sorozat-lekiókból. Különösen szembeötlő ez az

²⁹ Antiqua P. I. 21, 14.

³⁰ Antiqua P. I. 5, 53.

³¹ Antiqua P. I. 21, 1–5.

³² Vö. Antiqua P. I. 20, 1.; 21, 7.; Guigo IV, 5–6.

^{33–34} L. a 3. jegyzet.

egymásnak megfelelés áldozócsütörtök, a nyolcadába eső vasárnap és áldozócsütörtök nyolcadnapja esetében: táblázatunkban hiányoznak e napok, és a homiliárium „fogaskerekei” pontosan beleillenek e hiányokba. Ugyancsak pontos a „fogaskerekek” egymásba fogódzása a vasárnapok esetében is: a mi táblázatunk az első nyolc olvasmányt jelöli ki a bibliából, a 9–12 olvasmány az egyházatyáktól volt. S ezek is mind pontosan megtalálhatók Étaix összeállításában.

Sőt van még egy összehasonlítási alapunk: az ebédlői olvasmányok. R. Étaix ezeknek a rendjét is összeállította egy tanulmányban, bár a rendelkezésre álló adatok hiányosságai miatt csak töredékesen.³⁴ Összehasonlítva a mi táblázatunk ebédlői olvasmányait az övével, ezt a képet kapjuk:

	<i>Phalmi bibliák</i>	<i>Étaix</i>
Hetvenedvas.	Gen. 2,8–19,23	Gen. 2,15–17,8
Hatvanadvas.	Ex. 3,11–17,7	Ex. 3,13–12,28
Ötvenedvas.	Lev. 11,13–23,44	Lev 7,13–14,32
Nagyböjt 1. vas.	Num. 42,1–30,27	—
Nagyböjt 2. vas.	Deut. 15,19–28,14	—
Nagyböjt 3. vas.	Jos. 9,18–22,8	—
Nagyböjt 4. vas.	—	—
Feketevas.	Jer. 2,29–18,23	Jer. 2,18–18,23
Virágvas.	Jer. 34,8–49,28	Jer. 34,8 ³⁵ –49,13
Áldozós. u. vas.	Apoc. 4,1–12,18	Apoc. 5,6–15,4

Az Étaix-féle kimutatás töredékes volta miatt több összehasonlítási alapunk nincs, de ennyi is meggyőzhet arról, hogy azonos rendszerrel van dolgunk. A három nagyböjti vasárnap eltérése? Ennyit a helyi szokásoknak is engedhetünk...

S végül utolsó, nyomós érvként lássunk még két párhuzamot. Említettük, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Cod. Lat. 96 jelzetű bibliájában szintén megtalálható a fentebb vázolt perikópabeosztás. Nos, ez a biblia egy karthauzi kolostor, az alsó-ausztriai Gaming (Gemnitz) használatában volt. Gamingot Bölcs (Sánta) Albert, Ausztria hercege alapította 1330-ban; a német nyelvterület legnagyobb karthauzi háza volt. A XIII. században, feltehetőleg Franciaországban készült bibliát a latin bejegyzések szerint Nicolaus de Pressburg bécsi polgár adományozta a kolostornak 1399. okt. 25-én.³⁶ A perikópabeosztás itt is készülhetett.

Ugyancsak karthauzi ház, a felső-magyarországi Lechnitz használatában volt a budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 68 jelzetű bibliája; ebben szintén megtalálható a fent tárgyalt perikóparendszer. A kódex a XV. század első felére keltezhető, valószínűen cseh földön írták. Tartalmazza az Ószövetség első részét a Genezistől Jób könyvéig.³⁷ Feltehetőleg szintén Lechnitzben látták

³⁵ ÉTAIX i. m. 283. : 24,8-at ír, azonban a megadott incipit (Verbum quod factum est ad Iheremiam) 34,8-at mutat, tehát a 24,8 nyilván elírás.

³⁶ BARTONIEK: CLMAE 96. Vö. COTTINEAU, L. H.: *Répertoire topo-bibliographique des Abbayes et Prieurés*. Macon 1939. 1. 1244. — *Francia és németalföldi miniaturák Magyarországon*. Összeáll. RADOCSEY Dénes, SOLTÉSZ Zoltánné, SZÁNTÓ Tibor. Bp. 1969. 50. — LEHMANN, E.: *Die Bibliotheksräume der deutschen Klöster im Mittelalter*. Berlin 1957. 34. — Gaming jelentőségére Dr. Vizkelety András volt szíves a figyelmemet felhívni. Ezért és egyéb adatok ellenőrzéséért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

³⁷ Vö. FODOR, A.: *Die Bibliothek der Kartause Lechnitz in der Zips vor 1550*. in: *Armarium*. Hrsg. PIROSKA DEZSÉNYI SZEMZŐ u. LÁSZLÓ MEZEY. Bp. 1976. 49–70; 60. — MEZEY L.: *Codices Latini Medii Aevi Bibliothecae Univers.* Bp. 1961. 68. sz.

el perikópajelzésekkel. Nagybüjt negyedik vasárnapja utáni szombatig, azaz Ruth 2,8-ig tartanak a mi bibliánkéval teljesen azonos jelölések.³⁸

Végezetül: az elmondottak alapján joggal állíthatjuk: a tárgyalt 2. ill. 4 biblia lapszéli bejegyzéseiben a karthauziak kórusi (s részben ebédidői) biblia-olvasmányainak perikópabeosztását kell látnunk, s így — az Étaix által összeállított homiliáriumot is véve — immár birtokában vagyunk éjjeli zsolozsmájuk egész évre kiterjedő olvasmányrendjének.

2.

Bán Imre *A Karthausi Névtelen műveltsége* című tanulmányában a következőket írja:

„Ismeretes, hogy a Karthausi Névtelen műve prédikációs kötet, amelynek De Tempore része advent 1. vasárnapjától farsang vasárnapjáig tart, s ezen az ünnepkörön kétszer halad végig, először az epistolák, majd az evangéliumok rendjében. A szentekről szóló beszédek, a De Sanctis részlet jóval terjedelmesebb és Szent András napjától (nov. 30.) Szent Katalin napjáig (nov. 25.) tart, tehát az egész egyházi évet felöleli. Már Timár Kálmán figyelmeztette a kutatást, hogy a Karthausi breviáriuma nem egészen azonos a ma használatos Breviárium Romániummal. Oka az általános középkori tarkaságban és a rend sajátos liturgikus gyakorlatában keresendő. Nem lévén a kérdésnek szakértője, pusztán a feltűnőbb eltérések lajstromozására szorítkozom.”³⁹

Bán Imre a *Breviarium Romanum* helyett nyilván *Missale Romanum*ot akar mondani, hiszen a kódex epistolái és evangéliumai nem a breviárium, hanem a szentmise olvasmányai. De akármelyikre gondolt is, a Karthauzinak egyiket sem kellett követnie, sőt az volna a feltűnő, ha ezekből venné az epistolákat és evangéliumokat. A középkorban ugyanis nem beszélhetünk egységes *Missale Romanum*ról, s egységes perikóparendszeréről, hanem csak rendszerekről, mert több, egymástól meghatározható pontokban eltérő perikóparendszer volt használatban. Nagy vonalakban a következőképpen tudjuk ezeket felvázolni:

1. A későbbi *Missale Romanum*nak (amely a Tridentinum óta egészen a legújabb liturgikus reformig használatban volt) megfelelő rendszer. Ebben advent 1. vasárnapján is (Erunt signa . . . Lk. 21,25—33) és az egyházi év utolsó vasárnapján is (Cum videritis . . . Mt. 24,15—35) az utolsó ítéletről szolt az evangélium. Év közben a szokásos, általunk is ismert szakaszokat olvasták. Ezt a rendszert használják azok a kódexek, amelyeknek akár incipitjében, akár kolophonjában szerepel ez a megjelölés: *Missale secundum usum Romanae Curiae*. A tridenti zsinat azután ezt tette az egész egyházra kötelezővé. Ez — legalábbis nálunk — kevésbé volt elterjedve. Használták a ferencesek, az augusztinusok.

2. Egy másik rendszer: Advent 1. vasárnapján Jézus jeruzsálemi bevonulása (Cum appropinquasset . . . Mt. 21,1—9) és az egyházi év utolsó vasárnapján a csodálatos kenyérszaporítás (Cum sublevasset . . . Jn. 6,5—15) az evangélium. Ezek az úgynevezett könyörület perikópák: legtöbbjük könyörületet, irgalmat sugároz. Nézzük csak sarkalatos pontjait:

Adv. 1. vas : Cum appropinquasset . . . Mt. 21, 1—9.

³⁸ Az adatok egyeztetésében MADAS Edit volt segítségemre; köszönetet mondok érte.

³⁹ BÁN I.: *A Karthausi Névtelen műveltsége*. Bp. 1976. It. Füzetek 88. — 11.

Adv. 2. vas.: Erunt signa. . . (ami az előző rendszerben az első vasárnapon volt).

Adv. 3. és 4. vas.: ami az előzőben 2. és 3. volt, azaz eggyel eltolva megvan a római sorrendje.

Nagyböjt 2. vas.: a kánaáni asszony (könyörület!) Mt. 15, 21–28.

Pünkösöd u. 1. vas.: a dúsgazdag és a szegény Lázár (könyörület!) Lk. 16, 19–31.

Pünkösöd u. 4. vas.: Estote misericordes. . . Lk. 6, 36–42 (könyörület!). Ez a szakasz a rómaiiban is megvan, Pünk. u. 1. vasárnap, de a Szentháromság vasárnapja kiszorította. A pünkösöd utáni vasárnapok sorrendje tovább már ugyanaz, de a Lázárról szóló evangélium beiktatása miatt eggyel eltolva.

Pünk. u. utolsó vasárnap: Cum sublevasset . . . (Jn. 6, 5–15) a csodálatos kenyérszaporítás: könyörület.

Ez tulajdonképpen csak váza ennek a nagyon elterjedt rendszernek, amelynek eredete még a Karoling korbá nyúlik vissza. Radó Polikárp is ismerteti a *Libri liturgicib*, az V. táblázatban.⁴⁰ Használták az egyházmegyéik, a ciszterciek, domonkosok, pálosok. A Pannonhalmán található összes régi misekönyv ezt követi. A tridentini zsinat után nálunk Pázmány vezetteti be a nagyszombati zsinaton a római szokást. Az esztergomi főegyházmegye legelőször 1632. ápr. 11-én, húsvét napján tartotta a római szokás szerint az isteni szolgálatot. A kalocsai és zágrábi egyházmegye nem fogadta el a nagyszombati zsinat döntését, itt továbbra is kitarítottak a régi mellett.⁴¹

3. A karthauziak által használt rendszer e kettő kombinációja: karácsony előtti időben a római, a későbbiekben a második rendszert követték.⁴²

Mint láttuk, nálunk a második rendszer volt elterjedve. A magyar nyelvemlékekben található perikópa-fordítások is mind ezt követik. Legteljesebb a Döbrentei-kódex fordítása.⁴³ Másik kérdés: ha több perikóparendszer élt egymás mellett, tudtak-e egymásról, hogyan reagáltak egymásra. Erre vonatkozóan több tanunk is van. Az egyik Temesvári Pelbárt. A *Sermones Quadragesimales*⁴⁴ nagyböjt második vasárnapjára szóló szentbeszédek mottójában így: „Respondens Jesus ait illi: O Mulier, magna est fides tua, fiat tibi, sicut vis. Et sanata est filia eius ex illa hora. Mt. 15,21 etc. . . in evangelio hodierno secundum consuetudinem ecclesiarum plurimum.” Ő ferences, neki a római rend szerint Krisztus színeváltozásáról kellene vennie az evangéliumot, de helyette a kánaáni asszonyról szólót veszi, mert igen sok egyház azt olvassa.

A másik tanú éppen a Karthauzi Névtelen. A De Sanctis részben Szent Borbála ünnepére való prédikációnál megjegyzi:

„Ez may zent ynnepnek epistolayaat ha ky akarya meg keresny meg leely zent peter apostolnak ynnepen fassangban. Az zent ewangeliomot meg wgyan ottan wtanna. De myeert secularis mood zerent ymez zent ewangeliomot olvassa anya Zent egyhaaz. Azerth azt lassok megh. . .”⁴⁵ S ezt magyarázza: „Az ydőben vetekődés leen Iesusnak tanoytwany között. . .”

Visszatérve kiindulópontunkra: a Karthauzi Névtelennél nem az a probléma, hogy nem a római rendet követi, hanem az, hogy miért nem a karthauzit követi. Erre Timár Kálmán így próbált válaszolni: mert különböző rendű szerzetes-testvéreket és apácákat tart szem előtt.⁴⁶ S a másik kérdés: akkor milyen

⁴⁰ *Libri Liturgici Manuscripti Bibliothecarum Hungariae et Limitropharum regionum*. Recensuit P. Radó Bp. 1973. – 18–19.

⁴¹ KNAUZ N.: *A magyar egyház régi szokásai*. Magyar Sion 1865. 406.

⁴² *Missale Cartusiensis Ordinis. Tauratii in Sabaudia 1679.*

⁴³ Nyelvemléktár 12. kt.

⁴⁴ Pelbartus de TEMESWAR: *Sermones Quadragesimales*. RMK. III. 129.

⁴⁵ Nyelvemléktár 5. 255–256.

⁴⁶ ItK. 1927. 223.

perikóparendszert követ? Erre most szeretnénk megtalálni a feleletet. Radó Polikárp a már említett helyen nem bocsátkozik annyira a perikóparendszernek elemzésébe, hogy észrevenné: a bemutatott rendszernek van még egy sajátossága, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagynunk, mert segítségével közelebb kerülhetünk egyes misszálék rokoni kapcsolataihoz. Nevezetesen: a római rendben és jórészt a második rendszerhez tartozókban is, Újév napján az episztola: Apparuit benignitas (Tit. 2,11–13). A második rendszerben azonban van egy csoport, amelyben ezen a napon a szentlecke: Priusquam veniret fides (Gal. 3,23–29). Így találjuk a Radónál 6. szám alatt felvett misszáléban a németújvári ferencesek könyvtárából. Kora: XIII. század; egyetlen teljes misszálénk az Árpád-korból.⁴⁷ Ugyancsak ezt az episztolát találjuk legrégibb nyomtatott misszálénkban, a Missale ad usum Minorum Ultramontanorum-ban.⁴⁸ Ennek a szakasznak fordítását olvashatjuk a Döbrentei- és Érdy-kódexben is! S ez található két, magyar szempontból fontos misszáléban: a salzburgiban és passauban. Pillanatnyilag számunkra legfontosabb a Missale Ultramontanorum egyezése: ez a misszálé mindenben teljes fedezetet nyújt az Érdy-kódex De Tempore részének perikópáihoz! Tehát nemcsak Bertalan apostol napján követi a Névtelen a „secularis” módot, hanem az egész De Tempore részben is!

Annál nehezebb viszont megfelelő párhuzamot találni a De Sanctis rész perikópáihoz. Hiába készítünk táblázatokat, összevetéseket: mindig akad bőven olyan perikópa-anyag, amelyre nincs fedezet az ismert misszálé-típusokban. Úgyanígy jár Karl Reinert is, amikor a Missale Cibiniense olvasmányainak eredetét keresi. Hiába készíti mindenre kiterjedő táblázatokat: csak azt tudja megállapítani, hogy a De Sanctis rész perikópái nem mutatnak olyan határozott, egységes típust, mint a De Tempore része.⁴⁹ Ennyivel be kell érünk nekünk is az Érdy-kódexszel kapcsolatban.

Perikópákról szólva, nem mehetünk el szó nélkül kódexirodalmunk egy ide vonatkozó kérdése mellett. Bár jelentéktelennek tűnő kis dolog, mégis helyére kell tennünk. Ismeretes, hogy a Münchener kódexben ismétlődik egy „megkülönböztető” jel: †. Timár Kálmán szerint ez perikópa-jelzés: a másoló, ill. fordító ezzel jelezte a szentírási szövegnek azokat a részeit, amelyek liturgikus olvasásra kijelölt perikópák. Timár ezzel érvel a huszita eredet ellen, mondván, hogy huszita fordítónak már nem volt szüksége arra, hogy a hivatalos egyházi perikópákat jelölje. Megjegyzi ugyan, hogy a perikópák beosztása némi eltérést mutat egyes kódexeinkhez viszonyítva, de három perdöntő helyet vél találni.⁵⁰ Nyíri Antal a Münchener kódex kiadásában átveszi Timárnak ezt a nézetét, azaz ő is perikópa-jelzést lát az illető jelben.⁵¹ E megkülönböztető jelről azonban Farkas Gyula megállapította már, hogy ez nem perikópa-jelzés, hanem egyszerűen új szakaszt jelöl.⁵² Mi is osztjuk Farkas Gyulának ezt a véleményét, mégpedig azért, mert a Münchener kódex jelzéseinek túlnyomó része nem perikópa határon van, ill. a megjelölt helyek túlnyomó része egyik rendszerben

⁴⁷ RADÓ P. i. m. 78–86. Fényképmásolatát Dr. SZIGETI Kilián volt szíves rendelkezésére bocsátani.

⁴⁸ Verona 1480 — RMK. III. 2.

⁴⁹ REINERT, K.: *Missale Cibiniense*. Wien 1972. — 158.

⁵⁰ TIMÁR Kálmán: *Premontrei kódexek*. Kalocsa 1924. — 27.

⁵¹ A *Münchener kódex 1466-ból*. Szerk. NYÍRI A. Bp. 1971. — 96.

⁵² *Der Münchener Kodex*. I. Bd. Hrsg. Gyula DÉCSY, Julius von FARKAS. Wiesbaden 1958. — 21.

sem szerepel perikópaként. Timár a felhozott három eset közül az elsőt nem pontosan idézi: nem ott van a jelzés, ahova ő helyezi; a harmadik esetről a „perikópa” kezdete nincs jelölve, a másodiknál pedig a vége. Tehát végeredményben egyik sem lehet perdöntő. E megkülönböztető jel egyébként még a nyomtatott bibliákban is gyakori: ott is mindig új szakaszt, új tételt jelöl, vagy pedig kommentáló megjegyzésre utal. És lépten-nyomon találkozunk vele, például a karthauzi Statútumok fentebb emlegetett 1510-es kiadásában is. A perikópa-jelzéseket tehát ki kell iktatnunk az úgynevezett Huszita bibliából.

SZABÓ FLÓRIS

Les lectures des chartreux — d'après des documents de Pannonhalma

Jusqu'ici la littérature spéciale n'avait connaissance qu'en grandes lignes des lectures bibliques des chartreux. A la base des notes marginales de deux documents de la bibliothèque de l'archiabbaye de Pannonhalma: une bible écrite sur parchemin au XIII^e siècle et une bible-incunable, publiée à Venise en 1483, l'occasion s'est présentée de s'orienter sur l'ordre de succession détaillée d'après les jours des lectures bibliques médiévales. Dans le cas de chacun des deux ouvrages, les notes contemporaines nous renseignent sur l'ordre des lectures des chartreux. A la base de ces notes, l'étude publie l'ordre des lectures chartreuses médiévales qui était encore inconnu jusqu'ici dans la littérature spéciale. En évaluant les données, l'auteur constate qu'il s'agit d'une distribution de lectio du cursus monasticus, qui correspond en tout aux prescriptions des chartreux. A la base des rassemblements antérieurs de R. Étaix et des notes de Pannonhalma traitées ci-dessus, nous sommes en possession de l'ordre de lecture des psaumes de nuit des chartreux, s'étendant sur l'année entière.

La seconde partie de l'étude esquisse les divers systèmes de péricope, étant donné que ni le Missale Romanum, ni le système de périopes n'étaient uniformes. Les chartreux suivaient, dans la période d'avant Noël, le système romain, dans la période postérieure celui des secondes, c'est-à-dire des soi-disantes périopes de miséricorde qui remonte encore à l'âge carlovingien. L'étude donne une réponse à la question aussi pourquoi l'Anonyme Chartreux ne suivait pas le système chartreux. A la fin, l'auteur s'occupe du problème de l'un des signes du codex de Munich qu'il ne considère pas, lui non plus — d'accord avec Gyula Farkas — comme un signe de péricope.

A kormánypárti sajtó támogatásának formái a századfordulón

A múlt század utolsó harmadában a magyar kormánynak már nemcsak az egyre erősödő polgári ellenzéki és nacionalista sajtó, hanem a munkások érdekeit hirdető lapok számának növekedésével is számolnia kellett. A kiegyezés utáni megváltozott politikai helyzet következtében a sajtóviszonyok feletti felügyelet fontos kormányzati feladattá vált. A m. kir. minisztériumon belül új ügyosztályt létesítettek: a miniszterelnökségi sajtóosztályt.¹ Andrássy Gyula miniszterelnök báró Wenckheim Béla belügyminiszterhez küldött levelében kifejtette, hogy „a sajtóvezénylet a miniszterelnökséghez tartozván, ennek fő értelme és célja, hogy a kormánynak a sajtóra való hatása központosíttassék . . .”² A központosítás célja pedig a sajtóra fordítandó anyagi és szellemi erők szétforgácsolódásának megakadályozása és a kormány politikai befolyásának növelése volt a magyar szent korona országainak területén. Mindenekelőtt olyan lapvállalkozások támogatásának megszervezése látszott szükségesnek, amelyek a mindenkori kormány hivatalos politikájának szellemében tudósítanak a belföldi és külföldi eseményekről. A miniszterelnökség a rendelkezésére bocsátott külön sajtóalapról³ és az ún. rendelkezési alapról jelentős összegekkel járult hozzá olyan lapok megindításának finanszírozásához, amelyek vállalták ezt a feladatot. Az első, a belügyminiszter és a miniszterelnök által egyaránt támogatott újság, az *Esti Lap* című, Pálffy Albert szerkesztésében megjelent hetilap volt, amely megindításának évében 9000 forint segélyt kapott a kormánytól.⁴ S jöllehet a kis formátumban megjelenő „olcsó néplap” — amint azt a kormány tagjai nevezték — a fenti összegén kívül szerződésben megállapított feltételek mellett bizonyos hivatalos irányzatot képviselő cikkek közléséért külön díjazásban is részesült, alig két és fél év fennállás után, 1870 decemberében mégis megszűnt. A kormány ezt követően többször is próbálkozott találatpítással. 1879-ben Tisza Kálmán miniszterelnök a

¹ A sajtóosztály feladata volt a miniszterelnök informálása a sajtóban megjelent közleményekről, a kormánypárti lapok informálása a politikai, gazdasági és egyéb jelentős kérdésekkel kapcsolatos hivatalos állásponttól, valamint a kormány szolgálatában álló sajtótermékek anyagi támogatásának megszervezése és lebonyolítása.

² Andrássy Gyula miniszterelnök levele b. Wenckheim Béla belügyminiszterhez 1867. november 8. — Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: OL.) K 148. Bm. eln. ir. 1867. IV. B. tétel.

³ A miniszterelnökség sajtócéllokra fordítható alapjának évi maximális összege 50 000 forint volt. A koronaértékről szóló 1892: XVII. t. c. bevezetésétől kezdve a forint forgalmon kívül helyezéséig párhuzamosan használták a két pénznemet. Az olyan fizetésnél, amelyet a törvény szerint koronában kellett teljesíteni, az ezüst egyforintost két koronával egyenlő értékűnek tekintették. (Corpus Iuris Hungarici, továbbiakban C.I.H., 1892 — 1893. kötet 282. laptól).

⁴ OL. K. 26. ME. ir. 1868. 1214. sz.

királyhoz intézett felterjesztésében ír effajta közvetlen lapalapításról: „Szüksége forogván fenn egy szerb nyelven megjelenő hazafias irányú hetilapnak, intézkedtem, hogy ilyen lap Újvidéken *Nedelnyi Liszt* címmel megjelenjék.”⁵ Egy másik felterjesztésében, amely 1887-ből származik, Tisza a *Kolozsvár* című lap megalapításának szükségességét bizonygatta:

„... az erdélyi részekben egy oly napilap fennállása, mely az általános művelődés terjesztése mellett Felsőged magyar kormánya intentionának megfelel, s annak az ország javára irányzott törekvéseit hathatósan támogatja, felette kívánatosnak és szükségesnek mutatkozik.”⁶

A miniszterelnök személyesen intézkedett az iránt, hogy egy új, ilyen irányú hírlap keletkezessen.

Gyakran a lapok leendő szerkesztői vagy kiadói maguk ajánlották fel, hogy — némi anyagi juttatás fejében — kormánypárti újságot alapítsanak. Petícióikban részletesen tájékoztatták a miniszterelnököt a megindítandó hírlap vagy folyóirat programjáról, és hangzatos ígéretekkel biztosították arról, hogy híven kívánják szolgálni a hivatalos érdekeket. Így tett a *Délmagyarország* című lap leendő szerkesztője is, aki a miniszterelnökhöz intézett folyamodványában a következőket írta: ha a miniszterelnök a lap megindítását „bármily kicsi évi átalányösszeg kegyes engedélyezése által lehetővé teszi,” ennek ellenszolgáltatásaképpen „a legnagyobb készséggel felajánljuk a nevezett lap hirdetési rovatát bármilyen természetű közlemények terjesztésére éppen úgy, mint ahogyan rendelkezésére áll annak szellemi része is nem csupán a m. kir. Kormány minden irányú intencióinak leghatalmasabb támogatására, hanem kulturális, társadalmi és nemzetiségi céljainak egyenes megvalósítására is.”⁷ A miniszterelnök természetesen elfogadta az ajánlatot, és egészen a lap végleges megszűnéséig rendszeresen segélyezte a kiadót. Megesett az is, hogy a támogatás fejében egyes lapszerkesztők másfajta szolgáltatások teljesítését helyezték kilátásba. A *Nagyszombat és Vidéke* című újság szerkesztője, Ujházi Árpád, az általa igényelt évi 3000 korona szubvenció ellenszolgáltatásaként felajánlotta, hogy „a nagyszombati, szepesi és malaczkai járás ama intelligens elemeinek, akik korlátolt anyagi helyzetüknél fogva előfizetni képtelenek, de a köznép gondolkodására állásuknál fogva befolyással bírnak,” lapját díjtalanul fogja megküldeni.⁸ A *Szegedi Híradó* kiadója, Endrédi Imre miután megtudta, hogy a szegedi királyi főügyészség az igazságügyi minisztériumnak „az agrár-szocializmus ellensúlyozására egy agilis néplap” kiadására tett javaslatot, amely lapnak a feladata az lenne, hogy „az összes minisztériumokkal közvetlen érintkezésben állván ... szerezzon olyan információkat, melyek a földműves nép közvetlen érdekeire vonatkoznak és ez információkat merész, sőt vakmerő hangon tárgyalván, a tévútra vezetett munkásokat elért sikereivel a maga körébe vonja,” felajánlotta, hogy ő hajlandó lenne egy ilyen „néplapot” meg-

⁵ Tisza Kálmán miniszterelnök felterjesztése Ó. cs. és Ap. kir. Felségéhez a művészi célokra szánt alaphól letett hírlapbiztosítékok iránt teendő intézkedés tárgyában. — OL. K 26. Me. ir. 1879. 1193. sz. (ad 1011. sz.) 1879. április 17.

⁶ Tisza Kálmán levele Ferencz Józsefhez a *Kolozsvár* c. lap biztosítéka tárgyában OL. K 26. Me. ir. 1887. 2773. sz. (ad 2588. sz.) 1887. aug. 1.

⁷ A Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület kérelme a *Délmagyarország* című lap megindítása tárgyában. — OL. K 26. Me. ir. 1907. V. tétel 699. sz. (ad. 161. sz.)

⁸ A *Nagyszombat és Vidéke* c. lap szerkesztőjének, Ujházy Árpádnak kérelme Wekerle Sándor miniszterelnökhöz lapjának anyagi támogatása iránt. — OL. K 26. Me. ir. 1909. V. tétel 3189. sz. 1909. február 5.

indítani, feltéve, hogy a kormány részéről bizonyos előnyöket nyújtanak az újság számára. Így pl. „ha a földművelésügyi miniszter egy nagyobb szabású munka kiadására készül, erről a lap előzetesen értesítést kapna, és merész, sőt vakmerő hangon követelné hónapokig, hogy a nép érdekében a kormánynak ezt a munkát elvégeztetni szigorú kötelessége.” Endrédi ehhez az ajánlathoz azt is hozzáfűzte: „egyes községekben, a hatóságok bizalmas kijelölésére . . . ez a lap is közvetlen és titkosnak tetsző összeköttetést tartana fenn az ún. legszájasabb kolomposokkal és maga a lap is éppen olyan látszólagos üldöztetéseknek volna kitéve, mint amilyenről a legkedveltebb szocialista újságok máris panaszkodnak.” Végezetül a szerkesztő azt is megjegyezte: „én a szocialista újság támogatásáért semmiféle állami támogatást nem igényelnék . . .”⁹ Bár az iratanyagban nem találtam közvetlen utalást arra, hogy a kormány miként reagált az ajánlatra, de feltételezhető, hogy támogatta a vállalkozó szellemű Endrédi.

A vármegyék élén álló főispánok rendszeresen összeállított jelentéseikben tájékoztatták a kormány tagjait a fennhatóságuk alatt álló vármegye vagy szabad királyi város belső viszonyairól, így többek között a helyi sajtóval kapcsolatos problémákról is. Jó néhány esetben maga a főispán indítványozta, hogy megyéjében a kormány intencióinak megfelelő szellemű újság alapítására adjon utasítást a miniszterelnök. Udvarhely vármegye főispánja ugyanis a következőképpen válaszolt a miniszterelnök helyzetjelentést kérő körrendeletére:¹⁰ a „vármegyében két politikai lap jelenik meg: a *Székelyudvarhely* és az *Udvarhelyi Híradó*. Mind a kettő a legszélsőbb ellenzéki álláspontot foglalja el . . . pártunknak rendelkezésére semmiféle politikai lap nem áll.” Ugyanabban a jelentésben utalt arra a főispán, hogy egy nemzeti munkapárti lap megalapítása és rendszeres támogatása Udvarhely vármegyében évi hat – nyolcezer koronába kerülne.¹¹ Csanád vármegye főispánjának felterjesztésére – amelyet a Makón alapítandó *Ébredés* című újság segélyezése ügyében írt – a miniszterelnök úgy rendelkezett, hogy a megindítandó lap szerkesztősége költségeinek fedezésére a rendelkezési alaphól 6000 koronát utaljanak ki.¹²

A támogatást kérő beadványok között azonban akadt olyan is, amely a kérés mellett (talán annak nyomatékosítására) figyelmeztetést is tartalmazott. A *Pestmegyei Újság* című, eleinte hetente egyszer, majd kétszer megjelenő hírlap számára a leendő szerkesztő, Barta Lajos 4000 korona segélyt kért, egyszer s mindenkorai támogatásként. Pest-Pilis-Solt-Kiskunvármegye főispánja a kéréshez mellékelte kísérőlevelében megjegyezte, hogy amennyiben rövidesen nem intézkednek a segély megadása felől, „kilátás van rá, hogy a lap mások által radikális ellenzéki irányban fog megindíttatni”.¹³

⁹ Az idézett szövegrészek Endrédi Imrének, a *Szegedi Híradó* kiadójának a miniszterelnökhöz intézett folyamodványából valók. — OL. K 26. Me. ir. 1898. III. tétel 4510. sz. 1898. március 26.

¹⁰ Az említett leirat gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök és belügyminiszter 1219/1910. ME. sz. körrendelete, amelyben a vármegyei főispánoktól részletes jelentést kért a vármegyei sajtóviszonyokról.

¹¹ Udvarhely vármegye főispánjának jelentése a sajtóügyről. — OL. K 26. Me. ir. 1910. V. tétel 2650. sz. (ad 285. sz.) 1910. május 10.

¹² Csanád vármegye főispánjának kérelme egy Makón megalapítandó lap segélyezése tárgyában (*Ébredés*). — OL. K 26. Me. ir. 1906. V. tétel 956. sz.

¹³ Pest-Pilis-Solt-Kiskunvármegye főispánjának levele a *Pestmegyei Újság* c. politikai és társadalmi hetilap megindítása tárgyában. — OL. K 26. Me. ir. 1913. V. tétel 6258. sz. (ad 303. sz.) 1913. szeptember 20.

A hírlapkiadók — időszaki lapoknál a felelős szerkesztők — folyamodványait a fővárosban közvetlenül a miniszterelnökhöz vagy a belügyminiszterhez intézték. Amennyiben szükségesnek ítélték, a lap profiljának megfelelő szakminiszter közreműködését is igénybe vették.¹⁴

A vármegyékben és a szabad királyi városokban a helyi lapok kiadótulajdonosai és szerkesztői petícióikat a megyei vagy a városi főispánokhoz nyújtották be, akik — a lapra, a szerkesztőre vagy a kiadóra, valamint a vármegyei és városi sajtó helyzetére vonatkozó megjegyzéseiket tartalmazó levél kíséretében — továbbították azokat a felsőbb hatóságokhoz.¹⁵

A századforduló idején a hírlapok és folyóiratok előállítási költségei — a példányszámok növekedése, a papír, az olaj, a festék és más nyomdászati cikkek árának emelkedése miatt — állandóan növekedtek. A lapok az előfizetésekből, valamint a napilapok utcai árusításából¹⁶ már nem tudták fedezni kiadásait, ezért többségük a kormányhoz fordult anyagi támogatásért. Néhány szerkesztő, hogy az állami szubvenció iránti kérelmét kellő mértékben alátámassza, részletes kimutatást készített lapjának bevételeiről és kiadásairól. Ezt tette a *Kraján* című kormánypárti szlovák újság szerkesztője, akinek a kimutatás szerinti bevétele, amely az előfizetési díjon és az államsegélyen kívül (összesen 10 000 korona) magában foglalta a hirdetési díjakat, a városok, községek és pénzintézetek állandó hozzájárulásának összegét, az alapítványi tőke kamatait és a műkedvelő előadásokból származó bevételeket, az 1907. évben 11 976 koronát tett ki. Kiadásai azonban, amelyek a nyomtatási költséget, a klisék beszerzési árát, a postai költséget (hírlapbélyeget), az expedíálási, ügyviteli kiadásokat, valamint a szerkesztői tiszteletdíjakat és a helyi kézbesítés költségeit tartalmazták, a számítások szerint pontosan 26 988 koronára rúgtak.¹⁷

A lapok kiadásaira fordított összegek tehát jóval meghaladták a kiadók bevételeit, akik újabb bevételek hiányában támogatásra szorultak. A lapok kiadói és szerkesztői, valamint az őket támogató megyei főispánok — akik gyakran hivatkoztak a vármegyei kormánypárti lapok sokszor valóban siralmas helyzetére — jelentős összegeket kértek a minisztériumtól. A belügyminiszter és a miniszterelnök — ha a lap szerkesztésének politikai iránya megfelelt a kormányzat érdekeinek és elképzeléseinek — több ízben meg is adta az

¹⁴ 1899-ben az Athenaeum nyomda rt. azzal a kérelemmel fordult Darányi Ignác m. kir. földművelésügyi miniszterhez, hogy a *Nemzet* c. politikai napilap *Mezőgazdaság* mellékletére szóló, 1901. április 1-ig hatályos szerződést további négy évre hosszabbítsa meg. A miniszter intézkedett az ügyben, és a társaság a két lap által addig élvezett 5400 korona évi szubvenciót is megkapta. A miniszterelnöktől utólagos hozzájárulást kért intézkedéséhez. OL. K 26. Me. ir. 1899. 9172. sz. eln. ir. 1899. szeptember 21.

¹⁵ L. erre 11. sz. jegyzetet, valamint Órgróf Pallavicini Alfréd Zemplén megyei főispán előterjesztését a *Zempléni Hírlap* segélyezése tárgyában, amely 1906-ban 4000 korona szubvencióban részesült. — OL. K 26. Me. ir. 1906. V. tétel 502. sz. — Máramaros vármegye főispánjának javaslata, amelyben a megyéjében megjelenő *Máramaros* részére évi 2400, a *Nagyság* c. hetilap részére, ill. a német nyelvű *Jüdische Zeitung* részére 600 — 600 korona évi államsegély kiutalását indítványozta. — OL. K 26. Me. ir. 1912. V. tétel 220. sz. 1911. december 16.

¹⁶ A budapesti rendőrkapitány 1896-ban adta meg az első kolportázsengedélyt (hírlapok utcai árusításának joga) az egykrajcáros *Esti Újságnak*, amelyet az első magyar bulvárlapként tartanak számon. Az *Esti Újság* Rákosi Jenő kiadásában, Barna Izidor, majd Sajó Aladár szerkesztésében jelent meg.

¹⁷ A *Kraján* című lap ügyében kérelem a miniszterelnökhöz az állami szubvenció kiegészítése és kedvezmények engedélyezése iránt. — OL. K 26. Me. ir. 1907. V. tétel 1649. sz. 1907. március 1.

igényelt szubvenciót.¹⁸ Némelyik újság meglehetősen nagy összegű segílyt kapott a kormánytól. Sokszor azonban ez sem segített. A *Nasa Zastava* című hírlap az 1910. évben a miniszterelnökségtől 20 000, a belügyi tárcától 4 000 korona szubvenciót kapott, azonban a lap helyzete ennek ellenére tovább romlott; míg az 1910. év végén előfizetőinek száma 6062 volt, egy évvel később ez a szám 4019-re csökkent.¹⁹

A vidéki lapok, amelyek a rendszeres évi segílyezésre szorultak, egy évente előre meghatározott összeget kaptak a kormánytól. Ezt a pénzt a miniszterelnökségi sajtóosztály vezetője a miniszterelnök írásbeli utasítására negyedévenkénti részletekben, átvételi elismervény ellenében utalta át az illetékes főispán részére, aki az esetek többségében maga döntött a kiutalt segíly elosztásáról megyéje lapjai között.²⁰ A miniszterelnök hivatalos álláspontja szerint a vidéki lapok ilyen támogatása csak ott valósulhat meg, „ahol a törvényhatóság a hivatalos közlönyét nem tudná valami csekély szubvenció nélkül fenntartani, a mire szüksége van; vidéki sajtót szubvencionálunk ott apró pénzekkel, könnyítésekkel, úgyszólván nagyobb előfizetésekkel, a hol azt a társadalmi viszonyok vagy a nemzetiségi agitációknak kontrakarizozása teszi szükségessé”.²¹

A kormánypárti vidéki lapok a rendes évi segílyen kívül egyéb kedvezményekben is részesültek. E lapok kiadóit például felmentették a hírlapbiztosíték letételének kötelezettsége alól. A kaució sokszor igen nagy terhet rótt azokra, akik időszaki lapot akartak indítani. A még érvényben levő 1848. évi XVIII. törvénycikk 30. §-a szerint a Budapesten megjelenő időszaki lapoknak 10 000, a vidékieknek 5000 forintot kellett biztosítékként letenni. Amennyiben az újság szerkesztője vagy kiadója a kedvezményt megkapta, a hírlapbiztosítékot a minisztérium tette le helyette. Mivel azonban ezt a költséget a sajtóalapból és a rendelkezési alaphól fedezni nem tudták, gyakran eredetileg más célra szánt pénzt, például a művészeti célokra fenntartott alapot vették igénybe. Tisza Kálmán a királyhoz intézett felterjesztésében²² arra kért engedélyt, hogy a művészi célokra szánt alap tulajdonát képező alföld-fiumei elsőbbségi kötvényekből 40 darabot (8000 forint névleges értékben) a *Narodni Liszt* című szerb hetilap biztosítékára fordíthasson.²³ Ugyanennek az alaphoz a terhére kérte

¹⁸ Így pl. a *Szentes és Vidéke* c. Csongrád vármegyei lap évente 1000 korona szubvenciót kapott, míg a *Szeged és Vidéke* c. lap segílyét évi 6000 koronában állapította meg a miniszterelnök. — OL. K 26. Me. ir. 1905. V. tétel 5381. sz. és OL. K 26. Me. ir. 1911. V. tétel 264. sz.

¹⁹ Sáros vármegye főispánjának beadvány a *Nasa Zastava* c. szerb lap ügyében OL. K. 26. Me. ir. 1912. V. tétel 6427. sz. 1911. november 2.

²⁰ Maros-Torda vármegye és Maros-Vásárhely sz. kir. város főispánjának jelentése a miniszterelnökhöz: „... a sajtó támogatására engedélyezett 4000 koronát ... szétosztottam a kormány politikáját támogató két 67-es lap u. m. *Székely Lapok* és *Napló* között ...” — OL. K 26. Me. ir. 1910. V. tétel 3964. sz. (ad 2656. sz.) 1910. július 4.

²¹ Wekerle Sándor miniszterelnök válasza Szemere Miklós sajtóügyben benyújtott parlamenti interpellációjára. 1906—11. évi országgyűlés 42. országos ülés 1906. október 10. Képviselőházi Napló (K. N.) III. kötet 8—17. l.

²² L. 5. sz. jegyzetet.

²³ L. 5. sz. jegyzetet. E felterjesztés melléklete egyébként a művészeti célokra szánt alaphól hírlapi biztosítékra letett értékpapírokról szóló kimutatást tartalmaz. Csak néhány adat közülük: a Ludasi-Ganz-féle *Tagespresse* és *Flotz* című lapok biztosítékául letett 68 db 200 forintos Alföld-fiumei vasúti elsőbbségi kötvény, összege 13 600 forint; a *Hirmondó*ért 8 db 1000 forintos és 1 db 100 forintos Unificalt osztrák ezüst kötvény, összege 8100 forint; a *Somogy* c. hírlapért a magyar földterhermentesítési kötvény összege 3000 forint és 25 db I. erdélyi vasúti részvény, összege 5000 forint; a *Győri Közlöny* c.

Tisza 1887-ben a *Kolozsvár* című lap számára 5250 forintnyi tényleges értéknek megfelelő értékpapiroknak hírlapbiztosítékként való letételét.²⁴

Mivel a laptulajdonosok költségvetésében a kiadások rovatban feltüntetett postai költségek meglehetősen jelentős összegeket emésztettek fel, a vidéki lapok kiadói egyre-másra kérelmezték a portókedvezmény megadását. Zólyom vármegye főispánja a *Kraján* című újság vezetőinek kérelmét támogató előterjesztést nyújtott be a kereskedelemügyi miniszterhez. Ebben kifejtette, hogy

„a *Kraján* — amely ez idő szerint az országban az egyetlen hazafias tót néplapnak tekintendő —, cikkei népies szellemben vannak írva, jól érthető, könnyed formában ... s előfizetőinek száma ... 4300-ra emelkedett. A *Kraján* évi előfizetési díja 2 korona, mely összegből a hírlapbélyeg költségeire 1 kor. 4 fillér esik, s így tényleg csak 96 fillér marad a szerkesztési, nyomtatási, expedíálási stb. költségek fedezésére”.²⁵

Nem találtam ugyan adatot arra, hogy a miniszterelnök miként reagált erre a kérésre, de feltételezhető, hogy nem válaszolt, mivel röviddel később újabb petíció érkezett hozzá, amely — a lap anyagi helyzetének részletes ismertetése mellett — azt a megállapítást tartalmazta, hogy portókedvezménnyel a hírlapbélyegnél és a postaköltségnél összesen 6000 koronát takaríthatnának meg, amely jelentős mértékben csökkenthetné a kiadásokat.²⁶

A hírlapbélyeg intézménye²⁷ valóban súlyos terhet jelentett a lapkiadók számára. Eltörléséért már a múlt század utolsó évtizedében megindult a harc; végül 1900-ban részleges eredmények születtek. Az 1900. évi X. törvénycikk kimondta a naptárak, hirdetések, hírlapi beiktatások, külföldi hírlapok és külföldi időszaki lapok bélyegkötelezettségének megszüntetését.²⁸

A kormány több ízben utasította a megyei főispánokat, hogy az igazgatásuk alatt álló törvényhatóságok területén szervezzék meg a megfelelő hangú hírlapok és folyóiratok terjesztését. E körrendeletek hangsúlyozták, hogy a sajtótermékek terjesztésének biztosítására minél több előfizetőt kell toborozni, s ahol ez a módszer nem eléggé eredményes — esetleg a lakosság szűkös anyagi lehetőségei miatt — ott — az ellenzéki sajtó taktikáját követve — ingyenpéldányok szétküldésével kell népszerűsíteni a lapokat. A főispánok részletes listákat készítettek megyéik azon kormányhű lakosairól, akik számára az ingyenpéldányok szétoosztása feltehetően eredménnyel járhat. Levéltári forrásaink azt bizonyítják, hogy ennek az intézkedésnek elsősorban a szegényebb felvidéki lakosság körében volt jelentősége, itt is inkább a nemzetiségi csoportoknál. Árva vármegye főispánja a belügyminiszterhez írott levelében arról panaszkodik, hogy a vármegye „kizárólag tót ajkú lakosságát nagyban rontja a körében sokszor ingyen is szétküldött többféle nemzetiségi lapok. Ezeknek nagyon is érezhető káros hatását hazafias irányzatú tót lapok rendszeres

lapért magyar földtehermentesítési kötvény, összege 6500 forint és 1 db 1000 forintos osztrák államadóssági ezüst kötvény stb. A felsoroltak értékösszege: 34 700 forint (az egész kimutatásra von.).

²⁴ L. a 6. sz. jegyzetet.

²⁵ Zólyom vármegye főispánjának kérelme a kereskedelemügyi miniszterhez a *Kraján* c. lap portókedvezmény-kérelme ügyében. — OL. K 26. Me. ir. 1907. V. tétel 1648. sz. 1907. február 20.

²⁶ L. a 17. sz. jegyzetet.

²⁷ A bélyegkötelezettséget az 1850. évi szeptember 6-iki császári rendelet mondotta ki, ezt pedig az 1868:XXII., 1869:XVI., 1870:LVIII., 1871:LXIII., az 1873:IX., 1875:XVI., XXV., valamint az 1881:XXVI. sz. törvénycikkek tartották hatályban.

²⁸ 1900:X. tc. Corpus Iuris Hungarici, 1900. 42. l.

terjesztésével lehetne sikerrel ellensúlyozni”.²⁹ A főispán hangsúlyozta, hogy a legjelentősebb kormánypárti szlovák nyelvű újságok közül kettőnek, a *Kraján*-nak és a *Krestánnak* a terjesztését maga is elősegítette részben azzal, hogy szorgalmazta az előfizetést, részben pedig, amikor különösen nagy szükség volt rá, a saját költségére rendelt meg az említett lapokból bizonyos példányszámot, amelyeket az egyes községek számára ingyen küldött el. Mivel a vármegye lakosságának negyötöd része katolikus, a maradék egyötöd rész evangélikus, ennek megfelelően a nagyobb hányad a *Krestant*, a kisebbik pedig a *Kraján* című lapot olvasta volna szívesen a kormánypárti szellemű sajtótermékek közül. Miután azonban a megye lakói igen szegények voltak, a főispán arra kérte a belügyminisztert, hogy a miniszterelnökség hozzájárulásával Árva megye területére a *Krestánból* ötszáz, a *Krajánból* legalább száz ingyenpéldányt küldjenek és osszanak szét. Előterjesztéséhez egy részletes jegyzéket is csatolt, amely azoknak a személyeknek nevét és címét tartalmazta, akiknek a lapok ily módon elküldhetők.³⁰ A miniszterelnök személyesen támogatta a kezdeményezést. Teljesen egyedi esetek is előfordultak az ingyenpéldányok iránti igénylések között: egy alkalommal a belügyi tárca vezetőjéhez olyan petíció érkezett, melyben a Református Kovácsházi Földművelő Egylet kérte egy kormánypárti napilap és a földművelésügyi minisztérium kiadásában megjelenő *Néplap* ingyenes megküldését. A kérés, amely ilyen formában rendkívül szokatlan volt, az egylet tagjai szegénységükkel indokolták. A miniszterelnök hozzájárult a kérelem teljesítéséhez, s a rendelkezési alap terhére megrendelte a *Néplap* című hetilapot, valamint a *Budapesti Napló* című politikai napilapot, amely az idő tájt az egyik igen széles körben elterjedt kormánypárti hírlap volt.³¹

A vidéken megjelenő lapok némelyikének szerkesztője a rendes évi segély mellett más, közvetlen támogatást is kért a kormánytól; Hedvy Bertalan, egy szabadelvű politikai pártlap leendő szerkesztője a 2000 forintos évi szubvención és a tizenkét forintos hirdetési díjon felül még egy-egy vezércikk rendszeres megküldését kérte a sajtóirodától lapja minden vasárnapi számába. A sajtóosztály azonban erre vállalkozni nem tudott, így a kérelmet teljesíthetetlennek minősítve elutasította.³²

A m. kir. minisztérium természetesen a kormányhoz hű vagy legalábbis a hivatalos szellemmel nem ellenkező lapok fenntartásának többféle egyéb formáját is megvalósította: felkérte az egyes minisztériumokat, azok osztályait és az alájuk rendelt szerveket és hatóságokat, hogy bizonyos, a kormány politikáját hirdető és támogató lapokból meghatározott példányszámot előfizetés útján rendeljenek meg a maguk számára, természetesen saját költségvetésük terhére. A miniszterelnökség maga is ezt a módszert alkalmazta; az 1910. év második felére szóló hírlapmegrendelési kimutatás³³ szerint 233 lapra fizetett

²⁹ Árva vármegye főispánjának kérelme a hazafias tót lapok fokozottabb terjesztése iránt a belügyminiszterhez. — OL. K 26. Me. ir. 1909. V. tétel 4130. sz. 1909. augusztus 1.

³⁰ Árva vármegye főispánja felterjeszti azon egyéneknek a névjegyzékét, akiknek a tót lapok ingyen elküldhetők. — OL. K 26. Me. ir. 1909. V. tétel 5117. sz. 1909. október 4.

³¹ A Református Kovácsházi Földművelő Egyletnek a belügyminiszterhez intézett s onnan rövid úton a miniszterelnökhöz áttett kérvénye egy kormánypárti napilap és a *Néplap* ingyenes megküldése tárgyában. — OL. K 26. Me. ir. 1906. V. tétel 797. sz. 1906. január 26.

³² Hedvy Bertalannak, a *Felvidéki Szemle* szerkesztőjének kérelme a miniszterelnökhöz egy szabadelvű politikai pártlapnak kiadása s kormánypárti segélyezése iránt. — OL. K 26. Me. ir. 1898. III. tétel 2801. sz. 1898. február 26.

elő összesen 273 példányban. A kimutatás részletes tájékoztatást nyújt a megrendelt hírlapokról és folyóiratokról az újságok nyelve, a megjelenés helye, valamint a lap jellege szerinti megoszlásról. Szerepeltek a listán a legjelentősebb budapesti és vidéki magyar és német hírlapok; az előbbiekből 31 budapestit igényeltek 70 példányban, valamint 63 vidékit ugyanennyi példányban; az utóbbiakból 10 Budapesten megjelenőt 18 példányban és 11 vidéki német nyelvűt 1—1 példányban. Némelyik újságból több példányt is rendelt a miniszterelnökség a maga számára: így pl. a *Budapesti Hírlap*ból négyet, az *Újság*ból ötöt, a *Pester Lloyd*ból hatot, a *Pesti Hírlap*ból négy példányt, míg a *Népszavából*, a *Budapestből* és a *Neues Pester Journal*ból három-három darabot. Az előfizetett lapok köre igazán tág volt: szerepeltek közöttük élclapok (*Borsszem Jankó*, *Kakas Márton*, *Mátyás diák*), jogi és igazgatási folyóiratok (*Jogállam*, *Jogtudományi Közlöny*, *Magyar Közigazgatás*), további horvát-szlavonországi lapok (*Narodne Novine*, *Ustavnost*), szerb újságok (*Branik*, *Srbobran*, *Zastava*), román nyelvű lapok (*Tribuna*, *Telegraful Roman*, *Gazetta Transylvanie*), s számos ausztriai, francia, angol, olasz, amerikai és Németországban kiadott sajtótermék. E hírlapmegrendelési lista végösszege valamivel több, mint négyezer koronát tett ki, amely összeg csak a miniszterelnökségi előfizetéseket tartalmazta, fél esztendőre.

A fenti kimutatás, mint láthattuk, csak a hírlapokra és egyes folyóiratokra vonatkozó adatokat sorolta fel. A századforduló környékén azonban egyre-másra jelentek meg másféle sajtótermékek is, a többi közt a különféle szaklapok, amelyek — hasonlóan a napi- és hetilapokhoz — szintén anyagi támogatásra szorultak. A levéltári dokumentumok között található egy 1905-ben keltezett kimutatás,³⁴ amely az azt megelőző év folyamán megjelent szaklapokra és folyóiratokra történt előfizetésekről tájékoztat bennünket. A lista vegyes jellegű volt; a mezőgazdasági, borászati, pénzügyi és egyéb gazdasági jellegű szaklapok mellett ezen is szerepelt néhány hírlap és folyóirat. Ez utóbbiak a *Magyar Nemzet*, a *Budapesti Hírlap*, a *Független Újság*, a *Hazánk*, az *Újság* és a *Néplap* voltak. Ha az utóbbiak előfizetésére fordított összeget (92 964 korona) nem számítjuk, a szaklapok előfizetésére ebben az évben 39 809 koronát számoltak el. (Figyelemre méltó az előző szám is: mindössze a felsorolt hat hírlap dotálására fordított összeget jelzi.)

A miniszterelnökség példáját természetesen a szakminisztériumok is követték. Rendelkezésünkre áll olyan irat, amelyet az igazságügyminiszter készített a vezetése alatt álló minisztérium által előfizetett könyvmatos lapokról.³⁵ E szerint a jegyzék szerint 1910-ben az igazságügyi tárca a legfontosabb könyvmatosokra összesen 3640 korona összegben fizetett elő. A pénzügyminisztérium gazdasági hivatala — s itt nem esik szó az intézmény egyéb osztályainak hírlapmegrendeléseiről — az 1913. évre körülbelül 3200 korona értékben fizetett elő újságokra.³⁶ Ez az összeg természetesen csak a fontosabb szakköz-

³³ A m. kir. miniszterelnökség hírlapmegrendelése az 1910. év második felére. — OL. K 26. Me. ir. V. tétel 4294. sz.

³⁴ Kimutatás az 1904. év folyamán szaklapokra és egyes hírlapokra történt előfizetésekről . . . — OL. K 26. Me. ir. 1906. V. tétel 4992. sz. 14 801. sz. eln. 1905.

³⁵ Az igazságügyminiszter kimutatása az általa előfizetett könyvmatosokról. — OL. K 26. Me. ir. 1912. V. tétel 1834. sz. 1910. április 6. — Ezek a könyvmatosok a következők voltak: *Magyar Tudósító*, *Politikai Értesítő*, *Budapesti Tudósító*, *Magyar Távíratí Értesítő*. Az említett összeg magában foglalta az igazságügyminisztérium részéről az MTI-nek nyújtott 600 korona támogatást is.

³⁶ A pénzügyminisztérium gazdasági hivatala által előfizetett fontosabb lapok: *Buda-*

lányok árát tartalmazta. A hivatal ezen felül megrendelt még az 'Általános beszerzési és szállítási részvénytársaság' útján harmincnyolc hazai és néhány osztrák napilapot, összesen 1529 korona értékben. Ezek az összegek természetesen csak a gazdasági hivatal által megrendelt lapok előfizetési díját jelölik; hogy a minisztérium egésze mennyi pénzt fordított évente a sajtótermékek előfizetésére, azt a pénzügyi tárca által kiadott éves jelentésekből és kimutatásokból állapíthatjuk meg. 1910-ben a pénzügyminisztérium vezetője a miniszterelnöknek elküldött jelentésében arról számolt be, hogy „az előfizetések — ideértve a nyomatosoknak, valamint minden hazai, osztrák és egyéb külföldi napilapnak, folyóiratnak és szaklapnak előfizetését — összesen mintegy évi 25 000 koronára rúgnak”.³⁷ 1915-ben a pénzügyminiszter 13 571,90 koronában, 1919-ben pedig 26 755,55 koronában jelölte meg a hírlapok és folyóiratok előfizetésére fordított díjakat.³⁸ Olyan konkrét esetekről is tudunk, amikor a szakminisztérium egyes lapokra kifejezetten anyagi támogatás céljából fizetett elő. Székely Sándor, a *Politikai Hetiszemle* című lap szerkesztője kérelmére a belügyminiszter „a hetilap 80 példányára” való előfizetést az 1918. évre „az 'Irodai és házi szükségletek’ naplója terhére”³⁹ engedélyezte. Hasonló volt az eljárás több más lap esetében is: a *Politika* című havi folyóirat 20 példányára való előfizetést példányonként 24 korona előfizetési díj mellett szintén az „Irodai és házi szükségletek” naplója terhére számolta el a belügyminiszter. Magától értetődő tehát az a következtetés, hogy az ilyen összegeket, amelyeket a fenti napló terhére számoltak el, nem tüntették fel a sajtótermékek előfizetésére fordított kiadásokban. Ezekből a nagyobb példányszámban megrendelt újságokból a belügyminiszter, a négy belügyi államtitkár és a főosztályok vezetői személyesen kaptak néhányat.⁴⁰

Előfordult, hogy a miniszterelnök személyesen tett ígéretet az újság szerkesztőjének, hogy a lapot támogatásban fogja részesíteni, azonban saját pénzalapjaiból azt már nem tudta teljesíteni. Ekkor kormánya tagjaihoz fordult segítségért. 1908-ban átiratot intézett a kereskedelemügyi miniszterhez, hogy a *Dépeche d'Orient* című lap részére az általa már kilátásba helyezett anyagi támogatás összegéhez a miniszter a lap 100 példányára való előfizetéssel, azaz 3000 koronával járuljon hozzá. A kereskedelemügyi miniszter azonban csak részben teljesítette a kérést, fedezet hiányára hivatkozva csak 25 példányra fizetett elő.⁴¹

pesti Közlöny, Pénzügyigazgatás, Budapesti Statisztikai Közlöny, Belügyi Közlöny, Állami Tisztviselők Lapja, Számvevőszégi Szemle, Telekkönyv. — OL. K 255. Pm. eln. ir. 1912. 5355. sz. 1912. december 30.

³⁷ A m. kir. pénzügyminiszter jelentése a miniszterelnöknek. — OL. K 26. Me. ir. 1912. V. tétel 2201. sz. 1910. április 15.

³⁸ Hírlapok és folyóiratok előfizetése az 1915. évre a pénzügyminisztérium részéről. — OL. K 255. Pm. eln. ir. 1897—1919. 1914. 9410. sz. — Hírlapok és folyóiratok előfizetése az 1919. évre a pénzügyminisztérium részéről. — OL. K 255. Pm. eln. ir. 1897—1919. 1918. 9620. sz.

³⁹ A *Politikai Hetiszemle* szerkesztőjének kérelme a lapra való előfizetés tárgyában. — OL. K 148. Bm. eln. ir. 1917. 31. tétel 34 046. sz. 1917. december 13.

⁴⁰ A *Politika* c. lap előfizetése tárgyában. — OL. K 148. Bm. eln. ir. 1917. 31. tétel 32784. sz. 1917. november 6.

⁴¹ A *Dépeche d'Orient* c. lap támogatása tárgyában a kereskedelmi miniszter átirata a miniszterelnökhöz (az alapidat száma: 5268/1908. Me. sz.). — OL. K 26. Me. ir. 1909. V. tétel 50. sz. 1908. december 31. — A kereskedelemügyi miniszter és a miniszterelnökön kívül az igazságügyminiszter 500, a belügyminiszter 2500 koronával támogatta 1909-ben a lapot, de az ennek ellenére megszűnt.

A lapvállalkozások vezetőinek bizonyos különleges esetekben lehetőségük volt arra, hogy rendkívüli segílyt igényeljenek a kormánytól. Ez a támogatási forma — ahogy a neve is mutatja —, nem volt túlságosan gyakori; elnyerése csak politikailag indokolt esetben volt lehetséges. 1912-ben Szabadka szabad királyi város főispánja a miniszterelnökhöz intézett előterjesztésében⁴² a Szabadkán megjelenő *Bácskai Hírlap* és *Bácsmegyei Napló* című napilapok számára 500—500 forint negyedévi rendkívüli segíly kiutalását kérte. Előterjesztését a következőkkel indokolta:

„A Szabadkán megjelenő Bácskai Hírlap és Bácsmegyei Napló napilapok ez idő szerint évi 3000—3000 korona szubvencióban részesülnek. Tudomásomra jutott, hogy a lapokat, melyek eddig és a jelenben is munkapárti szellemben szerkesztetnek, és kiváló politikai szolgáltatásokat teljesítenek, tekintettel a forrongó politikai helyzetre, az ellenzék oly célból, hogy a jövőben az ő érdekeiket szolgálják, meg akarja vásárolni.” A szerkesztők „... lapjaikat munkapárti szellemben évi 3000 korona segílyezés mellett fenntartani nem képesek ...”. Hozzátette még a főispán, hogy „a jelzett két lap Szabadkán eléggé olvasott és hogy politikai irányváltoztatásuk a jelenlegi politikai helyzetben veszélyes lenne, egy új lap alapítása pedig most még nagyobb költséggel járna. ...”. A miniszterelnök teljesítette a kérést.

Arról is vannak adataink, hogy egy megszűnt kormánypárti újság volt szerkesztője egyéni támogatást kért és kapott is a miniszterelnöktől. A Kolozsváron megjelent, s 1906-ban megszűnt *Nemzeti Hírlap* című újság szerkesztőjének, Heggyesi Vilmosnak meghatározatlan ideig tartó, havi 300 korona, Tussai Gábornak és Pokorly Józsefnek, a lap két volt munkatársának pedig fejenként havi 80 korona összegű egyéni segílyt utaltatott ki a miniszterelnök, „melynek fejében a három egyén köteles a mindenkori ... főispánnak politikai szolgáltatásokat teljesíteni”.⁴³

Az igazi támogatást azonban az újságkiadók és a lapszerkesztők számára a kormány által az erre a célra felállított külön sajtóalapból és a rendelkezési alapból folyósított szubvenciók jelentették. Ezen alapok felhasználásáról a miniszterelnökség rendelkezett. Évente szinte százával érkeztek a petíciók az ország minden részéből a kormányhoz, amelyekben a budapesti és vidéki szerkesztők és kiadók esedeztek a támogatásért. Hosszú lenne részletesen felsorolni a segílyben részesülő lapok listáit évekre lebontva: az azonban bizonyos, hogy a segílyösszegek skálája igen változatos volt. Csak néhány példa: a *Nemzet* című újság 1896-ban 36 000 forint szubvenciót kapott, amely összeg 1905-ben 10 800 koronára apadt.⁴⁴ A Sáros vármegyében megjelenő *Nasa Zastava* című szerb lap részére 1911-ben 20 000 korona évi segílyt folyósított a kormány.⁴⁵ Természetesen nem ezek a viszonylag nagy összegek jellemezték a kormány által adományozott szubvenciókat; voltak olyan lapok, amelyek évente 5000, s olyanok, amelyek kénytelenek voltak jóval kisebb összegekkel beérni (800,

⁴² Szabadka sz. kir. város főispánjának előterjesztése a *Bácskai Hírlap* és a *Bácsmegyei Napló* címére kiutalni kért 500—500 korona negyedévi rendkívüli segíly tárgyában. — OL. K. 26. Me. ir. 1912. V. tétel 3947. sz. (ad. 263. sz.) 1912. július 8.

⁴³ A miniszterelnök értesíti Kolozs vármegye és Kolozsvár sz. kir. város főispánját a *Nemzeti Hírlap* volt szerkesztőjének és munkatársainak rendszeres havi segílyben való részesítéséről. — OL. K. 26. Me. ir. 1906. V. tétel 308. sz. 1906. december 6.

⁴⁴ Rendelvény Huszár Adolf kir. tanácsos és segédhivatali főigazgató számára. — OL. K. 26. Me. ir. 1897. III. tétel 24285. sz. 1896. december 24. — Kimutatás az 1904. év folyamán ... egyes hírlapoknak engedélyezett szubvenciókról. — OL. K. 26. Me. ir. 1906. V. tétel 4992. sz. 14801/eln. 1905.

⁴⁵ Sáros vármegyei sajtóügyek. — OL. K. 26. Me. ir. 1912. V. tétel 237. sz. 1911. december 16.

600, sokszor csak 200 koronával).⁴⁶ Akadt olyan lapszerkesztő is, aki a miniszterelnökség által megállapított évi segélyösszeget egyszerűen nem fogadta el, mivel rendkívül kevésnek találta azt. A kormány a Pozsonyban megjelenő *Westungarische Grenzbote* című újság számára havi ötven forint folyósítását kezdte meg 1898-ban, amit a lap szerkesztője az első részlet kézhezvétele után határozottan visszautasított azzal, hogy az évi 600 forint támogatás helyett egyszer s mindenkorra összesen 1000 forint segélyt kér. A miniszterelnök azonban nem változtatta meg elhatározását; az igényt határozottan elutasította, s fenntartotta a havi ötven forint kiutalást.⁴⁷

A pénzalapok felhasználásáról a miniszterelnök a többi érdekelt tárca vezetőjének meghallgatása és a segélyt igénylő lapok helyzetéről való alapos tájékozódás után — esetenként a belügyminiszter előzetes hozzájárulásával — döntött. A főispánok már korábban említett szerkesztőket, kiadókat támogató levelei sokszor igen nagy segítségére voltak a kormány vezetőjének a döntésben. A Krausz és Fischer nyomdácég 1898-ban kérelmet intézett Bánffy miniszterelnökhöz, amelyben a *Bácskai Hírlap* című hetenként négyszer megjelenő politikai tartalmú újságjuk számára évi 4000 forint segély kiutalását kérték a kormánytól. (E szabadkai hírlappal kapcsolatosan már volt szó szubvencióügyekről, de azok az 1912. évben történtek.) A levelet továbbító főispán azonban, aki túlzottnak ítélte a kért összeget, úgy módosította az igényt, hogy két szabadkai lap segélyét állapítsa meg a miniszterelnökség, lehetőleg összesen évi 1000 forintban, mégpedig úgy, hogy annak egyharmada vagy egynegyede illesse csupán a *Bácskai Hírlapot*, a fennmaradó rész pedig a *Bácskai Ellenőr* szerkesztőségének utaltassék ki.⁴⁸ A miniszterelnök végül is gondosan mérlegelve a javaslatot, úgy határozott, hogy évente összesen 600 forint segélyt engedélyezett a két lap számára.⁴⁹

A kormány által a lapok segélyezésére fordított szubvenciók egészének évi mennyisége igen nagy volt. Rendelkezésünkre áll néhány századforduló előtti adat, amely azt bizonyítja, hogy akkoriban mekkora volt az igény a kormány támogatására: az 1897. évre a rendelkezési alaphól 195 176 forintot, a sajtóalaphól 44 832 forintot irányoztak elő sajtócélokra. Az 1898. évre nézve Bánffy miniszterelnök arra utasította Huszár Adolf segédhivatali főigazgatót, hogy a rendelkezési alaphól 159 660, 1899-re pedig 155 040 forintot szolgáltatasson ki az előre összeállított listán szereplő lapok szerkesztőségei számára. Ha alaposabban megnézzük a felsorolt összegeket, azt tapasztaljuk, hogy az évek múlásával ezek fokozatos csökkenést mutatnak. A századfordulót követően pedig ez a célkitűzés egyre inkább megvalósult; a kormány rendelkezésére álló pénzalapok gyakori átcsoportosítása a sajtócélokra fordított összegek

⁴⁶ Az *Aradi Közlöny* részére kifizetett segélyösszeg 1898-ban 5000 forint volt OL. K 26. Me. ir. 1898. III. tétel 1. sz. (4651., 9631., 14261. sz.). — A *Felsőtorontáli Közlöny* évi 800, a *Zsombolyaer Zeitung* évi 600 koronát kapott. — Torontál vármegyei sajtóügyek. — OL. K 26. Me. ir. 1912. V. tétel 249. sz. 1911. december 6. — A *Rábaközi Közlöny* évi 200 korona segélyben részesült. — Sopron vármegyei sajtóügyek. — OL. K 26. Me. ir. 1912. V. tétel 239. sz. 1911. december 16.

⁴⁷ Pozsony vármegye és Pozsony sz. kir. város főispánjának kérelme a miniszterelnökhöz. — OL. K 26. Me. ir. 1898. III. tétel 10815. sz. (ad 6301. sz.)

⁴⁸ Krausz és Fischer nyomdaczégnek kérelme a miniszterelnökhöz a *Bácskai Hírlap*-nak adandó subventio tárgyában. — OL. K 26. Me. ir. 1898. III. tétel 5997. sz. — Szabadka és Baja városok főispánjától a miniszterelnök 5947/eln. sz. leiratára. — OL. K 26. Me. ir. 1898. III. tétel 11566. sz. 1898. június 30.

⁴⁹ A Szabadkán megjelenő hírlapok tárgyában — szubvenció. — OL. K 26. Me. ir. 1898. III. tétel 14289. sz. 1898. október 1.

számolt el cikkek honoráriumára címén, és amely természetesen nem volt azonos ezen újságok rendes évi szubvenciójával.)⁵⁵ Az 1900-as évek elején ezt a rendszert megszüntették, és a miniszterelnökségi sajtóosztály a vidéki lapokba írandó cikkek honoráriumára nézve évi átalányösszeget bocsátott Klein Ödön osztálytanácsos rendelkezésére, melynek összege kerekén 24 000 korona volt. Ez a rendszer azonban aligha bizonyulhatott jónak, ugyanis 1905-ben megszüntették; azon túl Vészi József miniszteri tanácsos vette át a sajtóügyek intézését. Vészi 1906-tól kezdve havi 3000 korona hitelt kapott a sajtókiadásokra a kormánytól avégből, hogy ennek erejéig a miniszteri tanácsos az egyes cikkírók által előzetesen kiállított, s általa hitelesített számlák ellenében a pénzt kiutaltassa.⁵⁶ E módszernek az volt a célja, hogy a hírlapok számára elküldött cikkekre fordított pénz mennyiségét valamelyest csökkentse, illetve hogy az egész cikkforgalom alakulását közvetlenül ellenőrzésük alá vonják.

A kormány természetesen nemcsak a napilapok és folyóiratok fenntartásához történő hozzájárulással fejtette ki propagandatevékenységét, hanem más sajtótermékek, könyvek és egyéb nyomtatványok támogatása és terjesztése útján is. Azokat a kiadványokat, amelyek a hivatalos hangnemnek megfelelő stílusban íródtak, részben közvetlenül is anyagi támogatásban részesítették, részben terjesztésüket segítették elő. A megyei főispánok gyakran kaptak utasítást arra, hogy a terjesztésre alkalmas, a hivatalos szellemnek megfelelő nyomtatványokat és könyveket törvényhatóságaik területén népszerűsítsék. A többi közt elősegítették a Pallas nagylexikon postán történő szétküldését, számos irodalmi lap, színes kalendárium, képes naptár terjesztését. Az egyéb nyomtatványok közé sorolhatók még a nagyobb lapok éves mellékletei és az egyes szaklapok zsebnaptárjai.⁵⁷ A képes kalendáriumok és naptárak jó része nem magyar, hanem szlovák, német, román és szerb nyelvű, ami lehetővé tette ezek széles körű elterjedését a nem magyar ajkú lakosság körében is.

Az eddig elmondottak alapján nyugodtan állíthatom, hogy a protekcionista sajtópolitika érvényesítésének érdekében hozott kormányintézkedések meglehetősen sokoldalúak voltak. A hivatalos politika terjesztésének elősegítése azonban egy másik szabálycsoport megalkotását is igényelte: a nem kormánypárti, illetve a kifejezetten ellenzéki sajtótermékek politikai, gazdasági és egyéb, a közhangulat befolyásolására alkalmas cikkeinek gondos tartalmi ellenőrzése megszervezését. A kormány az egyes közigazgatási egységek élén álló tisztviselők feladatkörébe utalta a törvényhatóságuk területén megjelenő összes sajtótermék jegyzékének évenkénti pontos és teljes összeállítását. A főispánok e listákat évente juttatták el a miniszterelnökség mellett működő sajtóirodába.⁵⁸ A Budapesten kiadott politikai napilapok és folyóiratok cikkeinek ellenőrzését közvetlenül a sajtóosztály látta el. Ez a szerv, miután átvizs-

⁵⁵ 1897-ben pl. a *Magyar Újság* cikkek honoráriumaként negyedévenként 150 koronát kapott. — L. a 44. sz. jegyzet első jelzetét.

⁵⁶ 1906 előtt a vidéki táviratok költségeire évi 24 000 korona átalányt, a külföldiekre évi 8000 koronát engedélyezett a miniszterelnök. 1906-tól a külföldi táviratokra havi 200 koronát szolgáltatott ki, a vidéki táviratokra pedig azontúl semmiféle költséget nem számoltak fel, mivel a kereskedelemügyi miniszter ezekre nézve a postai díjat eltörölte. OL. K 26. Me. ir. 1905. V. tétel 4707. sz. (ad 4694. sz.) 1905. november 1.

⁵⁷ Néhányat megemlítenek közülük: a *Pesti Hírlap Nagynaptárát*, a *Borászati Lapok Zsebnaptárát*, a *Köztelek Zsebnaptárát* és a tót nyelvű *Narodni Kalendart*.

⁵⁸ A többi között rendelkezésünkre áll Arad város polgármesterének a helyi sajtótermékekről szóló éves kimutatása 1897-ből. — OL. K 148. Bm. eln. ir. 1897. XIV. B. tétel 324. sz.

gálta az inkriminált írás tartalmát — amelyet eredetiben, vagy ha más nyelven jelent meg, a hivatalos fordítást mellékelve juttattak el hozzá —, indokolt esetben büntető szankciót alkalmazott. A kiszabható büntetés a hazai lapokkal szemben többféle lehetett. Ha a lapot a kormány a kifogásolt cikk megjelenése idejéig rendes évi támogatásban részesítette, többnyire elrendelte a szubvenció további folyósításának megszüntetését, a lap „nem megfelelő politikai magatartása” miatt.⁵⁹ Az erősen ellenzéki szellemben íródott, a kiegyezés, a Monarchia állama, a főtitisztviselők személye ellen irányuló, vagy a nemzetiségek izgatását célzó politikai tartalmú közlemények ellen a sajtórendészeti felügyelettel megbízott belügyminiszter és a főispánok gyakran indítottak sajtópereket az újságírók vagy — a 48-as sajtótörvény fokozatos és kizáró felelősségi rendszere következtében — a lapszerkesztők, illetve a kiadók ellen.⁶⁰

A külföldről érkező lapok tartalmát szintén alapos vizsgálatnak vetették alá. Ha egyes cikkek ellen politikai okokból kifogás merült fel, a laptól megvonták a postán való szállítás jogát, amely azt jelentette, hogy szinte lehetetlenné vált a lap magyar területen történő terjesztése. A tilalom természetesen az egész magyar területre kiterjedt, ahogy akkoriban körülírták: a magyar szent korona országainak területére.⁶¹ Amennyiben a postai szállítás jogának megvonását elrendelték, az intézkedésről hivatalosan értesíteni kellett az igazságügyi és a pénzügyi tárca vezetőit (adott esetben a fiumei kormányzót), és a *Belügyi Közöny* című hivatalos lap szerkesztőségét, aki a legrövidebb időn belül beszámolt a tilalomról a lap megfelelő rovatában. A postai szállítás jogának megvonása eleinte a belügyminiszter, később pedig, a század elején fokozatosan a hitel-

⁵⁹ Ez történt a *Radna-Lippa* c. lappal is, amelytől az „Új utakon a polgárság” című cikkének tömegsztrájkra vonatkozó felhívásába foglalt izgatás miatt vonták meg az állami szubvenciót. — OL. K 26. Me. ir. 1913. V. tétel 1285. sz.

⁶⁰ A *Tribuna* c. lap ellen Bányai Albert csendőrfőhadnagy és néhány csendőrrrel szemben elkövetett rágalmozás miatt indult hivatalosan sajtóper. — A belügyminiszter átirata a honvédelmi miniszterhez. — OL. K 148. Bm. eln. ir. 1897. XIV. B. tétel 5307. sz. — Mauser Mihály Brassó vármegye főispánja levele a belügyminiszterhez a *Kronstädter Zeitung* ellen indítandó sajtóper tárgyában a lapban megjelent rágalmozás miatt. — OL. K 148. Bm. eln. ir. 1898. XIV. B. tétel 1948. sz. — A *Narodni Novini* c. lap ellen a „Hangok a tótokról és a szlávokról” c. cikke miatt indítottak hivatalos eljárást izgatás miatt. — OL. K 148. Bm. eln. ir. 1899. 2332. sz. — Tisza István levele az igazságügyminiszterhez a *Népszava* ellen megindítandó sajtóper tárgyában az 1904. évi 19. számban „A munkások válasza”, a „Tisza István adóssága”, valamint a „Gyülekezési jog” c. cikkek miatt. — OL. K 148. Bm. eln. ir. 1904. 31. tétel 1472. sz. (ad 1157. sz.) — „A miniszterek sajtópöre” címmel megjelent közlemény szerint gr. Andrássy Gyula, Darányi Ignác, Kossuth Ferenc miniszterek és Sztéryi József államtitkár sajtópöre a *Friss Újság* szerkesztője ellen sajtó útján elkövetett rágalmozás és becsületsértés miatt indítottak. — *Budapesti Hírlap* 1910. XXX. évf. 1. sz. (jan. 1.) 17. l. A kir. ügyészség izgatás sajtóvétségéért perbe fogta a *Lupta* c. román nyelvű politikai napilapot, amely a telepítési törvényjavaslattal kapcsolatban azt írta, hogy „a magyarok a magyarosítási politikájukkal ... nem csak a légies szférákban mozognak, hanem a valóságra tértek át ... kényszerítik a románokat, hogy a földért, a mindennapi kenyérért küzdjenek ...” A cikk szerzőjét három havi államfogházra és 1000 korona pénzbüntetésre ítélték. — *Budapesti Hírlap* 1910. XXX. évf. 11. sz. (jan. 18.) 15. l.

⁶¹ A minisztertanácsi jegyzőkönyv tanúsága szerint a román *Cestiunea Nationala Discus rostit de D. A. Sturza* c. nyomtatvány miatt a magyar nemzet és állam elleni izgatásai miatt a postán való szállítási jogot megvonták. — OL. K 149. Bm. res. ir. 1896. 269. sz. Kivonat az 1896-ik évi február hó 26-iki minisztertanácsi ülés hitelesített jegyzőkönyvéből. — A Bécsben megjelenő *Arbeiter Zeitung*, valamint a Gratzban megjelenő *Arbeiter Wille* című hírlapoktól „a főnnálló társadalmi rendre veszélyes szocialistikus irányuk miatt” a postán szállítási jogot megvonták. — OL. K Bm. res. ir. 149. 1915. 5. sz. 1898. november 2. 1036. sz.

forgalmat ellenőrző kereskedelemügyi miniszter jogkörébe tartozott. Az eljárási gyakorlat szerint e tárcák vezetői többnyire önállóan döntöttek, néha a miniszterelnök kívánságát figyelembe véve, s intézkedéseiket utólag hagyták jóvá a kormány tagjai a közös minisztertanácsi üléseken.

Számos külföldi sajtóterméket tiltott ki a kormány a magyar szent korona országainak területéről meghatározott időtartamra, izgató tartalmú cikkeik miatt.⁶²

Mivel az államellenes, izgató cikkek viszonylag gyakran láttak napvilágot a nem kormánypárti lapok hasábjain és röpiratok formájában, az igazságügy-miniszter szükségesnek látta a nyomdák, ill. a sajtótermékek fokozottabb ellenőrzésének⁶³ megszervezését. 1906-ban átiratot⁶⁴ intézett a belügyi tárca vezetőjéhez, melyben egy új, e célra felállított rendőri osztály megszervezését javasolta. E szerv feladata lett volna lefoglalni az egyes hírlapok kifogásolt példányait, amennyiben erre a kir. ügyészségtől utasítást kap. A közigazgatási tisztségviselők pontos nyilvántartásokat vezettek a kitiltott és lefoglalt sajtótermékekről, melyek alapul szolgálhattak e felállítandó osztály tevékenységéhez.

A m. kir. minisztérium a sajtótermékek ellenőrzése mellett kezében tartotta a hírforrások ellenőrzését is. A múlt század második felében az ország területén megjelenő hírlapok és folyóiratok belföldi hírszerzőjének forrásai részben a kormány hivatalos lapja, a *Budapesti Közlöny*, részben a *Budapester Correspondenz* című félhivatalos nyomtatottak voltak. A sajtó hírekkel való ellátása tehát a kormányhatóságoktól függött. A szerkesztőségnek nem voltak önálló külföldi kapcsolatai; a külföldi eseményekről szóló híreket többnyire a Monarchia kormányhivatalától érkező táviratokból, a bécsi K. u. K. Telegraphen und Correspondenz Bureau pesti fiókja által kiadott tudósításokból, a nagy világlapok közleményeiből s néhány alkalmi levelező beszámolóiból kapták.

1880-ban létrehozták az első, a kormánytól függetlenül működő hírszolgáltató vállalatot, a Magyar Távirati Irodát. A hírügynökség magánvállalkozásként indult; eleinte kizárólag parlamenti tudósításokkal foglalkozott. Rövidesen azonban felvette a kapcsolatot néhány hasonló külföldi irodával, ami által élénkebbé vált a belföldi és külföldi hírek cseréje.

Néhány évvel a hírügynökség megalakulása után Tisza Kálmán kormánya biztosította az MTI számára az állami távirtdák kedvezményes használatát azzal a kikötéssel, hogy a „tudósításokat teljesen tárgyilagosan fogják megszerkeszteni, és a tudósítások megküldésénél a különféle pártszínezetű lapok közt különbséget nem fognak tenni”.⁶⁵ Az iroda azonban nem sokáig élvezhette ezt a hivatalosan biztosított függetlenséget; Bánffy Dezső miniszterelnöksége

⁶² A Párizsban megjelenő pánszláv irányú *L'Europe* c. hetilapot a belügyminiszter 1890-ben kitiltotta az országból a Monarchia külpolitikája és az alkotmány ellen irányuló, a nemzetiségi izgatást tartalmazó közleményei miatt. — OL. K 149. Bm. res. ir. 1890. 221. sz. (ad 104. sz.)

⁶³ Az igazságügyminiszter levele a nyomdák ellenőrzése tárgyában Liptó vármegye alispánjához, amelyben figyelmezteti, hogy „az 1848. évi XVIII. tc. 39. §-a valamint az ezt kiegészítő 1891. évi febr. 8-án 414/eln. sz. alatt kiadott bm. körrendelet alapján a hatóságok nemcsak jogosítva, hanem kötelezve is vannak a nyomdák ügykezelését ellenőrizni.” — OL. K 149. Bm. res. ir./1550. 1896. III. tétel 54. sz. 1895. november 20.

⁶⁴ Az igazságügyminiszter átirata a sajtótermékek fokozottabb ellenőrzése tárgyában a belügyminiszterhez. — OL. K 148. Bm. eln. ir. 1906. 31. tétel 2296. sz.

⁶⁵ BARCS Sándor: *Hír, híradás, távirati irodák*. MUOSZ U. I. 1961/62. 24. l. (Soksz. jegyzet.)

idején nyílt utasítást kapott arra nézve, hogy a hírszolgálatot a kormány intencióinak megfelelően lássa el. Az utasítások nem teljesítésének szankciója a szabadság megvonása volt. A kormány ettől kezdve természetesen hozzájárult az egyre szélesedő kapcsolatokat kiépítő MTI megnövekedett kiadásaihoz. 1898-tól vannak adataink a kormány által nyújtott anyagi támogatás összegére nézve: eleinte 3000 forintot, 1901–1902-ben 6000-t, 1916-ban pedig már évi 12 000 koronát tett ki.⁶⁶ Ez természetesen csupán a miniszterelnökség által nyújtott segítyt jelentette. Az egyes minisztériumok — ismét a miniszterelnökség példáját követve — saját tárcáik anyagi keretének terhére járultak hozzá a Távirati Iroda költségeihez. 1910-ből származó elszámolások szerint a kereskedelemügyi miniszter (a közvetlen fennhatósága alatt álló magyar királyi államvasutak terhére) 20 000, a pénzügyi államtitkár 10 000, a belügyi és a honvédelmi tárca vezetői 6000–6000 koronát utaltak át az MTI számlájára. E rendszeres, évente nyújtott segítyeken kívül — amelyeket természetesen a sajtókiadásokra előirányzott összegekből vettek igénybe — a kormány bizonyos kedvezményeket is biztosított a hírügynökség számára.⁶⁷ Az MTI pedig azzal, hogy mindezeket a juttatásokat elfogadta, a század elejére csaknem teljesen központi irányítás alá került. Bár tudunk arról, hogy az iroda vezetői időnként túllépték a kormány által megszabott kereteket, amiért hivatalos megintésben is részesültek, ezek azonban nem voltak olyan súlyos jellegű kihágások, amik a dotáció megvonását eredményezhették volna. S jóllehet a nemzeti függetlenségi jelleg megőrzése céljából az iroda a magyar nyelvet használta, ez már csak látszólagos különállás volt, s a valódi tények elfüggönyözésére szolgált.

A hírlapok és folyóiratok számára, a már említetteken kívül, létezett még egy nagyon fontos megélhetési forrás: a hirdetési üzlet. A hirdetés funkciója tulajdonképpen a társadalmi és üzleti kapcsolatok közvetítésében rejlett. Eleinte az ebből adódó feladatokat a külön e célra szervezett hirdetési irodák látták el.⁶⁸ Hamarosan azonban a lapszerkesztők is felfedezték a hirdetésben rejlő üzletet, s hírlapjaik, folyóirataik utolsó oldalain magánosok és nagyvállalatok hirdetéseit kezdték közölni. Az előbbiek számára tartották fenn az ún. apróhirdetési rovatot, az utóbbiak pedig a többi, hirdetési célokra fenntartott hasáb felett rendelkeztek. E hasábok túlnyomó többségét a nagyobb iparvállalatok, részvénytársaságok, a m. kir. államvasutak és a kisebb cégek hirdetményei töltötték meg; de szerepeltek a szakminisztériumok hirdetési is a nagyobb napilapok hasábjain. Hirdettek még a nagybankok, a tőzsdék, sőt, még a lovaregyletek is. Az egyes lapoknál a hirdetések árát a hirdetés alaknagysága, a közlések száma, magának a lapnak a terjedelme és megjelenésének

⁶⁶ A miniszterelnök a sajtó távirati iroda 1899. évi szükségleteire 3000 forintnak utalványozása tárgyában. — OL. K 148. Bm. eln. ir. 1898. 6279. sz. A kormány sajtóirodájának felügyele alatt álló távirati iroda költségeire szokásos 6000 korona megküldését kéri a miniszterelnök. — OL. K 148. Bm. eln. ir. 1901. (1902., 1903.) 3602. sz. (6626., 5539. sz.). — A Magyar Távirati Iroda ügyei tárgyában. — OL. K 26. Me. ir. 1916. V. tétel 24. sz.

⁶⁷ A Magyar Távirati Iroda ügyei tárgyában. — OL. K 26. Me. ir. 1916. V. tétel 24. sz. 1910. jan. 5., 8., ápr. 5. — A kormány hozzájárult a politikai érdekből külföldre feladott táviratok költségeihez; csökkentette a belföldi táviratok árát; a bécsi K. u. K. Telegraphen und Correspondenz Bureau-hoz intézett táviratok díjának fizetése alól mentesítette az irodát.

⁶⁸ A korabeli hirdetési irodák közül a legjelentősebbek a Goldberger A. V. hírügynökség, a Haasenstein és Vogler bécsi nagyhirdető iroda budapesti képviselője, a Blockner-iroda és Leopold Gyula irodája voltak.

gyakorisága függvényében a lapszerkesztők számították ki az újságok előállítási árának arányában.⁶⁹ A hirdetéseket azonban a díj befizetésén kívül bizonyos illeték lefizetésének kötelezettsége is sújtotta; ezt hírlapbélyegnek nevezték. A hírlapbélyeg vagy adott esetben hirdetési bélyeg intézménye azokat a hirdetéseket terhelte, amelyekben a hirdető a nevét és a címét is feltüntette, valamint ha a hirdetés több ízben is megjelent. A kiadótulajdonosok és a lapszerkesztők, hogy enyhítsenek ezen a helyzeten, hirdetéseik árába gyakran előre beleszámították ezt az illetéket is.

Az 1900-as években az Újságírók Országos Szövetsége egységesítette a hirdetések közzétételére vonatkozó szabályokat, s azontúl a Szövetség adott az egyes hirdetési vállalatok, valamint a hírlapok és folyóiratok számára felhatalmazást a hirdetések közzétételére. Noha a századfordulót közvetlenül megelőző években a hirdetés mint üzlet valóban virágzásnak indult, a belőle származó haszon még mindig nem jelentett elegendő jövedelemkiegészítést a kiadótulajdonosok és a lapszerkesztők számára. A kormány természetesen e téren is megkísérelt támogatni egyes, számára politikailag releváns lapokat. Részben a közzétett hirdetések ellenértékének kifizetésével,⁷⁰ részben évi átalányösszegek kiutalásával könnyítette a lapok helyzetén. Az újságoknak juttatott hirdetési átalány a miniszterelnökség által kifizetett olyan évi összeg volt, amely többnyire jócskán fedezte a közzétett hirdetések ellenértékét; a korabeli újságírói zsargon ezeket az összegeket hirdetés címén nyújtott pauszálának nevezte. Minthogy a támogatásnak ez a formája remek üzletet helyezett kilátásba a lapok anyagi alapjának növelésére, a kilencvenes évektől kezdődően ilyen irányú kéréseket tartalmazó beadványokkal kezdték ostromolni a szerkesztőségek a hivatalos kormánysszerveket. Megindult a minisztériumok közti aktív levelezés egyes lapok hirdetésekkel való ellátása tárgyában. A miniszterelnök a hozzá befutó petíciók egy részét meleg ajánlás kíséretében továbbította a szakminisztereknek. 1901-ben például a *Budapesti Hírlap*ot ajánlotta az igazságügyminiszter figyelmébe: „a hírlap egyike a legelterjedtebb fővárosi lapoknak” s „bár teljesen független, a kormány működésével és intentioival szemben eléggé objektív magatartást tanúsít... (ezért) az állami hirdetések közzétételénél figyelembe venni méltóztassék.”⁷¹ Az igazságügyminiszter és alárendelt hatóságai azonban az ajánlások ellenére csak ritkán adtak a hírlapoknak és folyóiratoknak bírósági hirdetéseket. A kéréseket legtöbbször azzal az indokkal utasították el, hogy „a minisztériumnak nincsenek oly nagy számban hirdetései, ... a bíróságok rendelkezésére nem áll oly fedezeti alap, a melyből nem jogi szaklapok előfizetési költségeit fedezhetné”, továbbá mert ezeket a hirdetményeket a hivatalos lap díjtalanul közlésezi.⁷² Noha az eddig

⁶⁹ Rendelkezésünkre áll az *Erdélyi Gazda* c. köz- és mezőgazdasági hetilap hirdetési egységárjegyzéke, amelyben a különböző nagyságú helyen megjelenő hirdetések díjait a közlések számához viszonyítva számította ki a felelős szerkesztő. A legkisebb alaknagyságon (32 cm²) megjelenő hirdetés egyszeri közlése 1,90 forintba, az egész oldalon megjelenő hirdetés díja 15 forintba került. Minél többször kérték a hirdetés közlését, annál olcsóbb díjat számított fel érte a lap.

⁷⁰ Az 1902. év folyamán a budapesti és vidéki lapokban közzétett hirdetésekért kifizetett összeg a kimutatás szerint pontosan 90 351,74 koronát tett ki. — OL. K 26. Me. ir. 1906. V. tétel 4992. sz.

⁷¹ A miniszterelnök átirata dr. Plósz Sándor igazságügyminiszterhez a *Budapesti Hírlap* állami hirdetésekkel való ellátása tárgyában. — OL. K 579. IM. ált. ir. 1902. Oc. 138. tétel 10 158. sz. 1901. márc. 22.

⁷² Az igazságügyi miniszter válasza a *Nyitrai megyei Ellenőr* c. lap felelős szerkesztőjének hirdetési átalányt kérő felterjesztésére. — OL. K 579. IM. ált. ir. 1902. Oc. 138. tétel

elmondottakból kiderül, hogy az igazságügyminiszter igen szigorú volt a hirdetési átalányok adományozásában, időnként még így is elkövetett hibákat. 1906-ban levél érkezett Székely Györgytől, Brassó vármegye főispánjától az igazságügyminiszterhez, aki a *Brassói Hírlap*nak folyósított hirdetési átalány megvonását kérvényezte. („Eltekintve szélső ellenzéki magatartásától, izgatós és felsőbbbséget támadó cikkeitől, a helyi társadalom között minél több ellentétet, viszályt szítani tartotta mindig feladatának. Hogy ezen lap . . . fennáll . . . ezt csupán . . . annak köszönheti,” hogy „körülbelül 3000 korona bírósági hirdetést kap”). A miniszterelnök az igazságügyminiszterhez intézett átiratában arra hivatkozva támogatta a kérelmet, hogy „a *Brassói Hírlap*, mely a leg-szélsőbb ellenzéki agitáció szolgálatában áll és a mely a kormányköröket és közegeket állandóan a legszemérmetlenebb módon támadja, majdnem kizárólag a bírósági hirdetésekből tartja fenn magát.”⁷³

A miniszterelnök az egyik belügyminiszterhez intézett levelében az *Alföldi Híradó* című lap számára kérte a támogatást — tekintettel a laphoz fűződő sajtópolitikai érdekekre —, mégpedig oly módon, hogy az *Alföldi Híradó* működési körzetében levő közigazgatási hatóságok hivatalos hirdetéseiket (természetesen díjazás ellenében) a lap hasábjain tegyék közzé.⁷⁴ A belügyminiszter utasította az említett hivatalokat a miniszterelnök kérésének teljesítésére.

Ugyanígy támogatta a kormány vezetője a *Magyar Nemzet* és a *Fővárosi Lapok*, valamint a Temesváron megjelenő *Landbote* című német nyelvű népies hangvételű hetilap hirdetésekkel (elsősorban állami és árlejtési, valamint hatósági és alapítványi hirdetésekkel) való ellátását.⁷⁵

A hirdetések címén kifizetett pauszálékát a kereskedelemügyi miniszter utasítására többnyire a m. kir. államvasutak kiadásainak terhére számolták el. Egy 1897-ben kelt átirat szolgált erre a gyakorlatra tanúbizonyságot, amelyet Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter intézett Bánffy miniszterelnökhöz: „. . . nagymérvű hirdetményi anyagot szolgáltatnak a m. kir. államvasutak . . .”, amelyek „jóvággyasom mellett az egyes lapokkal szerződéseket kötnek egy-egy év tartamára, amelyben a hirdetések közlése fejében egy általam meghatározott átalányösszeg köttetik ki”.⁷⁶ Az 1904–1905-ben az ugyanilyen forrásból származó hirdetési átalányok összesen 550 000 koronára rúgtak.⁷⁷

4707. sz. 1902. november 9. — A *Független Hírmondó* c. hírlaptudósító napilap szerkesztőjének hirdetések közzétételének engedélyezését kérő beadványát elutasította a miniszter. — OL. K 579. IM. ált. ir. 1902. Oc 138. tétel 66 795. sz. 1900. október 30.

⁷³ Székely György, Brassó vármegye főispánjának levele az igazságügyminiszterhez a *Brassói Hírlap* tárgyában. — OL. K 579. IM. ált. ir. 1906. Oc 138. tétel 8050. sz. 1906. február 25. Fejérváry miniszterelnök levele Lányi Bertalan igazságügyminiszterhez. — OL. K 579. IM. ált. ir. 1906. Oc 138. tétel 25 800. sz. 1906. március 24.

⁷⁴ A miniszterelnök válasza a belügyminiszternek az *Alföldi Híradó* c. lap hirdetések útján leendő támogatása tárgyában. — OL. K 26. Me. ir. 1909. V. tétel 291. sz. 1909. január 23.

⁷⁵ A *Magyar Nemzet* c. napilap kérelme tárgyában átirat a miniszterelnökhöz. — OL. K 26. Me. ir. 1907. V. tétel 196. sz. (ad. 105. sz.) 1907. január 11. — Válasz Békei Soma, a *Fővárosi Lapok* szerkesztőjének kérelmére. — OL. K 148. Bm. eln. ir. 1911. 31. tétel 4315. sz. 1911. szeptember 13. — A miniszterelnök utasítása a *Landbote* c. lap ügyében. — OL. K 148. Bm. eln. ir. 1913. 31. tétel 9348. sz. 1913. december 4.

⁷⁶ Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter átirata Bánffy miniszterelnökhöz. — OL. K 26. Me. ir. 1897. V. tétel 5938. sz.

⁷⁷ A képviselőház zárszámadási bizottsága kimutatást kér a miniszterelnöktől. — OL. K 26. Me. ir. 1907. V. tétel 2744. (ad 2135. sz.) 1907. május 23.

A miniszterelnök kezdeményezésére 1910-ben az egyes minisztériumok a hirdetések közzétételére rendelkezésükre álló pénzről külön felméréseket készítettek, amelyeket azután a miniszterelnökségi bizottság értékelt. A felmérés célja az volt, hogy a minisztériumok, valamint az azoknak alárendelt hatóságok és intézmények részéről a szükséges hirdetések közzétételét, ill. az erre fordítandó összegeket a miniszterelnökségi sajtóosztály kezébe összpontosítsák.⁷⁸ A javaslatot végül is nem valósíthatta meg a miniszterelnök;⁷⁹ a szakminiszterek vagy nagyon kevés, vagy nagyon bizonytalan összegeket tüntettek fel kimutatásaikban, amelyeket a hirdetési átalányok fedezésére felajánlottak. Mindazonáltal ez a felmérés azt bizonyítja, hogy a szakminisztériumok által hirdetési átalányokra fordítható összeg összesen, mindent beleszámolva, az 1910. évre 588 286 koronát tett ki.⁸⁰

Pausálékat és hirdetési átalányokat azonban nemcsak az államkincstár rovására élvezhettek a lapok. A nagy ipari vállalatok, hitelintézetek, kereskedelmi és egyéb gazdasági csoportosulások mind-mind fizettek az újságoknak egyik vagy másik címen annak fejében, hogy hasábjait és hirdetési rovataikat e szervek közleményeinek és hirdetményeinek rendelkezésére bocsájtják. Ez a rendszer tulajdonképpen azt is jelentette, hogy a pausálé ellenértékéként e szervek ellenőrzési jogosultságot nyertek a hírlapok bizonyos cikkei felett. Így megtörténhetett, hogy ha egyes szervezeteknek szándékukban állt valamely érdekeit érintő közleményt vagy cikkecskét közzétenni, vagy netán valamely őt károsan érintő hírt elhallgatni, biztosra vehette, hogy az általa pausálózott lap az ő érdekeinek megfelelő módon fog reagálni.

A századfordulót követő években — amint azt az idézett számadatokból is láthatjuk — a pausálék rendszere általánossá vált. Az 1906–11. évi országgyűlésen a parlamentben is egyre-másra tették szavá e rendszer visszaszártságait az ellenzéki képviselők. A legkeményebben Szemere Miklós képviselő fogalmazott, aki a miniszterelnökhöz intézett interpellációjában⁸¹ konkrét ada-

⁷⁸ A miniszterelnök körrendelete az egyes minisztériumokhoz. — OL. K. 26. Me. ir. 1912. V. tétel 1491. sz. 1910. március 16.

⁷⁹ A kereskedelemügyi miniszter jelentésében részletesen kifejtette indokait a javaslat visszautasítására. Egy 1905-ben hasonló céllal kibocsájtott rendeletre hivatkozott, amely a következő koncepciót követte: a miniszterelnökség sajtóosztálya tétette közzé az összes, a szakminisztériumok által kibocsájtott hirdetéseket, s állapította meg az egyes lapoknak fizetendő hirdetési díjat. A lebonyolításhoz igénybe vette a Magyar Kivitel és Csomagszállítási Rt. közvetítését, amely a hirdetések díjának 12%-át a maga részére jutalék címén visszatartotta. Az eljárás azonban nem vált be, mivel a hirdetések közzététele késedelmet szenvedett, a közzététel nem mindig az alkalmas lapban történt, s maga a díj a sokszorosára emelkedett. Pl. egy hirdetés eredetileg 88,55 koronába került, a közvetítés igénybevétele után 336 koronára növekedett a díj összege. — OL. K. 26. Me. ir. 1912. V. tétel 1897. sz. 1910. április 9.

⁸⁰ A miniszterelnök körlevele az állami hirdetések sajtópolitikai akcióba leendő bevonása tárgyában. — OL. K. 26. Me. ir. 1910. V. tétel 1893. sz. (ad. 1491. sz.).

A vallás- és közoktatásügyi miniszter	5 352 korona
a földművelésügyi miniszter	76 560 korona
a honvédelmi miniszter	900 korona
a kereskedelemügyi miniszter saját tárcája terhére	1 574 korona
a m. kir. államvasutak terhére	503 900 korona

összesen: 588 286 korona hirdetési átalány.

⁸¹ Szemere Miklós sürgős interpellációja a miniszterelnökhöz 1906–11. országgyűlés 42. országos ülés 1906. október 10. — K. N. III. k. 8—11. l. (a következő adatok a 82. sz. jegyzetig az interpellációból valók).

tokkal támasztotta alá a kormány tagjai ellen felsorakoztatott vádjait. Készségbe nem vont állításokat és pontos adatokat olvasott fel az ülésen, amelyek azt bizonyítják, hogy a kormány és a gazdasági, ipari, kereskedelmi intézetek, valamint a bankok és más hitelszervezetek „toronymagasságú pausálékát” adtak az egyes (általa szintén név szerint felsorolt) lapoknak. Részletes kimutatást közöl az egyes tárcák vezetői által a politikai napilapok számára kiutalt összegekről. Értesülései szerint (melyek saját állítása alapján minden bizonnyal megbízható forrásokból származnak) a Ganz Gyár rt. 90 000 koronát fordít évente hirdetési kiadásokra, a déli vasút igazgatósága pedig az előző esztendőben egyetlen lap, az *Egyetértés* szerkesztőségébe 36 000 koronát utalt át. A villamos vasúttársaságok és a bankvállalkozások számlájára is hatalmas összegeket rónak a képviselő informátorai, amelyeket azért fizetnek a szerkesztőségeknek, hogy valamiről ne írjanak (pl. a villamosbalesetek), illetve hogy valamiről az ő szájzúik szerint írjanak a lapok (pl. közgazdasági és pénzügyi intézkedések, gazdasági helyzet stb.).

A képviselő már korábban napvilágot látott, de soha meg nem cáfolt hírlapi adatokra is utalt interpellációjában. Hivatkozott Lengyel Zoltán egyik cikkében foglaltakra,⁸² amelyből az derül ki, hogy „magánál az államvasutak pénztáránál jóval több mint egymillió koronát fizettek ki . . . költségvetésből és zárszámadásokból elsikkasztva. A különböző malaclopó köpenyekkel együtt pedig kétfélmillió koronánál magasabb az az összeg, amit a jelenlegi kormány hírlapi szubvenciókra kiad.”

A *Magyar Szó* nyíltan megvádolta a kereskedelmi minisztert azzal, hogy az államvasutak igazgatóságát arra utasította, hogy a miniszterelnökségi sajtóiroda részére „fenntartási költségek” címén 50 000 koronát, továbbá a *Magyarország* és a *Független Magyarország* című lapok részére 16 000, illetve 25 000 korona évi pausálét utaljon ki. A cikkíró a rendeleteknek engedelmeskedő államvasúti igazgatóság erre vonatkozó ügyiratainak számát is közölte, s felszólította a megvádoltakat, hogy bizonyítsák be, ha állításai hamisak. Az ügy kimeneteléről csak annyi bizonyos, hogy az államvasutak igazgatósága nem engedett betekintést aktáiba.⁸³

Az állami pausálékát és hirdetési átalányokat az adományozó szervek a legkülönbözőbb módokon könyvelték el. Így történhetett, hogy az államvasutak számláján mindössze átlagosan 400 000 korona hirdetési díj kifizetésére található adat évente. Azonban, ha tovább vizsgálja valaki a kiadási rovatot, azt tapasztalja, hogy egyéb címen — „hivatali és irodai szükségletek” — elszámolt kiadások több, mint két és fél millió koronára rúgnak, amely kissé túlzottnak tűnik azokra a költségekre.⁸⁴

A könyvelési manipulációknak természetesen a szerkesztőségek számára is volt jelentősége: egyes kiadótulajdonosok vagy felelős szerkesztők ugyanis a foglalkozásuk mellett egyben országgyűlési képviselők is voltak. Ha történetesen kiderül, hogy az általuk vezetett lapok a kormánytól anyagi támogatást fogadnak el, inkompatibilissé válnak, s nem pályázhatnak tovább is a

⁸² LENGYEL Zoltán: *A sötétség madarai I.* — *A Nap* 1906. III. évf. 192. sz. (aug. 14.) 1–21. l.

⁸³ *Becsapott ország. Megvásárolt sajtó.* — *Magyar Szó* 1906. 192. sz. (aug. 23.) és 193. sz. (aug. 24.) — A cikkíró szerint a két szóban forgó miniszteri rendelet 6438/1906., valamint 5336/1906. sz. alatt augusztus 4-én kelt; a többi ügyirat száma: 157 306/1906 135 016/1906., és 122 965/1906. sz.

⁸⁴ L. 81. sz. jegyzetet.

képviselői tisztre. Több alkalommal néhány nagyobb politikai napilap vezetője — aki természetesen képviselő is volt — kényszerült védekezni ilyen vádak ellen. Sümegi Vilmos, a *Magyarország* című lap igazgatója, Szatmári Mór, a *Budapest* szerkesztője és Molnár János, az *Alkotmány* kiadótulajdonosa a lap ellen irányuló vádakát természetesen tagadták.⁸⁵

Hoffman Ottó képviselő a kereskedelemügyi miniszterhez intézett interpellációjában⁸⁶ azt rótta fel, hogy „néhány apró sajtóorgánum részére ez a pausálérendszer valósággal létfenntartási ... eszköz.” Példának a *Korlács* című csekély példányszámú és alacsony színvonalú lapot említette, amelynek részére a kereskedelmi tárca vezetője 3000 koronát utalt ki. De az ellenzéki képviselőknek nem csupán ez volt a problémája. Egy másik interpelláció⁸⁷ a vasúti szabadjegyek újságíró-körökben történt indokolatlan és egyenetlen elterjedésének okáról faggatta a kereskedelemügyi minisztert. A szabadjegyek kiutalása ugyanis az ő hatáskörébe tartozott. Ezek fedezésére pedig szintén az államvasutak számlái szolgáltak. Vasúti szabadjegyeket azok a lapszerkesztők és újságírók kaphattak, akik valamilyen módon kiérdemelték ezt a kedvezményt.⁸⁸ A vasúti szabadjegy lehetett állandó, egész évre érvényes vagy egyszeri utazásokra szóló menetjegy. Létezett olyan kedvezményes bérlet is, amely a m. kir. államvasutak összes vonalaira érvényes volt. A lapok munkatársai feltehetően az újság pártállása és működése alapján juthattak a szabadjegyekhez. Ezért fordulhatott elő, hogy a már kiutalt szabadjegyet visszavonták, amennyiben a lap hangjában ellentétes irányú változás állott be, vagy az, hogy a kormány számára nem megfelelő politikai irányú újságok esetében egyszerűen visszautasították a kérelmet.⁸⁹

A kormány álláspontja a pausálé-rendszerrel illetően Wekerle Sándor miniszterelnöknek az interpellációkra adott válaszai alapján foglalható össze. A miniszterelnök nem tagadta, hogy pausálék léteznek, és az államvasutakra nézve mindössze annyit jegyzett meg, hogy mivel a legnagyobb üzemek egyike, nyilván jelentős összegű pausálékat ad a lapoknak, amelyre azok a rengeteg vasúti hirdetés közlésével szolgálnak rá. Más kérdés, hogy ezek az összegek valóban csak a hirdetések ellenértékének felelnek-e meg, vagy egyéb célokat is szolgálnak. Nem a pausálékat kell eltörölni, mert az önmagában véve tisztességes üzlet, hanem arra kell inkább figyelmet fordítani, hogy az adott „pausálék ... az üzemnek tett szolgálatokért és abban a mértékben és keretben nyújtassanak, a mint az üzemnek arra okvetlenül szüksége van”⁹⁰ — ez volt a kormányfő véleménye. Nem sok szót ejtett a kormány által juttatott pausálékról, illetve azok céljairól sem. Annyit ismert el csupán, hogy a

⁸⁵ 1906–11. évi országgyűlés 109. országos ülés 1907. február 15. — K. N. VI. k. 373–374. o.

⁸⁶ Hoffman Ödön interpellációja a kereskedelemügyi miniszterhez 1906–11. évi országgyűlés 357. országos ülés 1908. július 1. — K. N. XX. k. 444. l.

⁸⁷ Kubin Béla képviselő interpellációja a magyar államvasúti szabadjegyek tárgyában. — 1901–1906. évi országgyűlés 231. országos ülés 1903. március 18. — K. N. III. k. 230–234. l.

⁸⁸ A hírlapírók számára kiutalt szabadjegyekről. — OL. K. 26. Me. ir. 1912. V. tétel 354. alapszám. Éves jegyet kapott pl. a *Komáromi Lapok* (383. sz.) és a *Hétfő* c. lap (1689. sz.) több darab egyszeri utazásra szóló jegyet kapott a *Szatmárvármegye* (689. sz.), az *Eger* (835. sz.) és a *Nyitra vármegye* (354. sz.).

⁸⁹ Nem kapott szabadjegyet pl. a *Nagykőrösi Újság* szerkesztősége. (l. 88. sz. jegyzet 540. sz. ügyirat).

⁹⁰ Wekerle miniszterelnök válasza Szemere Miklós interpellációjára (l. 21. sz. jegyzet).

sajtóosztály azokat a vidéki lapokat, amelyeket helyi anyagi erőkből fenn tartani nem tudnak, bizonyos összegekkel támogatja, amely összegek azonban egyáltalán nem tekinthetők pauszálának, mivel csupán arra elegendők, hogy a lapok fennmaradását biztosítsák. E helyen már nem térek ki e kijelentések bírálatára, hiszen az egész tanulmány tulajdonképpen ezek vizsgálatát tekinti céljának. Befejezésül már csak egy dolgot szeretnék megemlíteni: a kormány-
nak a nyomtatványokkal kapcsolatos intézkedéseit, amelyek a tízes években láttak napvilágot.

A századforduló idején megemelkedett a hírlapok és folyóiratok száma. A kormány megkísérelte a politikáját támogató és a sajtóiroda által rendszeresen informált vidéki lapokat segíyezni, különösen ott, ahol politikai szempontból a legégetőbb szükség volt erre, azonban a sajtócélokra fordítható pénzalapok kevésnek bizonyultak. Egyik oldalról a közigazgatási egységek vezetői törvényhatóságaik megfelelő politikai irányítása érdekében mind gyakrabban kérték helyi sajtójuk támogatását, másrészt maguk a lapkiadók panaszkodtak a nyomdai felszerelés, az anyag, a papír árának, s főleg a nyomdászipari munkadíjak növekedésére. Mindazonáltal nem a hatóságoknak, hanem néhány szerkesztőnek jutott eszébe az az ötlet, amelynek megvalósítását a kormány még szorult anyagi helyzete ellenére is véghezviheti, újabb támogatást nyújtva a nagyobb és politikailag jelentősebb vidéki lapoknak. Az elképzelés tulajdonképpen nagyon egyszerű volt: a hatóságok és különböző állami szervek részére szükséges nyomtatványokat azontúl nem csak négy vagy öt budapesti lapkiadó állítja elő, hanem ezt a jogot elnyerhetik egyes nagyobb vidéki nyomdavállalatok is. A lapkiadók pedig, akiknek ezt a jogot biztosítja a kormány, nyerne az üzleten, ha nem is sokat. A hivatalos számítások szerint minden-
esetre évente néhány ezer koronával egészíthetik ki vállalatuk jövedelmét.⁹¹

A miniszterelnökség nagy örömmel üdvözölte az állami nyomtatványszükségletek ily módon történő biztosítását. Több szempontból volt ugyanis előnyös számára a nyomdavállalatok decentralizálása. Egyrészt mert a támogatás nem a miniszterelnöki keretből történt, s az államra konkrét kötelezettséget, amely terhet jelentett volna számára, nem is rótt. Másodsorban külön anyagi áldozat meghozatala nélkül tette lehetővé, hogy a kormány az addiginál nagyobb befolyást gyakoroljon a nagyobb jelentőségű vidéki napilapok szerkesztőségére, s további lépéseket tegyen egy erősebb sajtószervezet kiépítése felé. És természetesen a harmadik sem volt elhanyagolható szempont: gazdasági haszon is származott tulajdonképpen ebből az intézkedésből, ugyanis a vidéki és budapesti nyomdavállalatok versenye elősegítette a nyomdaipar fejlődését is.⁹²

⁹¹ Egy 10—20 000 korona bruttó összegű nyomtatványszállításnál a nyomda évi tiszta nyeresége 1500—3000 korona között ingadozott.

⁹² A miniszterelnök 5828. IV. 1910. sz. átírtára a belügyminiszterhez a vidéki lapoknak állami nyomtatványmegrendelésekkel való támogatása tárgyában. — OL. K 148. B m eln. ir. 1914. 31. tétel 5825. sz. 1910. október 9.

BELLÉR JUDIT

**Die Formen der Subventionierung der regierungsfreundlichen Presse
am Jahrhundertwende**

Mit der Erschaffung des dualistischen Staates brachte der Ausgleich von 1867 eine politische Konsolidation im Gebiet der Länder der ungarischen heiligen Krone. Die den Ausgleich unterstützenden ungarischen herrschenden Gruppen trachteten ihre innere Machposition gegen die Minderheitsbestrebungen und die sich entfaltenden demokratischen Bewegungen konsolidieren und ein verhältnismässig selbstständiges, vom Hause Habsburg unabhängiges politisches System auszubauen. Dieser Bestrebung entsprechend, beim der Ausbildung des Rechtssystems, berücksichtigten sie die in den entwickelten bürgerlichen Staaten angenommenen Grundprinzipien. Das erste ungarische königliche Ministerium setzte in Kraft einige in 1848 gegebene Gesetze, die nach bürgerlichem Muster geschaffen worden. Dies geschah auch mit dem provisorischen Pressegesetz. Die Regierung um den Schein der Kontinuität der 48-er Ideen zu bewahren, setzte in einer unveränderten Form den XVIII. Gesetzartikel vom Jahre 1848 in Kraft. Bei alledem schuf sie zahlreiche Rechtsnormen, die keineswegs den 48-er Geist widerspiegeln und die einen grossen Einfluss über die Geltung einiger Paragraphen des Pressegesetzes geübt haben. Die im Kreis der Pressepolizei und des Pressestrafverfahrens gegebenen Verordnungen erwiesen sich aber nicht genug eine einheitliche Pressepolitik auszuformen; es war nötig einige Anordnungen zu bringen, die die Leitung über die Presse für die Regierung versichern sollen. Zu einer Gruppe dieser Anordnungen gehörten unter anderen die verschiedenen Formen der staatlichen Subvention für die regierungsfreundlichen Zeitungen und Zeitschriften. Die Ministerien, ihren materiellen Möglichkeiten entsprechend, wiesen verschiedene Geldsummen für die Redaktionen der Zeitungen aus, die die offizielle Politik unterstützten. Das Ziel dieser protektionistischen Pressepolitik war der Ausbau eines das ganze Land umfassenden, verhältnismässig einheitlichen Zeitschriftennetzes, der berufen war die offizielle Politik zur Geltung zu bringen. Die jedesmalige Regierung opferte, um dieses Ziel zu erreichen, gewaltige Summen zur Subvention der Presse.

A csehszlovákiai magyar sajtó fejlődése 1919 és 1945 között

Az 1918-as államfordulat után Csehszlovákiában kialakult kisebbségi magyar sajtó lényegében és nagyrészt új társadalmi-történeti képződmény volt, de nyelvi és területi földrajzi alapon előzményének, hagyományának lehet tekinteni azt a magyar nyelvű sajtót, mely a mai Szlovákia és Kárpát-Ukrajna területén az előző időkben létezett. Az így felfogott sajtóhagyományunk az első magyar nyelvű lapokig: a pozsonyi *Magyar Hírmondóig* (1780–1788), a kassai *Magyar Museumig* (1788–1792), az *Orpheusig* (1790–1791) és a komáromi *Mindenes Gyűjteményig* (1789–1792) nyúlik vissza.

Az 1918-as államfordulatot követően az új állam hatóságai a magyar nyelvű sajtó zömét megszüntették. Kevés volt azoknak a lapoknak a száma, melyek régi vagy módosított néven meg tudták őrizni az egzisztenciájukat (*Bars*, *Híradó*, *Kassai Munkás*, *Kassai Napló* stb.). A kialakult „tabula rasá”-t még teljesebbé tette a magyarországi könyvek és sajtó behozatalának korlátozása, tilalma.

A régi sajtó nagy részét likvidáló csehszlovák polgári rendszer elvileg nem állt útjában annak, hogy új lapok keletkezzenek, s így a két világháború közti időben ki is bontakozott a többretegű és rendkívül sok lapegységből álló kisebbségi sajtó. A lapok nagy számát két adattal lehet érzékeltetni: 1920-ban Szlovákiában az akkori hat szlovák napilappal szemben kilenc magyar napilap jelent meg, s az 1919–1945 között keletkezett csehszlovákiai magyar lapok száma meghaladta a hatszázötvenet.

Ez a nagy szám azonban nem az erőnek, hanem inkább a gyengeségnek és a nagyfokú megosztottságnak, elaprózottságnak volt a jele s következménye. A gazdasági és politikai szabad verseny és a kisebbségi elnyomás, diszkriminálás feltételei között keletkezett lapok többsége rövid ideig, sokszor csak egy vagy egy-két szám erejéig tudta magát fenntartani. És mivel a húszas években tízezrével utasították ki az illetőséggel, állampolgársággal nem rendelkező közalkalmazottakat s értelmiségieket — akik között sok volt a tudományos, irodalmi és újságírói képzettségű ember is —, az új sajtóban hiányoztak a hozzáértő szerkesztők és munkatársak; ennek a hiánynak pedig nagy méretekben megnyilvánuló színvonaltalanság, a sajtóban is elharapódzó dilettantizmus lett a következménye.

A sok gátló akadály ellenére szép számban születtek színvonalas újságok, folyóiratok is, s ez részben az 1918–19-es magyarországi forradalmak emigránsainak, illetve közülük a legjobbaknak (Ignotus, Barta Lajos, Gömöri Jenő Tamás, Antal Sándor stb.) volt az érdeme. A modern lapszerkesztés, újságírás normáit és példáit ők alakították ki, s mellettük nőttek fel a hazai szerkesztők és újságírók is.

I.

A polgári Csehszlovák Köztársaság kisebbségi magyar sajtójának alapvető rétegét a politikai újságok: napilapok és hetilapok alkották. A gyors elhalási arány és a politikai megosztottság ennél a kategóriánál igen nagy volt.

1919 és 1938 között összesen 23 napilap jelent meg, melyeket a politikai arculatuk, hovatartozásuk szerint négy csoportra lehet osztani: kommunisztákra, jobboldali ellenzéki pártiakra, aktivistákra és függetlenekre.

A kommunista napilapok (*Kassai Munkás*, *Munkás*, *Magyar Nap*) közül a *Kassai Munkás* már az államfordulat előtt létezett. 1907-ben a Felsőmagyarországi Szociáldemokrata Párt hetilapjaként indult. Napilappá 1919 tavaszán vált, amikor a magyar Vörös Hadsereg Kassát elfoglalta. Később voltak olyan szakaszai is, amikor csak hetente háromszor vagy egyszer tudott megjelenni. Főszerkesztői többek között Surányi Lajos, Mácsa János, Farkas Gábor és Kassai-Goldhammer Géza voltak. 1922 márciusától a neve *Munkás-Kassai Munkásra*, 1926 márciusától pedig *Munkásra* változott, s az utóbbi év végétől 1937 júniusában történt megszűnéséig Moravská Ostraván nyomták. Fennállása idején egész magyar viszonylatban a legjelentősebb kommunista újságnak számított. Nagy érdemei voltak a Csehszlovákia Kommunista Pártja megalakulásának előkészítésében, a szovjet politika, irodalom és kultúra népszerűsítésében, a cseh és a szlovák kommunista irodalom értékeinek közvetítésében. A lap a Szovjetunióban, Bécsben, Berlinben és másutt működő magyar kommunista emigráns íróktól rengeteg cikket és szépirodalmi anyagot közölt, s ezeknek jelentős termékenyítő hatása volt a hazai magyar szocialista irodalom és publicisztika fejlődésére. Az emigráns írók közül néhányan (Illés Béla, Hidas Antal) egy ideig a lap szerkesztésében és a kassai szocialista kulturális élet szervezésében is részt vettek. A hazai írók közül átmenetileg Földes Sándor, Márai Sándor, Merényi Gyula, Mihályi Ödön, tartósan pedig Fábry Zoltán, Háber Zoltán voltak a munkatársai.

Az 1936–1938 között megjelenő *Magyar Nap* a Csehszlovákia Kommunista Pártja által létesített népfrontos újság volt. Moravská Ostravában nyomták, de a szerkesztősége és a kiadóhivatala Pozsonyban volt. Szerkesztői Kálmán Miklós (Moskovics Kálmán), Ferencz László és Nágel Endre voltak, a kulturális rovatot pedig Vass László irányította. Kitűnően szerkesztett, színvonalas orgánium volt, és népfrontos szellemének megfelelően széles munkatársi gárdával rendelkezett. A magyarországi és erdélyi szocialista és haladó polgári írók közül Féja Géza, Fejtő Ferenc, Illyés Gyula, József Attila, Méliusz József, Remenyik Zsigmond, Tamási Áron és Veres Péter írtak bele. A lap rendkívül nagy figyelmet szentelt a kisebbségi iskolaügynek, a Sarló örökségének és a népfrontos kulturális szervezetek (Magyar Fiatalok Szövetsége, Magyar Szellemi Társaság stb.) tevékenységének. A magyar történelem és irodalom haladó hagyományait népfrontos szellemben tágan értelmezte és népszerűsítette, és a korabeli magyarországi szellemi mozgalmak közül főleg a népi írók mozgalmát karolta fel. A szlovák és a cseh irodalomból a legtöbbször Peter Jilemnický, Laco Novomeský, Ján Poničan, Karel Čapek, Zdeněk Nejedlý és Ivan Olbracht, a szovjet irodalomból Gorkij és Ehrenburg, a többi külföldi irodalomból pedig Brecht, Thomas Mann, Heinrich Mann, Lion Feuchtwanger, André Malraux, Romain Rolland, G. B. Shaw és Upton Sinclair írásaival és méltatásával találkozunk.

Az egymással szövetségben álló, majd 1936-ban egyesülő jobboldali ellenzéki pártoknak (Országos Keresztényszocialista Párt, Magyar Nemzeti Párt) a *Prágai Magyar Hírlap* volt a központi napilapjuk. Az 1922-től 1938-ig egzisztáló lap ismertebb főszerkesztői Petrogalli Oszkár, Flachbart Ernő, Dzurányi László és Forgách Géza voltak, s a nevesebb belső munkatársak közé Darvas János, Győry Dezső, Neubauer Pál, Szvatkó Pál, Vécsey Zoltán és Vozári Dezső tartoztak. 1932-ig a lap irányítása a Magyar Nemzeti Párt aktivizmusával is kísérletező vezetőjének, Szent-Ivány Józsefnek a kezében volt, s ekkor liberális szellemiség volt rá jellemző, és munkatársi gárdája a szocialisták kivételével a hazai írók többségét felölelte. 1932 s főleg 1936 után a szerkesztőségben a keresztényszocialisták és a Magyar Nemzeti Párt nacionalista szárnyának tagjai kerültek túlsúlyba, s ez a változás a liberális szerkesztők (Dzurányi, Győry, Vozári, Bihari Mihály) menesztését és a klerikális és nacionalista jobboldaliság uralomra jutását vonta maga után. Irodalmi érdeklődését és irodalmi rovatának színvonalát a lap továbbra is fenn tudta tartani, mert olyan haladó polgári írók maradtak a munkatársai, mint Egri Viktor, Neubauer Pál, Sándor Imre és Szenes Erzs. A magyarországi írók közül a legnagyobb publicitást Móricz Zsigmond élvezte, akinek pl. egyetlen év folyamán, 1927-ben húsznál több novellája vagy cikke és folytatásokban az *Úri muri* c. regénye jelent meg.

A *Prágai Magyar Hírlap*on kívül a napilapok közül csak a jelentéktelen *Új Hírek* tartozott hivatalosan a jobboldali ellenzéki pártokhoz, de az ő politikájukat támogatta a kassai *Esti Újság*, a *Híradó* és az első *Magyar Újság* is. — A Kassán 1919—1921 között fennálló *Esti Újság*ot erős konzervatív szellemisége ellenére két dolog teszi jelentőssé. Fábry Zoltán első publikációi itt jelentek meg, és Sziklay Ferenc is itt próbálkozott először a kisebbségi írók összefogásával. — Az 1919-től 1928-ig Pozsonyban megjelenő *Magyar Újság* pár évig a nyomdatulajdonos Angermayer család független lapja volt, utána pedig a Magyar Nemzeti Párt érdekkörébe tartozott; fennállása egész idején liberális szellemiség és irodalom- s kultúrapártolás volt rá jellemző. — A pozsonyi *Híradó* az 1888—1918 közötti *Nyugat-magyarországi Híradó* folytatása volt, s Vutkovich Ödön, Arkauer István és Aixinger László szerkesztésében 1919-től 1937-ig állt fenn. A tulajdonosa, kiadója magánszemély (Arkauer István) volt, de a lap mindvégig a keresztényszocialisták buzgó szócsövének számított. Nagy érdeme volt viszont az, hogy gondosan számon tartotta a pozsonyi magyar kulturális, zenei és képzőművészeti élet eseményeit; ilyen vonatkozásban az évfolyamai értékes forrásnak tekinthetők.

A csehszlovák polgári kormányokkal szorosan együttműködő magyar politikai csoportoknak, az ún. aktivistáknak a nagy kormánypártokban (agrárpárt, szociáldemokrata párt) több hetilapjuk volt, s a kormányzat két napilapot is létesített számukra: *A Reggelt* és a második *Magyar Újság*ot.

Hogy az aktivista politikában és sajtóban az 1918-as magyarországi polgári forradalom szellemét képviselő októbrista emigránsoknak milyen nagy szerepük volt, arra *A Reggel* nyújtja a legjobb példát. Ennek az 1921—1933 között Komáromban, Érsekújvárott, majd Pozsonyban megjelenő újságnak a vezető szerkesztői (Erdélyi Béla, Erdélyi Ernő, Gyöngyösi Nándor, Kasztor Ernő, László Ernő stb.) és szerkesztőként feltüntetett belső munkatársai (Antal Sándor, Darvas Henri, Surányi Géza) szinte kivétel nélkül októbrista emigránsok voltak. *A Reggel* politikai pozitívuma volt, hogy az ellenforradalmi Horthy-rendszert élesen és folyamatosan támadta, viszont nagy visszatetszést,

ellenszenvet keltett azzal, hogy a kisebbségi sérelmekről többnyire hallgatott. Irodalmi érdemét Fábry Zoltán helyesen abban látja, hogy „a balra tolódottak cikkei is megjelenhettek benne”.

A második *Magyar Újság*, melyet a kormány a politikai hitelét elvesztette *A Reggel* helyébe állított, az egyik legszínvonalasabb kisebbségi napilap volt. A legjobb hazai újságíró: Dzurányi László volt a főszerkesztője és a publicistaként is jelentős Győry Dezső a felelős szerkesztője. A Pozsonyban 1933 áprilisától 1938 októberéig megjelenő lap a kisebbségi sérelmeknek is gyakrabban hangot adott. A cseh–szlovák–magyar kulturális kapcsolatoknak intenzív figyelmet szentelt, s ebben a kérdésben megszólaltatta a cseh és a szlovák szellemi élet számos jeles képviselőjét is (Karel Čapek, Ján Jesenský, Peter Jilemnický, Zdeněk Nejedlý, Ján Poničan, Milán Pišút, Emanuel Rádl, Ján Stanislav, F. X. Šalda stb.). Fénykorát a harmincas évek második felében érte el, amikor erőteljesen szorgalmazta a demokratikus és antifasiszta rétegek összefogását, és népszerűsítette a népfrontos kulturális szervezeteket (Magyar Fiatalok Szövetsége, Magyar Kisebbségi Társaság, Tavaszi Parlament stb.). Az irodalmi és kulturális anyagoknak tág teret nyújtott és a vasárnapi számai egy irodalmi folyóirattal felérték. A cseh, szlovák és a külföldi irodalomból is sok anyagot közölt.

A politikai pártokhoz szorosabban nem kapcsolódó független napilapok közül a *Kassai Napló*, *Kassai Újság*, a pozsonyi *Esti Újság*, *A Nap* voltak a jelentősebbek.

A *Kassai Napló* az 1884-től létező *Felsőmagyarország-Kassai Napló* közvetlen folytatása volt. Az új körülmények között az emigráns írók (Ignotus, Barta Lajos, Szende Pál stb.) formáltak belőle színvonalas újságot, melynek szerkesztésében 1919-től többek között Szepesi Miksa, Dzurányi László, Győry Dezső, Keller Imre és Ungár Joób váltották egymást. A megújított lap néhány évig nemcsak a fellépő újságíró-publicista nemzedéknek volt nevelő bázisa, hanem Fábry helytálló megállapítása szerint 1921–1925 között „a szlovenszkói értékirodalmat” is jelentette. A kezdő Fábry legtöbb és legjelentősebb írása itt látott napvilágot, s az első nemzedék további írói közül itt váltak ismertté Darkó István, Földes Sándor, Győry Dezső, Jarnó József, Komlós Aladár, Márai Sándor, Merényi Gyula, Mihályi Ödön, Sebesi Ernő, Simándy Pál, Tamás Mihály, Vécsey Zoltán, Vozári Dezső. Petőfi- és Ady-kultuszunk egyik legaktívabb bázisa is a *Kassai Napló* volt és József Attila szlovákiai népszerűsítésében is övé volt az úttörő szerep. A kitűnő újság a húszas évek második felében a *Kassai Újság* által folytatott kíméletlen konkurrenciaharcban súlyos válságba jutott, s 1929 júliusában megszűnt.

A *Kassai Napló* végzetévé vált *Kassai Újság* szintén olyan régi orgánus volt, mely az államfordulat után is tovább élt. 1919 és 1938 között a vezető szerkesztői Köves Illés, Rainer Bruno és Szalay József voltak. Tipikus bulvárlap volt, és szenzációs hírek és szerelmi ponyvaregények közlésével a példányszámát időnként 10–15 ezerre tudta felduzzasztani. Fábry Zoltán a *Kassai Újság* és *Kassai Napló* versenyében a *Kassai Napló* oldalán állt és a kíméletlen vetélytársat „az izlésrontó irodalmi fertőzés” lapjának nevezte.

A Herczeg Gábor által szerkesztett pozsonyi *Esti Újság* (1923–1938) szintén bulvárlap volt és a *Kassai Újsághoz* hasonló eszközökkel a legmagasabb példányszámot (20–25 ezret) érte el a kisebbségi napilapok közül. Ennek az újságnak a jelentősebb pályaszakasza már a szlovák állam idejére esik.

A Pozsonyban, 1927 decemberétől 1932 decemberéig létező *A Nap* független napilapnak tüntette fel magát, és a hangja, szellemisége ennek a jellegnek meg is felelt, de azért valószínű, hogy a lap tulajdonos, gróf Zay Károly a kormánytól szubvenciót kapott. A lapnak (illetve tényleges szerkesztőjének, Antal Sándornak) az a legnagyobb érdeme, hogy az 1929-ben erősen balra forduló *Sarló* vezetőinek publicitást nyújtott. A sarlósok akkori fő sajtóforumának, az *Új Szónak* két és fél éves szünetelése idején *A Nap*ban jelentek meg a fejlődési szempontból jelentős sarlós megnyilatkozások (Balogh Edgár: *Az új magyar intelligencia hitvallása*, 1930. II. 14; Balogh, Edgár: *Emigránsok és újarcú magyarok*, 1930. IV. 6; Boross Zoltán: *Kossuth Lajos dunai konföderációja és az új nemzedék*, 1930. III. 23.). Antal Sándor az irodalmi és kulturális anyagoknak is tág teret engedett. A szépirodalmi közleményeken kívül meglepően sok kritika, recenzió jelent meg, főleg Antal, Kovács Endre, Szalatnai Rezső és Kalász József tollából.

A politikai sajtó további rétegét a hetilapok alkották. Ezek száma a polgári köztársaság idején száz körül mozgott, és a gyors elhalás itt is nagyon gyakori volt.

A politikai és társadalmi hetilapok közül kevés volt országos jellegű (pl. a kommunista *Munkáslap*, *A Harc*, a *Nőmunkás* és a *Világszemle*, a szociáldemokrata *Munkásújság* és *Csehszlovákiai Népszava*, a jobboldali ellenzéki párti *Barázda*, *Magyar Néplap*, *A Nép*, és *Népakarát*, az agrárpárti *Földműves, Köztársasági Magyar Földműves és Magyarság*, a zsidó nemzetpolitikai *Judea, Szombat* stb.). A különböző politikai beállítottságú hetilapok többsége regionális jellegű volt és többnyire már a címevel is valamilyen tájhoz, közigazgatási területhez vagy városhoz és környékéhez kötődött (*Bars, Csallóközi Hírlap, Érsekújvár és Vidéke, Garamvidék, Garamvölgye, Gömör, Kassai Lapok, Komáromi Hírek, Lévai Hírlap, Losonci Hírlap, Nyitrai Lapok, Rimavölgye, Rozsnyói Hírlap, Sajó-Vidék, Szepesi Lapok* stb.).

A politikai és társadalmi hetilapok közt akadtak olyanok, amelyek az irodalmi és kulturális életre is aktívabban kitekintettek. Közülük a *Csehszlovákiai Népszava*, a *Figyelő*, a *Nőmunkás* és *Új Világ* érdemli meg a közelebbi figyelmet.

A *Csehszlovákiai Népszava* (Pozsony, 1926–1938) a szociáldemokrata párt magyar nyelvű központi lapja, s ezáltal a szociáldemokrata kultúr- és irodalomkritika kifejezője is volt. Surányi Géza, Schulz Ignác és Fehér Ferenc szerkesztették. Színvonalas írók — ritka kivételtől eltekintve — nem szerepeltek benne, s így a szépirodalmi közleményei szürke színvonalúak, kritikai anyagai pedig elfogultak voltak. Rendszeresen beszámolt a pozsonyi és vidéki munkásakadémiák előadásairól.

Az 1932–1934 közt Losonci Sándor, Sándor László és Darkó István szerkesztésében megjelenő losonci *Figyelő* sok ismert író t publicistát tömörített maga köré és a kisebbségi irodalom fejlődéséről vitákat szervezett.

A kommunista *Nőmunkás* (1924–1926) a még Kassán kiadott *Munkás* vasárnapi mellékleteként jelent meg. A városi és falusi nők politikai és kulturális nevelését szolgálta és bő irodalmi anyagában folytatásos regényeket is közölt Barta Lajostól, Upton Sinclairtól és a szovjet Bogdanovtól.

Az eperjesi *Új Világ* (1919–1938) főleg a szokatlanul hosszú pályafutása miatt említhető meg. Politikailag közel állt a jobboldali ellenzéki pártokhoz, de az Országos Zsidópárttal is jó kapcsolatot tartott. Néhány ismert író (Gömöry János, Győry Dezső, Mécs László, Sebesi Ernő) kivételével dilettán-

sok írtak bele. Aránylag sok művelődéstörténeti anyagot hozott Eperjes és Sáros múltjából.

A politikai és társadalmi hetilapok számát a Kárpátalján megjelentek is jelentősen szaporítják. Az ottaniak közül a *Kárpáti Híradó*, *Munkás Újság* és *Ruszinzkói Népszava* voltak a legismertebbek (a napilapok közül pedig a *Kárpátaljai Magyar Hírlap*, *Keleti Újság* és *Új Közlöny*). Arra pedig, hogy általában milyen sok lapegységből álló magyar nyelvű sajtó létezett ott is, a „Kárpátalja(i)” és „Kárpáti” szavakat tartalmazó újságcímek számából is következtetni lehet: *Kárpátalja* (1926), *Kárpátalja* (1934–1935), *Kárpátaljai Hét*, *Kárpátaljai Magyar Almanach*, *Kárpátaljai Magyar Hírlap*, *Kárpáti Figyelő*, *Kárpáti Futár*, *Kárpáti Híradó*, *Kárpáti Napló*, *Kárpáti Sport*, *Kárpáti Szemle*, *Kárpáti Vadász* stb.

A politikai-társadalmi jellegű heti- (és havi-) lapok közé soroljuk a gazdaságpolitikai lapokat (*Gazdasági Szemle*, *Hitel*, *Közgazdasági Kurír*, *Pénzügyi Szemle* stb.), a szakszervezeti lapokat (*Szakszervezeti Munkás*, *Úttörő*, *Vörös Munkás*) és a gyakran revolverlapoknak csúfolt riportújságokat (*Az Élet*, *Bűnügyi Riporter*, *Heti Kurír*, *Igazság*, *Futár*, *Prágai Futár*, *Reggeli Kurír* stb.). Nem tartoznak szorosan ide, de itt említjük meg a különböző hivatások, szakmák, gazdasági társulások és állami vállalatok érdekvédelmi és szakmai jellegű heti- vagy havilapjait, melyeknek száma szintén magasra rúgott (*Bérlők Védelme*, *Csehszlovák Jog*, *Építőmunkás*, *Fém munkás*, *Gazda*, „*Hanza*” *Szövetkezeti Újság*, *Háziorvos*, *Ipar és Kereskedelem*, *Kertgazdaság*, *Selyemtenyésztő*, *Tűzoltók Lapja*, *Vadász*, *Vasutas* stb.). Az érdekvédelmi és szakmai lapok közt gyakoriak a két- vagy háromnyelvűek (*Banktisztviselő-Bankovő úradník*; *Podrászok Lapja-Kaderníkové Noviny-Friseur Zeitung*; *Domovník-Der Hausmeister-Házmester*; *Noviny Majitel'ov domov-Hausbeitzer Zeitung-Háztulajdonosok Lapja*; *Obuv-Der Schuh-A Cipő* stb.). Vegyes nyelven megyei hivatalos lapok is megjelentek és más hivatalos közlönyökhöz magyar mellékleteket csatoltak. A törvények és rendeletek általában magyar nyelvű Gyűjteményekben is megjelentek (*A Csehszlovák Állam Törvényeinek és Rendeleteinek Gyűjteménye*, *Cseh-Szlovák Törvények és Rendeletek Gyűjteménye*, *Csehszlovák Törvények és Rendeletek Tára*, *Csehszlovák Tanügyi Törvények és Rendeletek Gyűjteménye*).

A fentebb említett érdekvédelmi és szakmai jellegű lapok közé sorolhatók a pedagógiai-tanügypolitikai lapok is, melyek egyrészt a nemzetiségi elnyomásban súlyosan részesedő iskolaügy helyzetével és a kisebbségi tanítóság egzisztenciális és szakmai problémáival foglalkoztak, másrészt — és ez a feladatkörük már inkább a tudományos-ismeretterjesztő sajtó felé közelíti őket — a magyar nyelvű iskolai oktatás pedagógiai és módszertani kérdéseit vizsgálták, elemezték. 1919–1938 között öt pedagógiai-tanügypolitikai lapunk volt; a *Magyar Tanító*, *Szlovenszkói Magyar Tanügy*, *Magyar Iskola*, *Új Korszak*, *Világosság*.

A Komáromban, 1921 és 1938 között Ježo Márton, Banai Tóth Pál és Boross Béla szerkesztésében megjelenő *Magyar Tanító* a Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület hivatalos lapja volt, és az *Egyesületi Élet* c. központi rovatában kimerítően részletes képet adott a Tanítóegyesület nagyarányú érdekvédelmi és szervező tevékenységéről. A lap többi rovata a tanítóságot érintő hivatalos intézkedésekről, a tantervekről, tankönyvekről stb. tájékoztatott és pedagógiai s módszertani cikkeket, útmutatásokat, tanulmányokat tartalmazott. A *Tanítóegyesület* és *Magyar Tanító* — annak ellenére, hogy nemzeti és keresz-

tény szelleműek voltak — szívós harcot folytattak a magyar viszonylatban 75%-ot alkotó felekezeti iskolák tanítóinak személyi államosításáért, s emiatt a katolikus egyházi szervek és a keresztényszocialista lapok részéről gyakori támadásokban volt részük. A lap 1938 és 1944 között is fennállott.

A Pozsonyban 1925—1933 közt Farkas Gyula és Dezső Zoltán szerkesztésében megjelenő *Szlovenszkói Magyar Tanügyet* olyan polgári baloldali pedagógusok hozták létre, akik a Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület tevékenységével több vonatkozásban elégedetlenek voltak. Fő követelésük a felekezeti iskolák teljes államosítása és a *Tanítóegyesület* és a *Magyar Tanító* Pozsonyba való áthelyezése volt. A szociáldemokrata párthoz közelálló lapot éles antiklerikalizmus jellemezte, de néhány cikkében a kommunistaellenesség is helyet kapott.

A kárpátaljai Beregszászon 1928 és 1931 között fennálló *Magyar Iskola* az 1928-ban alakult Podkarpatszka Ruszi Általános Magyar Tanítóegyesület havi közlönye volt, és Szerényi Ferdinánd szerkesztette. Az ottani Általános Magyar Tanítóegyesület nem lett olyan népszerű és aktív, mint a szlovákiai, s ez meglátszott a lapon is, amely sok elvont anyagot közölt, s a konkrét érdekvédelmi és pedagógiai-módszertani kérdésekre kevesebb figyelmet fordított. Anyagából a magyar tanítóképzés megoldatlanságát bíráló cikk emelkedett ki (Kormos Gerő: *Magyar tanítóképzés Podk. Ruszban.* 1929, 6—8. sz.)

Három évvel a *Magyar Iskola* megszűnése után új pedagógiai-tanügypolitikai lap indult Beregszászon, s ez a Czabán Samu szerkesztette kommunista szellemiségű *Új Korszak* volt. Két évfolyamot ért csak meg (1934—35), a második évfolyamában folyamatosan foglalkozott a szovjet iskolaüggyel és pedagógiával. Közzétette a Nemzetközi Tanítóegyesület antifasiszta felhívásait és népszerűsítette a népfrontos kulturális mozgalmakat. A Szlovenszkói Általános Magyar Tanítóegyesület többször támadta, de az új, haladóbb szervezet létesítéséért folytatott harca eredménytelen maradt.

Az Érsekújvárott, 1929—1933 között Dinnyés Károly, Villand János és Csongrády Árpád szerkesztésében megjelenő *Világosság* katolikus oktatásügyi folyóirat volt. Első évfolyama nívósan indult: többek között Bartók Béla, Kemény Gábor tanulmányait közölte és figyelemre méltó művelődéstörténeti írások jelentek meg benne Alapy Gyula és Haiczl Kálmán tollából. A további évfolyamokban aztán egyre inkább a felekezeti türelmetlenség lett úrrá, és a lap mereven szembehelyezkedett a felekezeti iskolák tanítóinak személyi államosításával is, pedig azzal a katolikus tanítóság zöme egyetértett. Meg kell jegyezni, hogy a református papság, melynek oktatásügyi nézeteit a *Református Egyház és Iskola* c. központi lap fejezte ki, a fenti kérdésben pozitív magatartást tanúsított.

A pedagógiai sajtó szomszédságába s ezáltal a politikai sajtó szélesebb körébe vonható az ifjúsági sajtó is.

A szintén nagyszámú, de többségükben rövid életű ifjúsági lapok közt a főiskolás ifjúsági mozgalmak lapjai a legismertebbek (*Baráti Szó, Forrás, Jövő, Jövők, Magyar Diákszemle, Református Élet, Új Élet, Vetés*). Ezekhez hasonlóan igen népszerű volt a Magyar Fiatalok Szövetségének népfrontos lapja, a *Kéve*. — A kommunista ifjúsági lapok nagy száma (*Dolgozó Fiatalság, Fiatal Dolgozó, Ifjú Előre, Az Ifjú Gárda, Kommunista Ifjűmunkás* stb.) azzal magyarázható, hogy a sűrű lapbetiltások után az új kezdeményezés többnyire csak új címmel indulhatott. Érdekes kommunista ifjúsági lap volt a *Katona* (1932—1937), mely alcímében „katonaruhába öltözött dolgozók harci lapja”-nak ne-

vezte magát. — Katolikus munkás- és parasztfiatalok részére a katolikus vidékeken nagy tért hódító Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesület (SZKIE) *Ifjúságunk* (1933–1937) címen adott ki lapot. — A középiskolás és cserkészlapok közül a *Sarló* fejlődésében nagy szerepet betöltő *A Mi Lapunk* és az *Indulás* a legjelentősebbek. Ismertebb középiskolás lapok még: *Ex VI*, *Juventus*, *Szülőföldünk*, *Táborút*, *Turul*, *Vakáció* stb. — A gyermeklapok közül (*Gyermekvilág*, *Az Én Lapom*, *Jó Barátom*, *Szivárvány*, *Tanulók Lapja* stb.) a Komáromban kiadott *Szivárvány* (1929–1938) volt a legelterjedtebb. Néhány napilap és hetilap időnként gyermek-mellékletet is kiadott (pl. a *Fiatál Dolgozó* a *Vörös Pionírt*, a *Prágai Magyar Hírlap* a *Kis Magyarok Lapját*, a *Kassai Újság* az *Ifjú Világot* stb.).

Tágabb értelemben a politikai sajtóba tartozik az egyházi-felekezeti sajtó is. Ebben a katolikusok részesedése volt a legnagyobb (*Katolikus Egyházi Lapok*, *Katolikus Lelkipásztor*, *Katolikus Nő*, *Katolikus Akció*, *Katolikus Értesítő*, *Katolikus Figyelő*, *Krisztus Királysága*, *Szűz Mária Új Virágos Kertje*, *Új Szív*, *Világosság* stb.). Református egyházi lapok: *Kis Tükör*, *Összefogás*, *Református Egyház és Iskola*, *Református Sion*, *Református Világszemle* stb. Evangélikusok: *Evangélikus Lap*, *Luther* stb. Zsidó felekezeti lapok: *Az Útmutató*, *Zsidó Hírlap*, *Zsidó Szó*, *Zsidó Újság*. Az ifjúsági és gyermeklapok között is voltak felekezeti és hitbuzgalmi jellegűek; a katolikusoknál a *Hajnal* (1924), *Ifjúságunk*, *Katolikus Ifjú*, *Kis összefogás*, *Napsugár Levente*, *Órálló*, *Szívgyárdista*; a reformátusoknál: *Református Ifjú*, *Református Leány*; az evangélikusoknál: *Orgonaszó*.

II.

Az irodalmi és kritikai folyóiratok száma a masaryki–beneši köztársaság idején meghaladta a harmincat, de a többségük dilettáns színvonalú vagy rövid életű volt. Itt is előfordult, hogy egy időben öt-hat irodalmi lap is megjelent, de a politikai-világnézeti megosztottság következtében és az irodalmi élet szervezetlensége és anyagi ellátatlansága miatt sohasem volt közöttük olyan, amely az egész kisebbségi irodalmat objektív és korszerű értékelő-válogató módszerrel át tudta volna fogni.

Irodalmi-kritikai lapok már a kisebbségi társadalom belső formálódásának kezdeti szakaszában, az államfordulat utáni első években, 1919–1923 között keletkeztek. Közülük magasan kiemelkedett a *Tűz* és a *Nemzeti Kisebbségek*.

Az 1921–1923 között Pozsonyban, majd Bécsben megjelenő *Tűz* polgári humanista és internacionalista szellemiségű lap volt. Emigráns szerkesztője, Gömöri Jenő Tamás „az egyetemes kultúra magyar nyelvű folyóiratának” nevezte és eszmei célkitűzéséként a békének, az „ember-politikának” a szolgálatát és a militarizmus s a háború elleni harcot hirdette meg. Ezt a szellemet képviselték a lap nagyszerű ankétjai: a korabeli magyar irodalom fejlődési problémáiról (a Nyugat-eszmények és az avantgardizmus szemszögéből felvetve) és az európai kultúra jövőjéről; ezeken az ankétokon neves magyar és külföldi személyiségek vettek részt (Balázs Béla, Barta Sándor, Ignotus, Lengyel József, Lesznai Anna, Mácza János, Sinkó Ervin — Bertrand Russel, Sigmund Freud, Galsworthy, Andersen-Nexö, Theodor Dreiser, Max Brod stb.). A lappal kapcsolatot tartott a francia Romain Rolland és Barbusse és a szlovák Štefan Krčméri és Martin Rázus; az utóbbiak azokra a felhívásokra, „szóza-

tokra” reagáltak, amelyekben Gömöri „az öt országban élő, ötfelé szakadt magyar íróknak valamely formájú — mégpedig az új országok új viszonyait mindenben respektáló és a háború és forradalmak után új embermentalitás alapjaira támaszkodott — tömörülését” vetette fel, és a csehszlovák — magyar kulturális kapcsolatok kialakítását és elmélyítését szorgalmazta. A *Tűz* a szerkesztőség Bécsbe való helyezése után is elsősorban a csehszlovákiai magyar olvasóközönségre támaszkodott, és ennek megfelelően hatékonyan közreműködött kisebbségi irodalmunk kibontakoztatásában, a tehetséges írók kiválasztásában, összefogásában és a dilettantizmus elleni harcban. Korai elhalása nehézségek közt alakuló irodalmi életünkben hosszú ideig érezhető hiányt jelentett.

Az 1922-ben Pozsonyban induló és néhány szám után elhaló *Nemzeti Kisebbségeket* ugyancsak emigráns író, az első irodalmi szakaszunkban igen tevékeny Antal Sándor szerkesztette. Ennek az irodalmi és kisebbségpolitikai folyóiratnak tekintélyes terjedelmű (55—60 oldalas) számai voltak, s néhány jelentős írást német nyelven is közölt. A szerkesztő a csehszlovák állam iránti lojalitást össze tudta egyeztetni a kirívó kisebbségi sérelmek orvoslásával; egyik cikkében (*Egy új Csák Máté*, 3. sz.) egy basáskodó magyarellenes megyefőnököt pellengérezett ki, egy másikban (*Nyílt levél a Színház ügyében Szlovenszko teljhatalmú miniszteréhez*, 3. sz.) a diszkriminált kisebbségi színjátszás érdekében emelt szót; sokat foglalkozott a hazai és külföldi szórványzsidóság nemzeti problémáival is. A lap az irodalomnak is nagy figyelmet szentelt, a versekkel többek közt Sebesi Ernő és Szucsich Mária, folytatásos regénnyel Antal Sándor, irodalomtörténeti és kritikai írásokkal Gaál Gábor, Kázmér Ernő és Dénes Zsófia szerepeltek benne.

A többi úttörő irodalmi-kritikai folyóiratból a rövid létezés vagy a dilettáns színvonal miatt egy sem vált jelentőssé. Közülük a komáromi *Holnap* (1919) és *Vagyunk* (1920) csak két, illetve tizenkét számot, a pozsonyi *Korzó* (1919—1920) pedig 24 számot ért el. A valamivel hosszabb életűek közül a *Mátyusföldi Lapok* (1919—1921) Galántán, a *Képes Világ* (1919—1921), *Tavaszi* (1919—1921), *Revü* (1919—1922) és *Hajnal* (1921—1922, 1927) Pozsonyban jelentek meg. Külön említjük a pozsonyi Toldy Kör *Új Auróra* c. irodalmi almanachját, mely 1922-től 1932-ig jelent meg és válogatási mércéje alacsonyága miatt az igényesebb irodalmi körökben a dilettantizmus mintapéldányának számított.

1923 és 1925 között új folyóirat nem indult, s így a korábbi lapok elhalása miatt 1924—25-ben csak az *Új Auróra* jelent meg. Néhány konzervatív vezető ember, élükön Jankovics Marcellel, *Magyar Jövendő* címen akart folyóiratot létesíteni, de ezt a tervet a fiatal Mécs László a *Kassai Napló* 1924. évi 17. számában közzétett nyílt levelében a konzervatív dilettantizmus új próbálkozásának minősítette, és kíméletlen kritikájával meg is hiúsította. Anyagi eszközök hiánya miatt nem volt sikeres a fiatal írók (Fábry, Földes, Vozári, Mécs stb.) akkori kísérlete sem; ők *Kék Madár* címen tervezték a lapjukat.

A húszas évek második felében indult folyóiratok közül irodalmunk fejlődésében kettős töltött be jelentős szerepet, a *Képes Hét* és az *Új Szó*.

A *Képes Hét* c. lap tulajdonképpen a *Prágai Magyar Hírlap* vasárnapi mellékletének önállósítása volt. 1928 októberétől 1930 februárjáig jelent meg Győry Dezső szerkesztésében. Győry egyik jelentős kezdeményezése a nevesebb kisebbségi írókról (többek között Fábry Zoltánról is) írt portrék sorozatos közlése volt. Az írók haladó szempontú kiválogatása miatt a *Prágai Magyar Hírlap* és *Képes Hét* gazdái a sorozatot félbeszakították, Győryt a szerkesztő-

ségből leváltották és nem sokkal később a lapot ismét a napilap vasárnapi mellékletévé állították vissza.

Az 1929-ben, majd két évi szünetelés után 1932–33-ban Pozsonyban megjelent *Új Szó* a két háború közti korszak egyik legszínvonalasabb folyóirata volt. Szerkesztője, az emigráns Barta Lajos „irodalmi, művészeti és társadalmi folyóiratnak” tüntette fel, de anyagában a társadalom- és kultúrpolitikai közlemények voltak a legértékesebbek, s ez a lapnak a társadalmi-világnézeti szemle jellegét kölcsönözte. Eszmei orientációja az I. évfolyamban még tág, a baloldaliság széles skáláját felölelő volt; ekkor többek között olyan írásokat is közölt (Kurt Heller és Dombi Bálint tollából), amelyek a „marxi kereszténység” Németországban és Ausztriában elterjedt mozgalmáról pozitív értékelést adtak. A marxista irányban történő fokozatos kikristályosodás aztán a II. évfolyamtól kezdve következett be, és ez elsősorban a szovjet társadalommal és kultúrával foglalkozó nagyszámú cikkben és tanulmányban, valamint a következő antiklerikalizmusban tükröződött vissza. A lap, melynek létét Balogh Edgár szerint Barta a sarlósokra alapozta, a Sarló fejlődésében is fontos állomást jelentett. Azok az elvi jelentőségű állásfoglalások (elsősorban a Balogh Edgár által írt *Az új nemzedék szava*), melyek az alakuló mozgalom további útját döntő mértékben meghatározták, főleg itt jelentek meg.

Az 1925–1930 között indult többi folyóirat közül a kassai *Magyar Élet* (1926, 1. szám) és a pozsonyi *Este* (1926, 15. szám) és *Fáklya* (1929, 5. szám) a gyors elhalásuk miatt nem tudták a formájukat kifutni, a Farkas István által szerkesztett ipolyisági *A Hét* c. lapot (1929–1934) pedig a dilettánsok diszkreditálták. Érdekes kezdeményezésnek tekinthetők viszont a Kázmér Ernő által szerkesztett pozsonyi *Irodalmi Élet* (1927–1928, 7. szám), melyet Weisz Lajos könyvkereskedő adott ki és az eperjesi *Irodalmi Szemle* (1928–1930, 2. szám), melynek Ungár Ernő könyvkereskedő volt a kiadója és szerkesztője. A túlságosan rövid életű és felerészben könyvhirdetéseket, jegyzékeket tartalmazó két lapocska fő célja az volt, hogy a lapkiadó könyvkereskedők áruját kelen-dővé tegye, de ezt a célt mindkét lap színvonalas recenziók közlésével és a kisebbségi magyar irodalom népszerűsítésével igyekezett elérni. A *Könyvbarátok Szemléje* (1926–27) a Kazinczy Könyvbarátok Társaságának időszaki tájékoztatója volt. Kassán jelent meg igen szórványosan, és a szerkesztője Darkó István volt. Hírt és ízelítőket adott a berlini Voggenreiter Verlag készülő kisebbségi kiadványairól és kis számban más cikkeket, szépirodalmi anyagokat is közölt.

Irodalmi sajtónk fejlődésében a harmincas években élénk fellendülés tapasztalható. Ebben az időszakban 12 irodalomkritikai jellegű folyóirat indult útnak és a többségük színvonalas volt.

Elsőként a Fábry Zoltán által szerkesztett *Az Útról* szólunk, amely 1931-től 1936-ig jelent meg, a sűrű elkobzások miatt igen szórványosan és többnyire a cenzúra fehér foltjaitól tarkítottan. A Stószon lakó Fábry a postán keresztül érintkezett a Pozsonyban működő szerkesztőséggel, amelynek a Rotor és Bot Aladár álneveket használó Roth Imre és Kassai (Goldhammer) Géza voltak a legaktívabb tagjai, s a szerkesztésben hosszabb ideig a sarlós Balogh Edgár is részt vett. *Az Út* a cseh *Tvorbához* és a szlovák *DAV*-hoz hasonlóan a Csehszlovákia Kommunista Pártja kultúr- és irodalompolitikáját képviselte, de a hazai napi politika kérdéseinek és a nemzetközi élet mozgásának is állandó és intenzív figyelmet szentelt. A belföldi és külföldi politikai események közül a lap indulásával egybeeső kosúti események, később a Sallai–Fürst-per, a

Dimitrov-per, Rákosi-per és az amszterdami háborúellenes nemzetközi kongresszus kaptak nagyobb publicitást, 1933-tól kezdve pedig a lap politikai érdeklődése egyre nagyobb mértékben a világveszéllyé vált hitleri fasizmusra terelődött át. Az irodalmi és kritikai anyagokat Fábry a munkás- és parasztolvasók igényeihez szabta, s ennek megfelelően a napi politikai és osztályharc céljait közvetlenül szolgáló „valóságirodalmat” favorizálta a lapban. A valóságirodalom rappista szellemű koncepcióját több írásában elméletileg is kifejtette és a kritikák, kritikai glosszák hosszú sorában érvényesítette. A mereven és kizárólagosan alkalmazott koncepció miatt *Az Út* hazai írógárdája — Forbáth Imre kivételével — csak a „valóságírókra” és munkáslevelező írókra korlátozódott (Bányai Pál, Dömötör Teréz, Háber Zoltán, Morvay Gyula, Sellyei József stb.). Rajtuk kívül azok a vezető sarlósok írtak a lapba, akik átmenetileg vagy tartósan a munkásmozgalomhoz csatlakoztak (Balogh Edgár, Dobossy László, Horváth Ferenc, Jócsik Lajos, Lőrincz Gyula, Peéry Rezső, Terebessy János, Zsolt László). Az emigráns és a magyarországi írók közül Balázs Béla, Gereblyés László, Gergely Sándor, Hidas Antal, József Attila, Illyés Gyula szerepeltek, Erdélyből pedig Szilágyi András. A lap a szovjet politika és kultúra alakulását állandóan szemmel tartotta és ilyen jellegű írásokat többek közt Július Fučíktól és Egon Ervin Kisch-től közölt.

Az aktivista politikát támogató kisebbségi csoportok fő kulturális bázisa a harmincas években a Masaryk elnök milliós adományából létesített Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság (közkeletű nevén: Masaryk Akadémia) lett. Ez a társaság nem tudta teljesíteni a hozzá fűzött reményeket, s végül csődbe jutott, de a harmincas évek első felében a könyv- és lapkiadás terén még jelentős eredményeket ért el, s *Magyar Figyelő* néven negyedévi folyóiratot is kiadott.

A Pozsonyban 1933–1935 között Maléter István, Szerényi Ferdinánd és Surányi Géza szerkesztésében megjelent lap az irodalmi-kritikai anyagon kívül tudományos értekezéseket is közölt. Irodalmi és tudományos anyagát a lehetőségekhez képest elég jól válogatta meg, de a megszerkesztésükkel, elrendezésükkel keveset törődött. Szabálytalan időközökben megjelent és többnyire összevont testes számai a heterogén anyagot ömlesztve hozták. Írói gárdája — a kommunisták és keresztényszocialisták kivételével — az összes színvonalasabb író felölelte. A szép számú kritikák, esszék és recenziók közül a legtöbb és legjelentősebb Szalatnai Rezsőtől származott (pl. a Győrről és Vozárról készített átfogó portrék), a tudományos értékű dolgozatok javát pedig Sas Andor írta (*Munkácsi barokk, Comenius és a Rákócziak, Pozsony múltjából* stb.). Sas mellett Orbán Gábor, Krammer Jenő, Szalatnai, Szerényi, Peéry Rezső, Maléter István és Florián Károly szerepelt még tudományos jellegű írásokkal. A lap a csehszlovák–magyar kapcsolatok rendszeres ápolását is feladatának tekintette és ebben a kérdésben alapvető elméleti-módszertani útmutatást közölt Szalatnaitól (*Jegyzetek a cseh–szlovák–magyar szellemi együttműködésről*). A szlovák és a cseh irodalomból több fordítás jelent meg, s Szalatnai és Sas rendszeresen írtak a jelentősebb irodalmi és tudományos kiadványokról. A lapnak állandó rovata volt a Krónika, mely a Társaságnak és osztályainak tevékenységéről részletes tájékoztatást nyújtott.

A jobboldali ellenzéki pártok kultúrpolitikai vonalán a harmincas évek elején szintén volt egy akció az irodalmi erők összefogására. Ez a Szent-Ivány József által kezdeményezett és Szentiváni Kúriának nevezett kísérlet a fő célját: az Erdélyi Helikonhoz hasonló stabil írószervezet és kiadványállalat léte-

sítését nem tudta megvalósítani, de a könyv- és lapkiadás terén azért számottevő eredményeket is produkált. Két folyóirat, az *Új Munka* és a *Magyar Írás* ennek a kezdeményezésnek a nyomán született.

Az *Új Munkát* a *Prágai Magyar Hírlap* ismert belső munkatársa, Szvatkó Pál indította el 1931 áprilisában azzal a céllal, hogy a baloldali és a jobboldali írók javát közös irodalmi frontba fogja össze. A megjelent egyetlen szám nagy feltűnést keltett és Magyarországról Móricz Zsigmond, Komlós Aladár, Márai Sándor és Schöpflin Aladár lelkesen üdvözölték. Kimondott jobboldali író nem szerepelt benne, munkatársai között voltak viszont a kommunista Forbáth Imre (*Az új orosz próza* c. tanulmánnyal), a Sarló egyik szocialistája: Horváth Ferenc, s a polgári baloldali és humanista írók olyan képviselői, mint Győry Dezső, Krammer Jenő, Neubauer Pál, Sándor Imre, Vozári Dezső. Szvatkó Fábryt is szeretete volna munkatársként megnyerni, de az a felkérést elutasította. A lap a megjelent szám remek színvonala ellenére reménytelen vállalkozás volt, mert a világnézeti ellentétek előbb-utóbb megoldhatatlan helyzetet teremtettek volna számára. Mindezt érezte a keresztnő is, és a *Morituri te salutant* c. vezércikkben keserűen, cinikusan elparentálta a lapot, melytől aztán nemcsak az ultrakonzervatív Szüllő Géza, hanem a liberális Szent-Ivány József is elhatárolta magát.

Az *Új Munka* kudarca miatt érzett csalódást az egy évvel később indult *Magyar Írás* igyekezett eloszlatni. Ez a Darkó István, Simon Menyhért és Szombathy Viktor szerkesztésében 1932–1937 között megjelent színvonalas folyóirat a Szentiváni Kúria intencióinak szellemében már csak a polgári írók koncentrációját tűzte ki célul. A következetesen szocialista írókon (Fábry, Forbáth, Bányai Pál, Háber Zoltán stb.) és a jobboldali megfontolásból elhatárolódó Mécs Lászlón kívül maga köré tömörítette a kisebbségi írók zömét, s munkatársai közé tartoztak az olyan polgári baloldaliak is, mint Jarnó József, Sáfáry László, Szabó Béla, Szalatnai Rezső. Magyarországról többek között Csuka Zoltán, Féja Géza, Kodolányi János, Móricz Zsigmond, Simándy Pál, Sinka István, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Erdélyből Bartalis János, Szentirmai Jenő és Tamási Áron írásai jelentek meg. A lap a kisebbségi irodalmi és kulturális fejlődés kérdéseit állandóan napirenden tartotta és több nagyszabású tanulmányban, felmérésben elemezte (Kovács Endre: *A szlovenszkói magyar irodalom sorsa*; Féja Géza: *Szlovenszkói magyar kultúra és kultúrunka*; Nagy Barna: *Képzőművészet Szlovenszkón*; Z.: *A szlovenszkói magyar tudományos munka hiányai*; *A magyar színészet problémái Szlovenszkón és Ruszinszkón* stb.). A szlovák és a cseh irodalmi élettel való kapcsolattartás is rendszeressé vált, s a versfordítások gyakori közlése és a Farkas István által folyamatosan végzett folyóiratszemle mellett több recenzió és néhány nagyobb felmérő tanulmány is megjelent a szlovák és a cseh irodalomról. Az utolsó évfolyamokban a lap irányításában a keresztényszocialista befolyás túlsúlyba jutott, s a színvonal visszaesett.

A harmincas évek további színvonalas folyóiratai közül a *Magyar Íráson* kívül még az *Új Szellem* tartozott szorosabban az ellenzéki pártok érdekkörébe, de közel álltak hozzájuk az *Új Élet* és a *Magyar Minerva* is. A *Tátra* folyóirat viszont az indulásakor radikális polgári szellemiséget képviselt.

Az *Új Szellem* c. kultúrpolitikai szemle szépirodalmi anyagokat nem közölt, de állandó és gazdag könyvszemléi alapján az irodalmi-kritikai lapok közé is be lehet sorolni. Prágában, 1937–1938-ban havonta kétszer jelent meg Szvatkó Pál szerkesztésében. Szvatkó a lapot az ellenzéki pártok egyesülése után

alapította, s a fő célja az volt, hogy a baloldaltól minél több író átódítson az ellenzék táborába. A lap igen magas színvonalú volt, és a kiemelkedő magyarországi írók, tudósok, publicisták egész sora is publikált benne (Babits Mihály, Bálint György, Bóka László, Boldizsár Iván, Féja Géza, Halász Gábor, Ignó Pál, Illyés Gyula, Kniezsa István, Kodolányi János, Márai Sándor, Ortutay Gyula, Remenyik Zsigmond, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán stb.).

Az *Új Élet* a csehszlovákiai magyar főiskolás ifjúsági mozgalom katolikus szárnyának, a Prohászka Körnek havi folyóirata volt. Kassán, 1932 és 1944 között jelent meg, s szerkesztésében többek között Rády Elemér, Sinkó Ferenc, Ikvay László és András Károly váltották egymást. Világnézeti korlátai között jól szerkesztett és széles tájékozódási lapnak, a neokatolicizmus képviselőjének számított. Nemcsak az ifjúság körében, hanem a katolikus értelmiség szélesebb rétegeiben is népszerű volt. A hazai katolikus közírók közül főleg Pfeiffer Miklós, Ikvay Pfeiffer László, Eszterházy Lujza, Sinkó Ferenc, Rády Elemér, Czvank László, Hantos László, András Károly stb. írtak bele, Magyarországról Posszonyi László, Aradi Zsolt, Balla Borisz, Bálint Sándor, Ölvedi János, Semetkay József stb. „Társadalmi, világnézeti és kritikai” folyóiratnak tőntette fel magát és a szépirodalom műfajaiból csak verseket közölt. Kritikai rovata viszont igen gazdag volt, s vezető kritikusa, Vájlak Sándor a könyvkritikái és íróportréi mellett a kisebbségi kulturális és tudományos életéről is alapos elemzéseket írt. Gyakran mutatott be szlovák és cseh költőket is (Vajanský, Krasko, E. B. Lukáč, Jesenský, V. Beniak, Dilong, Hlbina, Wolker, Březina, Frňa Šrámek). A lap katolikus szellemű humanizmusa és toleranciája a negyvenes években, András Károly szerkesztése idején törést szenvedett, és teret kapott benne az antiszemitizmus.

A konzervatív szellemiségű *Magyar Minerva* 1945 előtt a leghosszabb életű irodalmi-kritikai folyóiratunk volt. Pozsonyban, 1930 májusától 1939 márciusáig Reinél János és Walla Frigyes szerkesztésében jelent meg. Az *Új Auróra* dilettáns íróinak felkarolása miatt irodalmunk fejlődésében nem játszott pozitív szerepet, jelentős érdeme volt viszont az, hogy az erdélyi és jugoszláviai testvéri kisebbségi irodalmakat neves írók (Bartalis János, Berde Mária, Dsida Jenő, Kacsó Sándor, Molter Károly, Remenyik Sándor, Csuka Zoltán, Farkas Geiza, Szenteleky Kornél stb.) szerepeltetésével mutatta be. Magyarországról Weöres Sándor, Takáts Gyula, Pusztai Sándor írtak bele, Amerikából pedig a pozsonyi származású Reményi József, akinek *Egy amerikai író naplójából* címmel állandó rovata volt. A szlovák és a cseh irodalommal való kapcsolat ápolását Farkas István rendszeres folyóiratszemléi és Petneházy Ferenc és Sipos Győző versfordításai szolgálták.

A Pozsonyban, 1937 júniusától 1938 júniusáig megjelenő *Tátra* folyóirat a Tátra Könyv-, Lapkiadó és Könyvkereskedelmi Részvénytársaságnak, valamint a Csehszlovákiai Magyar Irodalmi Szövetségnek közös létesítménye volt. Addig, amíg a kitűnő író, Tamás Mihály volt a szerkesztője, határozott polgári demokratikus szellemiség és kritikai igényesség jellemzik a lapot. A hazai szépírók, esztéták és publicisták közül főleg Darkó István, Egri Viktor, Gömöry János, Győry Dezső, Sebesi Ernő, Ásguthy Erzsébet, L. Kiss Ibolya, Brogyányi Kálmán, Dobossy László, Szalatnai Rezső írtak bele, Magyarországról pedig Féja Géza, Hont Ferenc és Mórócz Virág. 1938 áprilisában a jobboldali ellenzéki pártok kulturális uszályába tartozó Irodalmi Szövetség döntő befolyást szerzett a lapnál, és Tamás Mihály helyére a konzervatív és dilettáns

Földes Györgyöt nevezte ki szerkesztőnek. Földes vezetése alatt az utolsó három szám színvonalát az elszaporodott dilettáns írások lerontották.

A harmincas években keletkezett többi irodalmi-kritikai lap közül csupán öt számot ért el a Surányi Géza által szerkesztett szociáldemokrata beállítottságú *Ma* (1933) és két számot a sarlós Kardos Ferenc és Barta Lajos által szerkesztett pozsonyi *Képes Újság* (1934). A Kassán, 1934–1935-ben szórványosan megjelenő *A Hét* teljesen dilettáns volt. Elégge ellepték a dilettánsok Farkas István Ipolyságon kiadott havi folyóiratát, a *Magyar Családot* (1934–1938), melynek utolsó évfolyamaira az antiszemita hang is jellemző volt.

III.

A kulturális sajtóba az irodalmi lapokon kívül a tudományos, ismeretterjesztő, művészeti, humoros- és sportlapok tartoznak. Ezek száma a polgári köztársaság idején szintén figyelemre méltó volt, de hosszabb életű orgánus ritkán akadt közöttük.

A már tárgyalt irodalmi-kritikai folyóiratok közül tudományos anyagokat nagyobb mennyiségben csak a *Magyar Figyelő* közölt, de alcímében néhány más lap (így például a *Magyar Minerva* és a *Vagyunk* is) tetszelegve használta a „tudományos” jelzőt. Szorosabb értelemben vett tudományos folyóiratoknak csak a *Közlemények Szepes Vármegye Múltjából* című történelmi almanachot és az első *Nemzeti Kultúrát* lehet tekinteni. A kisebbség tudományigényével fellépő második *Nemzeti Kultúra* (1938, 1. szám) már nem tudott kibontakozni.

A *Közlemények Szepes Vármegye Múltjából* című lőcsei lap még 1909-ben, a Szepes megyei Történelmi Társulat közlönyeként indult, s 1914-től évkönyvvé változott. Az államfordulat utáni időben csak szórványosan jelent meg (1919, 1921, 1923, 1926, 1932, 1934) és a szerkesztői Förster Rezső, Hajnóci R. József és Kőszeghy Elemér voltak. 1921-től német és szlovák címe is volt, s 1923-ban, 1926-ban és 1932-ben német és szlovák nyelvű szövegek is voltak benne. Az 1934-es szám viszont már teljesen német nyelvű és német című volt (*Mitteilungen aus der Vergangenheit der Zips*).

A Komáromban, 1933–1935 között kéthavonként megjelent *Nemzeti Kultúra* a Szlovéniai Magyar Kultúregyesület (SZMKE) tudományos szemléje volt és Alapy Gyula szerkesztette. Munkatársai többnyire a szerkesztőhöz hasonló konzervatív szellemű és szorgalmas műkedvelő történészek voltak (Csákos József, Ethey Gyula, Fullajtár Ernő, Haiczl Kálmán, Karsay Ervin, Kemény Lajos, Magyar Győző, Noszkay Ödön, Szabó Adorján, Takách Menyhért, Wick Béla stb.). A legtöbbet publikálók közül Alapy a cseh–magyar történeti kapcsolatokkal, Komárom múltjával és Csallóköz néprajzával foglalkozott, Ethey a Vág völgyének, Haiczl Érsekújvárnak és Párkánynak a múltját kutatta, Wick érdeklődése pedig Kassa műemlékeire irányult.

Az ismeretterjesztő sajtó a polgári köztársaság idején eléggé széles skálán mozog. Elsősorban az olyan tipikus ismeretterjesztő lapok tartoznak bele, mint a turisztikai *Kárpátok* (1934–1937) és *Természetbarát* (1937–1938), a turisztikai-irodalmi *Új Társaság* (1925–1928), a háztartási és kertgazdálkodási ismereteket közlő *Nagyasszony* (1926–1935) és a technika új, nagy vívmányait népszerűsítő *Rádió Újság* (1920–1932), *Autó és Sport* (1930–1937) és *Repülésügy* (1926–1938). Ezekhez hasonlítható, de exkluzívabb ismeret-

körre szorítkozik a grafológiai *Szfinszk* (1920, egy szám). A közelebbi figyelmet a szervezett népművelést szolgáló Magyar Vasárnap és Közművelődés- Könyvtárélet érdemli meg.

A Komáromban 1931-ben, majd 1934–1938 között Alapy Gyula és Szombathy Viktor szerkesztésében megjelenő *Magyar Vasárnap* a Szlovenszkói Magyar Kultúregyesület (SZMKE) ismeretterjesztő és irodalmi folyóirata volt. Az SZMKE-tagság s azon belül főleg a falusi lakosság részére készült, és ennek megfelelően ismeretterjesztő anyagában a mezőgazdasági jellegű írások domináltak. Az *Ismerjük meg Szlovenszkt* című rovatban főleg Tichy Kálmán és Manga János értékes néprajzi írheterű cikkei találhatók. Az SZMKE-központ és a körzeti titkárságok munkájáról, az országos közgyűlésekről és a helyi szervezetek tevékenységéről a Szervezeti Hírek rovat adott folyamatos tájékoztatást. A lap a falusi orientációjához híven felkarolta az autodidakta parasztírókat: Csontos Vilmost, Sass Jánost és Veress Vilmost. Irodalmi profiljára egyébként a konzervatív ízlés és régi vágású didakticizmus volt jellemző.

A *Közművelődés-Könyvtárélet* a magyar községi könyvtárak, járási közművelődési testületek és helyi bizottságok havi közlönye volt. Komáromban, 1935–1936-ban mindössze négy száma jelent meg, s a szerkesztői Nagy Barna és Iványi Géza voltak. A községi közkönyvtárakat és a járási közművelődési testületekbe és helyi bizottságokba bekapcsolódott kulturális egyesületeket látta el a szükséges információkkal, a népművelésben felhasználható könyvek ismertetésével stb.

A művészeti sajtóban a színházi lapok voltak a legszámasabbak: *Kassai Színházi Újság* (1921–1923), *Magyar Színház* (Komárom, 1920, egy szám), *Revü* (Kassa, 1922, három szám), *Színház* (Kassa, 1923–1925), *Színház* (Pozsony, 1920–1936), *Színház és Mozi* (Pozsony, 1922, kilenc szám), *Színház és Sport* (Kassa, 1923, négy szám), *Színházi Hét* (Pozsony, 1919–1920), *Szlovenszkói Színházi Élet* (Pozsony, 1920–1936). Közülük jobb színvonala és színikritikai aktivitása csak a *Kassai Színházi Újságnak*, a *Színház és Mozinak*, a kassai *Színháznak* és a Szlovenszkói *Színházi Élet* első évfolyamainak volt. A szlovákiai magyar hivatásos színjátszás diszkriminált helyzetének megfelelően nem egész évben, hanem csak a rövid, három-három hónapos pozsonyi, illetve kassai színházi idény alatt jelentek meg. Volt egy *Műkedvelő* című színházi és irodalmi lap is, amely Dunaszerdahelyen, 1920–1923 között rendkívül szórányosan jelent meg Szeiff Géza szerkesztésében.

A két képzőművészeti lap közül a kétnyelvű *Pressburger Bildende Kunst-Pozsonyi Képzőművészet* csak néhány számot ért el 1920-ban. Hosszabb pályát futott be viszont a *Forum*, mely Pozsonyban, 1931–1938 között és Szőnyi Endre szerkesztésében jelent meg. Indulása után néhány hónapig háromnyelvű (magyar–német–szlovák), azután 1937 végéig kétnyelvű (magyar–német), 1938-ban pedig már csak német nyelvű volt. 1933-tól 1937-ig a Magyar Tudományos, Irodalmi, Művészeti Társaság lapjának számított. Kitűnő színvonalú orgánium volt, az érdeklődése az építészet és képzőművészet mellett a film- és fényképművészetre, s a lakáskultúrára is kiterjedt, s több művészetelméleti tanulmányt is közölt. A sokat publikáló szerkesztő mellett legaktívabb magyar munkatársai Brogyányi Kálmán, Peéry Rezső, Szalatnai Rezső és Szalatnai Artúr voltak.

A zeneművészet, énekkultúra terén a Csehszlovákiai Magyar Dalszövetség hivatalos lapját, a Pozsonyban 1935–1937-ben megjelenő *Magyar Dalunkat* tartjuk számon. Negyedévi folyóirat volt és Boross Béla szerkesztette. A moz-

galmas szlovákiai zenei életet és benne a magyar vonatkozású eseményeket a napilapok (különösen a *Híradó*) mellett a jobb hetilapok is figyelemmel kísérték. A Masaryk Akadémián a művészeti osztálynak zenei részlege is volt, s annak működéséről a *Magyar Figyelő* folyóirat Krónika rovata számolt be.

A humoros lapoknak a kulturális sajtónkban való szépszámu jelenlétét főleg azért tartjuk jelentősnek, mert ezek a humor és satíra eszközével a kisebbségi társadalomban gyakran felbukkanó sajátos szellemi-magatartásbeli fogyatékoságokat: a provinciális bezárkózottságot és önelégültséget, a dilettantizmussal szembeni vakságot, a messianizmust, titanizmust is sikeresen pellen-gérezték és ezáltal szigorúbb önismeretre neveltek. Ezt a pozitív tendenciát és hatást látjuk legszínvonalasabb humoros lapunknál, a *Vizeslepedő*nél, mely annak ellenére, hogy politikailag közelállt a jobboldali ellenzéki pártokhoz, alaposan kifigurázta az ő érdekkörükbe tartozó szellemi-irodalmi kezdeményezések fonákságait is. A további humoros lapok (*Eleven Újság*, *Figaró*, *Futár-Stefi*, *I—Á*, *Imposztor*, *Móricka*, *Nevető Frigó*, *Nyíl*, *Az Ojság*, *Pletyka*, *Stefi*, *Zenészeti Lapok*) közül még a *Stefi* (1925—1926), a *Futár-Stefi* (1926—1927) és a *Nyíl* (1926) emelkedett ki.

A sportújságok (*Hétfői Kurír*, *Képes Sportlap*, *Roham*, *Sport Revü*, *Sport-hírek*, *Sportvilág*, *Sport Világ*, *Szlovenszkói Sport Hírlap*) aránylag magas számát főleg az indokolja, hogy a két háború közti időben kisebbségi magyar sportszövetségek és sportegyesületek is voltak. Az 1922-től fokozatosan kibontakozó ágazati sportszövetségeknek 1928-ban Csehszlovákiai Magyar Testnevelő Szövetség néven átfogó szervük alakult. Ebbe a Magyar Labdarúgó Szövetségen (MLSZ) kívül a Magyar Atlétikai, Tenisz, Asztalitenisz, Jég-hokky, Úszó, Birkózó és Kerékpáros Szövetség is beletartozott. Országosan ismert népszerű magyar sportegyesületek főleg a labdarúgásban voltak: a pozsonyi PTE, Törekvés, Vasas, Ligeti, az érsekújvári ÉSE, a komáromi KTC stb.

IV.

Az ún. szlovák államban, 1939 és 1945 között a magyar nyelvű sajtó mennyiségileg erősen megcsökkent. Ennek oka egyrészt az volt, hogy a bécsi döntés következtében a magyar lakosság száma közel egy tizedére, 60—65 ezerre csökkent, másrészt a fasiszta államban a szabad sajtót erősen korlátozott és egységesített kötött sajtó váltotta fel. A kötött sajtórendszeren belül a magyar sajtó redukcióját diszkriminációs intézkedésekkel és a magyarországi—szlovákiai viszonylatban kialakított reciprocitás elvének alkalmazásával is fokozták.

Ami a politikai sajtót illeti, kezdetben két napilap (*Új Hírek*, *Esti Újság*) és néhány hetilap (*Nyitrávármegye*, *Nyitrámegyei Szemle*, *Szepességi Híradó*, *Új Világ*) jelent meg. Ezek a lapok még a polgári köztársaság idején keletkeztek. 1941 decemberétől aztán csak egy napilapot (*Magyar Hírlap*) és egy hetilapot (*Magyar Néplap*) engedélyeztek; az utóbbi egy régebbi keresztényszocialista lap felújítása volt.

A felsorolt politikai lapok közül az *Esti Újság* és a *Magyar Hírlap* jelentősek.

Az *Esti Újság* Herczeg Gábor pozsonyi napilapjának jogutódja volt, s 1938 novemberében vette át Somos Elemér. Keresztény humanizmus alapján szembeállt a fasizmussal, s a német és a szlovák fasiszta lapok sokszor támadták. Itt jelent meg 1939 katácsonyán Győry Dezső *Magyar Hegyibeszéd* című poémája. A lap egy ideig naponta háromszor jelent meg (reggeli, déli, esti

kiadás), s 28 oldalas vasárnapi és 60—80 oldalas ünnepi számai pótolni tudták a hiányzó irodalmi folyóiratot. Az irodalmi anyagok szerkesztője Szalatnai Rezső volt, aki Somos Elemérrel való egyetértésben igyekezett felkarolni a faji okokból üldözött írókat is. A lapot 1941 őszén a fasiszta hatóságok 4 oldalra korlátozták, majd betiltották.

A *Magyar Hírlap* Pozsonyban, 1941 decemberétől 1944 végéig jelent meg Somos Elemér szerkesztésében. Belső munkatársai többek között Peéry Rezső és Szalatnai Rezső voltak. A szlovákiai magyarság egyetlen engedélyezett pártjának, a Magyar Pártnak hivatalos lapja volt. Keresztény humanizmusaért az *Esti Újság*hoz hasonlóan sok támadásban volt része. Hétköznapi számai tíz, a vasárnapiak huszonnégy, az ünnepi számok pedig ennél jóval nagyobb terjedelműek voltak. Gazdag irodalmi rovata volt. Mórícz Zsigmond halálakor több nekrológot és emlékező írást hozott, s a Mórícz- és Ady-kultusz folyamatosan jellemző volt rá.

A régebbi irodalmi lapok közül az 1938-as évet csak a *Magyar Minerva* élte túl, de 1939 elején ez is megszűnt. A további években az irodalomkedvelő közönség igényeit az említett napilapok vasárnapi s ünnepi számai és a pozsonyi Toldy Kör naptárai igyekeztek kielégíteni. Nyitrán Dallos István szerkesztésében *Magyar Album* címmel egy almanach is megjelent, s tíz számot ért el. A 100—150 oldalnyi terjedelmű számok szabálytalan időközökben jelentek meg és az adott körülményekhez viszonyítva elfogadható színvonalúak volt.

1944 végén a megmaradt magyar sajtó beszüntette működését. Ekkor a fasiszta hatóságok támogatásával egy néhány hétig élő fasisztabarát lap (*Magyar Szó*) jelent meg.

A kisebbségi sajtó szünetelése a magyar lakosság 1945 utáni átmeneti jogfosztottsága miatt túl hosszúra nyúlt, s az új sajtó kibontakozása 1948 végétől már a szocialista kulturális és sajtópolitika körülményei között valósult meg.

TURCZEL, LAJOS

L'évolution de la presse hongroise de Tchécoslovaquie entre 1919 et 1945

La presse minoritaire hongroise qui s'est formée en Tchécoslovaquie après le changement d'État de 1918, était un produit nouveau du point de vue social et historique, mais d'après sa base linguistique et géographique on peut considérer comme son antécédent et sa tradition la presse de langue hongroise qui existait depuis 1780 à 1918, au territoire de la Slovaquie et de l'Ukraine des Carpathes d'aujourd'hui. Par suite du changement d'État de 1918, les autorités de l'État nouveau on fait cesser la plupart de la presse de langue hongroise, mais en principe rien n'empêchait de fonder des journaux nouveaux. A l'époque de la République bourgeoise, entre 1919 et 1938, plus de six cents journaux hongrois ont été créés, mais, à cause de l'oppression des minorités, des difficultés matérielles et du manque de niveau, la plupart d'eux ont cessé d'exister bientôt.

Dans la presse minoritaire de la République bourgeoise, c'était la presse politique au sens propre du mot (journaux, hebdomadaires) qui était prépondérante. Cette presse (et avec un peu moins d'accent la totalité de la presse), d'après la différenciation politique de la société minoritaire, peut se diviser en quatre groupes: communiste, celle de l'opposition de droite, activiste et indépendante. Parmi les 23 journaux, ce sont les suivants qui étaient d'un niveau élevé, du point de vue hongrois universel aussi, et actifs dans la vie littéraire et culturelle: Kassai Munkás (1919—1937) et Magyar Nap (1936—1938), communistes; Prágai Magyar Hírlap (1922—1938) et Híradó (1919—1937), opposition de droite; A Reggel (1921—1933) et Magyar Újság (1933—1938), activistes, et Kassai Napló (1919—1929 et A Nap (1927—1938) indépendants. Outre les hebdomadaires sociaux et politiques, au nombre de plus de cent, paraissaient en grand nombre des journaux spéciaux et d'intérêt collectif, et parmi eux beaucoup de journaux bilingues ou tri-

lingues (hongrois-slovaque, hongrois-slovaque-allemand). Dans le domaine de la presse de pédagogie et d'enseignement, on peut distinguer Magyar Tanító (1921-1938), Szlovenszkói Magyar Tanügy (1925-1933) et Új Korszak (1934-1935), dans la presse de jeunesse et d'enfant A Mi Lapunk (1921-1932) et Vetés (1928-1929), appartenant au mouvement de Sarló, dans la presse ecclésiastique l'organe catholique Világosság (1929-1933) et Református Egyház és Iskola (1921-1938).

L'élite de la presse culturelle a été représentée par les revues de critique littéraire. Le nombre de celles-là, entre 1919 et 1938, a dépassé trente, mais, dans l'évolution de la littérature, seulement les suivantes d'entre elles avaient un rôle important: Tűz (1921-1923), Képes Hét (1928-1930), Új Szó (1929, 1932-1933), Az Út (1931-1936), Magyar Írás (1932-1937), Magyar Figyelő (1933-1935), Új Élet (1932-1938), Táttra (1937-1938). Les deux revues scientifiques (Közlemények Szepes Vármegye Múltjából, 1909-1934, Nemzeti Kultúra, 1933-1935) étaient d'esprit conservateur et de caractère régional, et parmi les 8 à 10 revues de vulgarisation, il n'y avait que deux qui étaient populaires: Nagyasszony (1926-1935), s'occupant du ménage et de l'horticulture et Magyar Vasárnap (1931, 1934-1938), l'organe de la Société de Culture Hongroise de la Slovaquie. Dans la presse d'art on peut mentionner comme ayant un haut niveau le Forum (1931-1938) dans le domaine des beaux-arts, et parmi les 8 à 10 journaux de théâtre, Kassai Színházi Újság (1921-1923) et Színház és Mozi (1922). Le niveau moyen des journaux humoristiques, au nombre d'une douzaine, n'était pas mal, mais presque tous étaient de courte durée, excepté Vizeslepedő (1929-1935) qui était du plus haut niveau. Le nombre relativement haut des journaux de sport (7 à 8) s'explique par le fait que, dans la période d'entre les deux guerres, il y avait des ligues et des sociétés de sport hongrois aussi.

Au temps du soi-disant État slovaque, entre 1939 et 1945, la presse de langue hongroise s'est considérablement diminuée. La cause en était d'une part que par l'attachement de la Slovaquie du Sud à la Hongrie, le nombre de la population hongroise s'est diminué à 60-65 mille, d'autre part, dans l'État fasciste, la presse libre n'existait pas, la presse était fortement limitée et uniformisée. Il n'y a que deux journaux qu'on peut mentionner comme éminents: Esti Újság (1939-1941) et M. Hírlap (1941-1944): ils s'opposaient, dans un esprit chrétien, au fascisme et par leurs numéros de dimanche et de fête qui étaient de grande étendue, ils pouvaient remplacer les journaux littéraires qui manquaient.

KÖZLEMÉNYEK

Egy strassburgi humanista magyar kapcsolatai a XVI. században. A párizsi Bibliothèque Nationale kéziratárában Lat. 18597 szám alatt érdekes emlékkönyvet őriznek. A halványsárga színű, díszes korabeli kötésű, $15,5 \times 20,5$ cm méretű album tetejére valaki az „Album amicorum” szavakat írta, míg a könyv első őrlapján a következő (1870-es) kézírásos szöveg áll: „Volume de 236 Feuilles. Les Feuilles 220, 221, 224—227 sont blancs”. Az album tulajdonosa a strassburgi születésű jogász, Nicholas Engelhardt (Nicolaus Engelhardus) volt, aki tanulmányai és utazásai során megismerte a korabeli európai szellemi élet jelentős részét. Bár Engelhardt vallási hovatartozására nincs közvetlen adatunk, szinte biztosra vehetjük, hogy protestánssal van dolgunk, méghozzá a luteránus irányzattal rokonszenvező emberrel, aki számára azonban a humanista kapcsolatok a vallásinál nem kisebb jelentőséggel bírnak. Az album két, talán legnagyobb tisztelettel emlegetett autoritása Melancthon és Johann Sturm, a strassburgi egyetem rektora, nagyhatású filológus és oktatási reformer, s Engelhardt eleinte olyan egyetemeket látogat, amelyek a protestáns szellemiség fellegvárai.

Engelhardt albumának külön érdekessége, hogy benne a XVI—XVII. században oly divatos peregrinus-szokás minden funkcióját hiánytalanul megtaláljuk. Az ilyen albumok elsődleges célja a másokkal való találkozás, személyes kapcsolat *megörökítése* volt, de Engelhardtnál (és még néhány posszesszor esetében) a kapcsolat tényszerű rögzítését rendszerint prózai vagy verses *méltatás* követi, amit gyakran a beíró halála vált ki az album tulajdonosából. Engelhardt ezen túl még az általa személyesen nem ismert hírességek kézjegyének *gyűjtésével* is foglalkozott, amelyeket beragasztgatott albumába — így az album legvégén, a 223—233. lapokon megtaláljuk például Kálvin, Zwingli, Justus Lipsius, Petrus Dasypodius és mások kézjegyét. Mivel mindezeket a funkciókat egyesíti, Engelhardt albumának gazdag anyagát méltán nevezhetjük többszörösen diakronikusnak.

Engelhardt először Strassburgban tanult, albumának első bejegyzései innen származnak, a legkorábbi 1573 februárjából, s még ugyanebben az évben beírja nevét az albumba maga Sturm is, arcképét is beragasztja a gyűjteménybe ifjú tisztelője. Strassburgi jogi tanulmányok után Engelhardt Zürichen át Wittenbergbe utazik, s itt 1574. október 12-én matrikulál.¹ Zürichben több hetet tölthetett, neves professzorok írnak be nevüket albumába, köztük Henrik Bullinger. Az 1574—75-ös akadémiai évet Engelhardt Wittenbergben tölti; az itteni beírók közül említsük meg Vitus Winshemiust, a német Sophoklesfordítót, Joachim Beustot, a jog, és Wolfgang Schulert, a matematika professzorát. (Az utóbbi bejegyzése után a 77/r lapon Engelhardt méltatja és versben dicsőíti Schulert, őt „Kopernikusnál nem kevésbé tanult embernek” nevezve.) 1576 egy részét a vándorkedvű fiatal humanista Wittenbergben tölti, de tavasszal kirándul északra, Rostockba,

¹ *Album Academiae Vitebergensis ab 1502—1602*. Tom 2 et 3. Halle, 1894—1905. 249.

ősszel pedig a Majna melletti Frankfurton át Bázélbe utazik és beiratkozik az egyetemre.² Csak az őszi szemesztert tölti itt, de megismerkedik számos híres és tudós emberrel, Felix Plater rektoron kezdve, Theodor Zwingeren és J. J. Grynæuson át egészen az éppen itt tartózkodó Faustus Socinusig, aki apró gyöngybetűkkel 1576. november 10-én ír be pár sort Engelhardt albumába (103/r). 1577 elején Engelhardtot újra szülővárosában találjuk, de nem sokáig; 1578-ban Bécsbe utazik, ez év nyarán már bizonyosan itt tartózkodik, mert egy bécsi illetőségű Johann Baptista Eiseler 1578. június 6-án latin versben köszönti: „Argentorato Viennam ti sedentem” (az album 222. lapján).

Ezzel újabb, számunkra különösen érdekes korszak kezdődik a strassburgi vándor-humanista életében. Még 1578-ban megismerkedik Zsámboki Jánossal, majd a holland származású Hugo Blotius császári főkönyvtárossal, akivel 1579 nyarán együtt utazik néhány hónapra Prágába (lásd Blotius bejegyzését a 64/r lapon), s egy újabb lexikon életrajzi jegyzete szerint egy ideig írkokoskodik is a császári könyvtárban.³ Lehet, hogy ez bécsi tartózkodásának kezdetén történt, lehet, hogy később; mindenesetre 1579 és 1582 között Engelhardt fő foglalkozása más volt — nyugat-magyarországi főurak gyermekei mellett volt házitánító. Ezzel, Engelhardt úgy érezhette, karrierje csúcspontjára érkezett; nem csupán előkelő emberek társaságában foroghatott, de jól meg is fizették. Albuma legelső lapjára, ami rendszerint a legelőkelőbbek számára van fenntartva, Engelhardt Mátyás főherceg képét ragasztotta be (esetleg találkozott is vele, de nem volt alkalma átnyújtani a főhercegnek albumát), majd a 11. laptól kezdve egymás után következnek a magyar főurak, illetve nemes ifjak. A bejegyzések színhelye Bécs mellett főleg két nyugat-magyarországi várkastély: Lakompak és Köpcsény.

Némi túlzással azt mondhatnánk, Engelhardtot korábbi magyar kapcsolatai szinte predesztinálták a későbbi nevelősködésre. Már Wittenbergben összeakadt magyarokkal, igaz, a két magyar peregrinus nevét hiába keressük a wittenbergi anyakönyvben; alighanem csak alkalmi látogatók voltak Melancthon városában. Első magyar beírója, Miskolci Imre 1576. június 26-án a 145. zsoltárt idézi magyarul, majd Plátont latinul és görögül. A magyar bejegyzés szövege a következő: „Keozel vagyon az Iehovah Isten myndeneknek kyk eotheit segitsegül hyak: Asz eotheit felöknek akarattýat eheshi [éhezi] es könyörgheseiket meg halgattýa” (87/r). Nem egészen két héttel utána, augusztus 7-én Szepesi vagy Szepesi István (Stephanus Scepsinus Ungarus) ír be egy Isocrates szöveget görög eredetiben, majd hozzátesz még egy jó tanácsot magyarul: „Testednek batorsagos oltalmazoinak tarczriad Baratidnak ioszagit, polgaridnak io akarattiat, es az tenmagad eszesseget” (86/r). E két alkalmi ismerősnél azonban fontosabb két másik magyarral való találkozás: velük Strassburgban, Theophilus Golius házában hozza össze Engelhardtot a jószerencse. Stansith Horváth Gergelyről és kísérijéről, Polányi (vagy Polyányi) Mátyásról van szó. Engelhardt nemrégén járt Bázélban; Horváthék most készülnek ugyanoda. (Csak mint érdekességet említtem meg, hogy a matrikula tanúsága szerint később Stansith Horváthék Thomas Bodleyval, az oxfordi Bodleian könyvtár alapítójával pontosan egyidőben iratkoznak be a bázeli egyetemre.) Protestáns hitükön és utazókedvükön kívül Engelhardtot a két magyarral a humanizmus szelleme is összeköti. Horváth Gergely három nyelven ír be albumába; először latinul idézi Pál apostolnak a Galáciabeliekhez írott levelét (6. fej. 9.), majd ugyanezt a szöveget jegyzi be magyarul: „Jot cselekeduen penigh meg ne faradgiunk. Mert alkotmatos időben faradatlan aratunk. Annakokaert meddiglen időnk vagion, cselekedgiünk iot mindenekvel, es fűkeppen azokual kik velünk egy hitöt vallanak.” Ezt a sajátos helyesírással beírt bibliai idézetet azonban egy olasz mondat követi (amelynek helyesírása az olaszt a latinnal keveri, így kezdődvén: „La rigorosa giustitia et obliga-

² *Die Matrikel der Universität Basel*. II. Band. Basel, 1956. 245.

³ *Dictionnaire de Biographie Française*. T. XII. Paris, 1970. 1294.

tion de vendetta . . .”), a Fejedelem helyes magatartására vonatkozó bölcsesség, amely Macchiavellire vall, noha szerzője nincs megnevezve és az *Il Principe*-ben is hiába kerestük. Engelhardt igen nagyra tartotta Stansith Horváth Gergelyt; a bejegyzése alatti lap-alji kommentár-nekrológ, amit már annak halála után írt, közli, hogy ez a „nobilissimus, literatissimus, piissimus” férfiú Horváth Márk szigetvári kapitánynak volt a fia, s hogy szépesi várában halt meg. Strassburg után még Bécsben is találkoztak, ugyanis Engelhardt 1580. november 6-án visszaadta a kölcsönt és beírt Horváth Gergely albumába.⁴

Nem kisebb véleménnyel volt Engelhardt Polányi Mátyásról, aki nem kegyes szöveget, hanem aranymondásokat írt be a strassburgi ifjú emlékkönyvébe, azokat mindjárt latin-ról magyarra fordítva: „Nihil malum sine culpa ut cum culpa bonum. Semmi sem gonosz bűnn nélkül mint hoga bűnnel semmi nem io. Minden giöződelem ides. Omnis victoria dulcis.” Engelhardt nekrológjegyzetében „olvasott és kegyes” embernek nevezi Polányit, aki igen járatos volt az antikvitás irodalmában is, több nyelven beszélt és feddhetetlen életet élt; a jegyzet szerint 1590-ben hunyt el.

A következő magyar bejegyző a már korábban említett Zsámboki-Sambucus János, számos antik szerző tudós kiadója, aki szöveg nélkül, csupán nevét írja be Engelhardt albumába, de akit a posszessor ezekkel a tiszteletteljes szavakkal méltat: „Ex corporis vinculis ad sedes coelestes evolet vir tota Europa celeberrimus: Sac. Caesar Ma(jesta)tis Consilarius et Historicus — 23 Junii 1584. Aetatis 53” (210/r). Az első bejegyzések, amelyek Engelhardt magyarországi nevelősködésére utalnak, 1580 februárjából, Lakompakról (Lackenbach) származnak. Lakompak ekkor a Császár család birtoka volt, s az itteni öt-hat magyar beíró közül a legérdekesebb talán egy Meszlényi Benedek nevű ember szövege (alighanem Császárék familiáriusa lehetett), aki már „Császár Kristóf láncséri báró és Blagay Ursinus István nagyságos urak” tanítójaként emlegeti Engelhardtot. Ez a Meszlényi két latin mondatban mintegy bevezeti a strassburgi humanistát a XVI. század magyar történelmébe: „Ocultum odium, longum consilium, discordia principum, destruxit Imperium Hungaricum: Male imperando amititur imperium” (60. l.). A többi lakompaki beíró közül egy Pethő László nevűről megtudjuk (Engelhardt jegyzetéből), hogy ez az úr 1582-ben Laggendorfon (Lakfalva) meghalt, egy bizonyos Hollósy Ferencről pedig gyaníthatjuk, hogy vallásos, istenfélő ember volt, mert ezzel a magyar szöveggel hagyott maga után nyomot Engelhardt albumában: „Oh úr isten ki vagy az igazak[nak] myнденben oltalmuk és az gonozoknak eros büntetőyek”. Lakompakra alighanem az ifjú Császárral és Blagayval látogatott le Engelhardt, de márciusban már Bécsben volt tanítványaival, mert 1580. március 6-án azok mindketten befestették címerüket az albumba.

Ezeket a címereket megelőzi még egy: a Frangepán címer, mivel anyai ágon mindkét család rokon volt a Frangepánokkal, s feltehetően büszke is e kapcsolatra.⁵ Császár Kristóf bejegyzéséhez (jelmondata: „Et literis et armis”) Engelhardt kommentárt írt, amelyből megtudjuk, hogy ez a tanítványa még serdülőkorában (1586-ban) meghalt; ami a másik tanítványt, az ugyancsak Császár-rokon, horvátajkú, de erős „Hungarus” öntudattal bíró, s magyarul is beszélő Blagay Ursinus István illeti,⁶ annak „Fortiter et sincere” jelmondatához kapcsolódva, megjegyzi: „Ez az igen kiváló férfiú szerencsétlenül megsebesülván, bátran esett el a török elleni harcban, Károlyváros közelében 1598 augusztusában” (12. l.). Ezt az értesülését Engelhardt már nem szerezhette Bécsben, ahonnan 1586 táján véglegesen eltávozott, de mint ez a példa is mutatja, még jóval később is

⁴ Iványi hagyaték az MTA kéziratárában, MS 5301/8. Ezért az információért köszönet illeti Keserű Bálint professzort.

⁵ THALLÓCZY Lajos — BARABÁS Samu: *A Blagay család oklevéltára*. Budapest, 1897. 517.

⁶ Uo. CLXXXI.

számon tartott minden hírt, ha azok volt tanítványaira, vagy általa nagyra becsült emberekre vonatkoztak. Lakompakon egyébként Engelhardt számos horváttal is találkozott, akik közül az egyik, egy Caspar Dragomius nevű, feltehetőleg evangélikus, lelkész beírta albumába egy hosszabb latin vers („Transeundum est . . .”) három szakaszát latinul és vele párhuzamosan horvátul is (115/r-116 l.); későbbi magyarországi kirándulásai során pedig összeakadt olyanokkal, akik magukat mint „horvát nemest” jellemezték.

Csupán találgathatunk, hogy a lakompaki kirándulás előtt hogyan került Engelhardt kapcsolatba a Császár és Blagay családokkal; talán ugyanazon a Blotiuson keresztül, aki őt Lisztiéknek is ajánlhatta. Liszti (Listius, Liszthy) János győri püspök és Miksa király bizalmi embere, főkancellárja volt, öregebb fiát, ifjabb Liszti Jánost külföldön taníttatta, s annak éppen Blotius volt a kísérője, amikor 1571-ben Páduába utazott tanulni.⁷ Köpcsényt még a főkancellár Liszti János kapta a királytól, s az halálával fiára, a Páduában jogot végzett ifjabb, vagy „köpcsényi” Liszti Jánosra szállt — ő alkalmazta Engelhardtot 1581–82-ben, hogy jóval fiatalabb öccsét, Liszti Istvánt tanítsa, esetleg további tanulmányokra felkészítse. Erre abból következtetünk, hogy ifjabb Liszti János csak 1578-ban nősült meg,⁸ így nem lehetett saját gyermeke az a Liszti István, aki az Engelhardt-albumban (14/r l.) az elzászi humanista volt tanítványaként szerepel. Köpcsényi Liszti János Sallustiust idéz Engelhardtnak („Virtuti omnia parent”) 1581. november 6-án, s nem adja meg a bejegyzés helyét — ez történhet a Liszti-birtokon Köpcsényben, de történhet (és ez a valószínűbb) Bécsben is. István már majdnem biztosan Bécsben írja be azt a latin mondatot Engelhardtnak, amelyben rá, mint „olim Praeceptoris suo lectissimo”-ra hivatkozik, 1582 októberében. Kettejük közül Engelhardt csak köpcsényi Liszti János halálát tudja följegyezni (1605); ifjú tanítványa jó pár évvel élhette túl a strassburgi mestert. Különböző humanista hagyomány később is folytatódott a Liszti családban: István egyik fia, Ferenc 1616-ban éppen Strassburgban végezte tanulmányait és disputált Tacitus *Agricolá*ját kommentálva, latin művecskéjét apjának, nagyköpcsényi báró Liszti Istvánnak ajánlva,⁹ innen utazott tovább Leydenbe és Páduába. Ekkor már Engelhardt nem élt (valamivel 1612 után halhatott meg), de talán reá emlékezve kötötte fia lelkére Köpcsény akkori ura, hogy a strassburgi egyetemen kezdje tanulmányait.

A Lisztiekkel még nem érnek véget Engelhardt magyar kapcsolatai. 1580 májusában Bécsben Engelhardt jó emlékezetébe ajánlja magát Nyári István Hont megyei gróf és császári pohárnok (*pocillator*), akiről az album tulajdonosa megjegyzi, hogy 1582 októberében Konstantinápolyból visszajövet halt meg (110/r l.). Ugyancsak bécsi bejegyző az a magyar, akinek lapszéleire írt nevét „Bornemisza Boldizsár de Kápolná”-nak olvastuk (110/r l.), s aki talán az 1569-ben Páduában tanult Bornemiszával azonos.¹⁰ 1580–81-ben Engelhardt általában érdekes társaságban forgolódik, így összekerül több Bécsen átutazó angollal is: egymás után George Carew, Henry Neville, Robert Sidney és Henry Saville nevei tűnnek föl albumában. Robert Sidney, a nagy hírért Erzsébet-kori költő Sir Philip Sidney testvére volt, Henry Saville (1549–1622) pedig, aki „korának legműveltebb angolja” hírében állott,¹¹ később az asztronómia tanára és az oxfordi Merton College igazgatója lett, főleg görög kéziratok iránt érdeklődött, Engelhardtnak is egy görög aranymondást jegyzett be az albumába, amit angolul is megismételt: „Looke ere you leape”. Engelhardt bécsi magyar bejegyzőinek társadalmi rangja (a Lisztiek kivételével) általában alacsonyabb, mint az angoloké vagy osztrák ismerőseié: „Michael Lenart de Colos-

⁷ Dr. A. VERESS: *Matricula et Acta Hungarorum in Universitate Patavina. Studentium*. T. I. Budapest, 1915. 80.

⁸ *Századok*, 1886: 149.

⁹ RMK III: 1178.

¹⁰ VERESS: i. m. 75.

¹¹ R. HOWELL: *Sir Philip Sidney. The Shepherd Knight*. London, 1968. 135.

war"-ról csak azt tudjuk meg, hogy honvágya volt, mert a bujdosást panaszolja a „Spes alit exules” jelmonddal, míg Berdóci György ugyanezen az oldalon (137/r) ugyancsak a reménységet tartja az egyetlen maradandó értéknek: „Spes ipsa nec in morte relinquit”. Alighanem mindketten vándordiakok voltak; Ungvári János, 1581. IX. 12-én ír be egy latin mondatot, magát „császári és királyi jegyzőnek” nevezi; „Deöreögdij” vagyis Dörögdi Andrásról (218/r l.) még találgatni sem tudunk, egyszerű névbeírása nem nyújt semmilyen információt. Végül 1582-ben, köpcsényi keltezéssel Engelhardt egy újabb magyar tanítványa, Mihályfi Dániel „de Kwsscög” (Kisszög vagy Kőszeg) ír be meleg sorokat az albumba; utána már csak egy magyart találunk, újra Strassburgban, bizonyos Túróczi Jánost („Joannes Turocenus Pannonius”), aki 1583. június 8-án köszönti latinul a „tudós jogász” Engelhardtot. A magyarokon kívül számos „Hungarus” bejegyzésével találkozunk, a német anyanyelvűek többnyire katonák, orvosok vagy lelkészek, s van közöttük olyan, nem is egy, aki a török elleni harcban esett el Magyarországon.

1583 áprilisában Engelhardt még beiratkozott a bécsi egyetemre,¹² s mint fentebb mondtunk, még 1586-ból is találunk bécsi bejegyzést emlékkönyvében. A már említett francia lexikon szerint csak 1590 táján tért vissza véglegesen Strassburgba.¹³ Ettől kezdve megszűnnek az újabb bejegyzések emlékkönyvében, csupán a halálesetekről szóló poszszesszor-széljegyzetek szaporodnak. Bár nyomtatásban semmit sem hagyott hátra, Nicholas Engelhardt, a vándorhumanista nevét albuma mégis megőrizte az utókor számára.

GÖMÖRI GYÖRGY
(Cambridge)

Szegedi Kis István „*Tabulae analyticae*” c. műve első londoni kiadásának előtörténetéhez. Bizonyára elnézés csupán és így a régi könyvek kutatójának bocsánatos bűn, hogy Gömöri György közleményében (*Magyar szerzők művei a XVI. század végi Angliában*. Magyar Könyvszemle, 96. évf., 4. sz., 1980, 391–393. l.) a Wing katalógus új kiadását említi az STC 1976-ban megjelent 2. kötetének második kiadása helyett, hiszen feltehetően jól tudja, hogy míg a Wing az 1641 és 1700 között megjelent angol nyelvű vagy brit területen kiadott könyvek jegyzéke, addig az STC (a *Short-title Catalogue* rövidítése) az 1475 és 1640 között megjelent könyvek jegyzékét tartalmazza. Új kiadásban eddig még csupán a második kötete jelent meg. Az azonban már főbenjáró vétek, hogy a szerző a *Tabulae analyticae* 1592-es londoni kiadását az STC „szöveghibájának” minősíti, mert az STC nem is állítja, hogy ez a mű 1592-ben Londonban megjelent volna.

Az 15015.3 jelzet alatt leírt tételhez az STC ugyanis a következő megjegyzést fűzi: „Ent. to Adams a. Oxenbridge 30 my. 1592.” Ez csupán azt jelenti, hogy Adams és Oxenbridge kiadók a *Tabulae analyticae*-t 1592-ben a Londoni Stationers’ Company jegyzőkönyvébe felvették, hogy a könyv kiadásának jogát ezzel lekössék. A bejegyzés teljes szövege megtalálható a Stationers’ Company jegyzőkönyveinek Arber-féle átírásában (*A transcript of the Registers of the Company of Stationers of London, 1554–1640*. London, 1875. 2. köt., 289. l.):

Thomas Adams John Oxenbridge

Entered for their copie vnder th[e h]andes of master Coldok. Doctor Staller, and master Grauet *Tabulae analyticae*, quibus exemplar illud Sanorum sermonum De fide charitate et patientia quod olim prophet[a]e Evangelist[a]e et apostoli litteris memori[a]eque mandauerunt fidele Declaratur. Authore Stephano Szegedino Panonus.

¹² Die Matrikel de Universität Wien. IV. Band. Graz—Köln, 1961. 12.

¹³ Dictionnaire de Biographie Française. T. XII. 1294.

Az előjegyzés azonban nem bizonyíték, hogy a bejegyzett könyv még ugyanabban az évben meg is jelent. Ez történt Szegedi Kis szóban forgó művével is. Ha Gömöri György az STC további utalásait figyelembe veszi, rábukkanhatott volna arra a vitára, sőt talán céhen belüli pereskedésre is, ami a *Tabulae analyticae* kiadási joga körül kerekedett. A Stationers' Company az 1592. október 23-án beiktatott határozata szerint ugyanis a könyv kiadásának jogát Adams és Oxenbridge kiadóktól részben visszavonta és az említett két kiadó (valószínűleg társak) és John Norton kiadó között egyenlő részben osztotta meg:

Vppon the hearinge of a matter in controu'sie betwene Iohn Norton Stac' on thone ptie and Thomas Adams and Iohn Oxonbridge [stac'] on thother ptie touchinge the Right of themprinting and enioyng A booke called Szegedini tabule, Yi is ordered and agreed by assent of the seid pties, That they the seid pties shall equally betwene them, that is to say, the said Iohn norton for the one half, and the said Thomas Adams and Iohn Oxonbridge as one ptenner for thother half, haue Right and interest to thimprintinge and enioyng of the said book at all tymes hereafter: And that accordinge to the same proporcōns the seid pties shall beare their ratable parte of all charge and haue their parte of the seid booke Vppon eu'y impression thereof from tyme to tyme hereafter.

A végzést az egyik fél részéről John Norton és a másik fél részéről John Oxenbridge hitelesítette aláírásával. (Közli: Greg, W. W. & Boswell, E., ed. *Records of the Court of the Stationers' Company, 1576 to 1602, from Register B.* London, 1893. 43. l.)

Ennek a döntésnek tudható be, hogy a *Tabulae analyticae* 1593-ban három különböző imprinttel jelent meg Londonban. Míg a nyomdász mindhárom esetben Richard Field, addig kiadóként egyszer T. Adams, másszor J. Oxenbridge és harmadszor G. Norton van feltüntetve. G. Norton azonos William Nortonnal, a Stationers' Company határozatában megnevezett John Norton unokatestvérével, a Norton-féle családi nyomda és kiadó-vállalat vezetőjével. Az STC mindhárom variánst jegyzi az 15015.3, 15015.7 és az 15016 jelzet alatt. Az STC első kiadásában csak a legutolsó, a Norton-féle variáns szerepelt, és a lelőhelyek felsorolásából kitűnik, hogy ez a leggyakoribb. Az Oxenbridge-féle variáns (15015.7) Angliában csak a British Library-ben, míg az Adams-féle (15015.3) csupán a St. John's College könyvtárában található meg, Cambridge-ben. Mivel a Norton-féle kiadásból is őriznek kettőt Cambridge-ben, Gömöri György a példányokat könnyedén összevethette volna.

Szegedi Kis István *Tabulae analyticae* c. műve londoni kiadása körüli bonyodalmaknak ilyen hosszadalmas leírását pedig mentse az, hogy mindebből kiderül, hogy egyrészt a *Tabulae analyticae*-t Angliában a schaffhauseni kiadással egyidejűleg szerették volna megjelentetni és így Szegedi Kis híre nem bázeli közvetítéssel jutott Londonba, másrészt a kiadók valószínűleg jól jövedelmező könyvsikernek remélték, mert egyébként a kiadás körüli vitát nem vitték volna a Stationers' Company elé. A legkülönösebb az egész ügyben azonban az, hogy még a döntés napján, 1592. október 23-án Adams és Oxenbridge egyáltalán nem csüggedve, egy újabb könyv kiadásának jogát jegyeztették be a Stationers' Company jegyzőkönyvébe. Ismét magyar vonatkozású könyvet: *The adventures of Brusanus, prince of Hungaria* címmel.

CZIGÁNY MAGDA
(London)

Szilágyi György (Sylvanus) angliai klasszika-filológus tevékenysége. Bethlen Mihály peregrinációja alkalmával Londonba is eljutván, ott szinte magyar „értelmiségi kört” talált. Az 1694-es évben többször is feljegyzi útinaplójába e „társaság” tagjainak nevét, s megőrökíti találkozásuk körülményeit, világosan utalván arra is, hogy angliai kalauzai nem élnek egymástól független életet.¹

¹ OSZK, Oct. Hung. 1261. Magyar Helikon, Bp., 1981.

A Bethlent kézzől kézre adó unitárius nyomdász, ifj. Frank Ádám, az udvari körökben is jól ismert festő, Bogdányi Jakab, az egyelőre titokzatos szerepű és bizonytalan személyazonosságú Tolnai Mihály és a medikus végzettségű Szilágyi György (Georgius Sylvanus) sorsában közös vonás, hogy tevékenységük legjavát külföldön, főleg Angliában végezték, s a szigetországot vállalták második hazájuknak.² Közülük legfeljebb Tolnai Mihály hazatértét veti fel a szakirodalom.³ 1697 nyarán azonban még mindhárman Londonban írják be nevüket Teleki Pál albumába.^{3/a}

Bethlen londoni pártfogói közül az orvos Szilágyi György, vagy ahogy kiadványaiban jegyzi magát: Georgius Sylvanus, medicus panonicus — klasszika-filológusi tevékenysége, görög—latin szövegkiadó és -magyarázó működése viszonylag jól ismert. Ezt az ismeretanyagot szeretném az alábbiakban Sylvanus életrajzára és munkásságára vonatkozó helyszíni kutatási adatokkal bővíteni.

A Szilágyságból származó diák neve 1666. július 13-án bukkan fel, bázeli egyetemi beiratkozásakor. Svájci tartózkodásáról azonban egyéb fontos bizonyítékunk is van. A londoni Sion College könyvtárának magyar protestáns egyháztörténeti vonatkozású gyűjteményes kéziratkötetében található egy levélmásolat: „Descriptio Ecclesiarum Transylvaniae per D. D. Paulum Tsernátoni Transylvanum Illustris. D. a Bethlen Ephorum ad Ven. D. Antistitem Huldricum transmissa, d. 6. July 1666.” felcímmel, melyhez függelékként csatlakozik Szilágyi munkája: „TABULA In qua recensentur praecipua Hungaricarum, Transylvanicarumque Ecclesiarum Orthodoxam Religionem amplectium nomina hoc ordine.” S végén az aláírás: „Haec notavit Georgius Szilagy in urbe Tigurina ad postulatam Reverendi et Excellent: D. Huldrici. Año 1666. die July. 3.”⁴

Szilágyi György további tanulásáról, orvosi tanulmányairól Weszprémi sem rendelkezik adatokkal.⁵ Az 1670-es évtized elején tűnhetett fel Angliában: erre az időre datálható ugyanis a két fennmaradt üdvözlő verse, melyek oxfordi tanulmányaira utalnak.⁶

Nehéz lenne teljes bizonyossággal megmondani, mi vitte az orvos Szilagyit arra, hogy tankönyvíróként, middlesex-i pedagógusként keresse kenyerét Angliában. A felmerülhetőségek között kell lennie Jászberényi Pál ösztönző példájának, aki — szintén tanárként — már kiadta az *Institutionum Grammaticarum* és a *Fax Nova — A New Torch to the Latin Tongue* c. műveit. Már korábbi és egyidejű magyar utazók is észrevették az angolok hiányos latin és görög tudásából származó konjunkturális helyzetet, s ezzel a lehetőséggel élhetett Szilágyi is. Bár kintmaradásukban — miként azt Jászberényi érzék-

² HERPEI János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III.* Szerk. KESERŰ Bálint. Budapest — Szeged, 1971. 431. — E névsort egészítsük ki a korábban elhunyt Jászberényi Pál, Bánfi-hunyadi János és Mezőlaki János nevével.

³ Uo. 439—440.

^{3/a} OSZK, Duod Lat. 168. 206., 222., 239. 1.

L 40. 2.

⁴ Jelzete: ARC
L 17 S. 2.

⁵ WESZPRÉMI István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza*. Ford. KÖVÁRI Aladár. Bp., 1960. I. 333.

⁶ Acrostichon Hoc Laudi & Honori Universitatis Oxoniensis... Sincero canebam animo Georgius Szilagy Ungarus Anno 1671. die Julii 5. Vö. Oxford Books, by Falconer Madan, Oxford, 1931. III. 252. Illetve: Bodleian Library, Oxford, Western Manuscripts, 6489. ***cc. Acrostic in Honor of Barlow. Valószínűleg e kéziratra utal Trócsányi Berta mint unikumra: TRÓCSÁNYI Berta: *Magyar református teológusok Angliában a XVI. és XVII. században*. Debrecen, 1944. 27.

letesen megfogalmazta — szerepet játszott a honi állapotok ijesztő volta is; vetésüket ezért kellett más nemzet javára learatniok.⁷

Szilágyi klasszika-filológiai ténykedésének első jele a Londonban 1676-ban megjelent Demonicushoz és Nicocleshez címzett Isocrates-beszédek voltak. — Művei közül Szabó Károly az alábbiakat ismeri, illetve említi:

1. *Isocratis orationes duae*. Londini. 1676. (RMK III. 2769.)
2. *Theocriti selecta idyllia*. Londini. 1683. (RMK III. 3252.)
3. *Scholia in Isocratis orationes*. Londini. 1684. (RMK III. 3306.)
4. Ugyanennek egy későbbi, XVII. századi kiadása. (RMK III. 4240.)
5. *Aesopi fabulae*. Londini. 1684. (RMK III. 3307.) — Szabó Károly a példányt nem látta, Bartal csak a címét adta egy berlini kötet alapján.
6. *Plutarchi de educatione liberorum*. Londini. 1684. (RMK III. 3308.) — Ugyancsak Bartal adatára hivatkozva veszi fel Szabó Károly.
7. *Homeri Iliados lib. I*. Londini. 1685. (RMK III. 3358.)
8. Ugyanennek új kiadása, London. 1687. (RMK III. 3454.)

E lista azonban korántsem teljes. Mielőtt azonban kiegészíteném újabb tételekkel, két megjegyzést szükségesnek tartok hozzáfűzni. Feltehető, hogy 1676 és 1683 között nem volt ily nagy hiátus Szilágyi termelésében, ugyanis az RMK III. 3306. sz. alatt felvett 1684-es újabb Isocrates-kötet már a negyedik kiadás, így annak 1676 és 1683 között kellett megjelenie. Másik megjegyzésem az Aesopus-kiadásra vonatkozik. Mivel Szabó Károly a kötetet nem látta, így címléírást sem tudott adni.⁸ A Sion College könyvtárában levő példánynak is szakadt a címdala, így *Stationers' Register*ben fennmaradt címléírás alapján megkísérelhető a reprodukálása, még a nyilvánvaló íráshibák ellenére is: az 1684. okt. 15-i bejegyzés szerint Master Chiswell

„Entred . . . booke or copy entituled Praecipuae ac omium [!] elegantissimae sexaginta Aesopi Tabulae [!] novā per metaphrasin et periphrasin interpretatione Latinae donatae: phrasibus Graecismis et sententiis ex textu excerptis locupletata notis passim illustrata, ac ab omni difficultate et obscuritate vindicate In usum studiosae inventutis [!] studio et opera G. Sylvani Panonii, Medici. . .”⁹

A hazai szakirodalom előtt sem ismeretlen — noha az RMK-ban még nem szereplő — Lucianus-kiadást 1684. júl. 12-én veszi jegyzékbe a *Stationers' Register*. Ennek is meg kellett már korábban jelennie, ugyanis Herepei János megtalálta az „1684. június 27-én Londonban megjelent második bővített kiadás” egy példányát Debrecenben, s nem is akármilyen példányt: az őrlapon a szerző, Szilágyi György possessor-bejegyzése olvasható!¹⁰

A *Stationers' Register*nek köszönhetően azonban egyéb Sylvanus-köteteknek is sikerült a nyomára lelteni. 1684. december 20-i bejegyzés figyelmeztet: „Master John Heptinstall Entred then for his booke or copy entituled Isocratis epistolae . . .” stb.¹¹ A British

⁷ „And truly, Sirs, my coming into England, was not to that intent, that I might profit you, but my own nation more especially, in this Business: But (the more is the grief) we are fallen into such times, that we sowe for our selves, but we reap for other folk.” — A *Fax Nová*-nak az olvasóhoz címzett ajánlásában.

⁸ Az adatot BARTAL Antal *A classica philologia*. . . c. gyűjteményéből veszi, Bartal azonban minden Szilágyi-művet 1684-ből datál. (Bizonyára Bod Péter után.)

⁹ *A Transcript of the Registers of the Worshipful Company of the Stationers, from 1640—1708. A. D. Vol. III*. London, 1913. 256. E regisztert a nyomdászok, könyvárusok és könyvkötők cenzurális és copyright okok miatt hozták létre.

¹⁰ Uo. 246., illetve: HEREPEI: i. m. 431.

¹¹ Uo. 267.

Library katalógusában ugyan nem szerepel a kötet, de egyetlen példányt mégis sikerült megtalálni a cambridge-i Trinity College könyvtárában. Kérésre Gömöri György volt szíves a könyv címlírását adni:

Isocratis Epistolae Quae Extant Novem cum Scholis Quibus eae per Metaphrasin et Periphrasin, seu *quoad verbum & sensum*, Latine redduntur: Graecismis ac in primis Atticismis frequenter hic occurrentibus locupletantur: Sententiis, quarum adminiculo vitae prudenter instituendae rationem ac modum acquiras, augentur: Phrasibus loquendique formulis, tum copiae acquirendae, tum Textus intelligendi clarius causa, ornantur: Notis denique passim illustrantur; ac ab omni difficultate & obscuritate vindicantur. — In Usum Studiosae Juventutis — Opera Georg. Sylvani Pan. Med. Londini, Typis J. Heptinstall, Impensis Authoris 1685.¹²

A 149 lapos 12° alakú — tehát e zsebkönyv-sorozatba illő — könyvecske ajánlása „nemes Simon Musgrave úrnak” szól, aki szerencsésen visszaérkezett Jamaicából. Ajánlásában Szilágyi a következőt is írja: „Literarum Literatorumque Patrono: Domino suo & amico benevolentissimo, ac domi suae Londini Hospiti gratissimo — Autor”. (Szíveségéért itt is köszönetet mondok Gömöri Györgynek.)

Az általunk ismert legkésőbbi Szilágyi-művet 1693. március 14-én jegyezték be a Stationers' Register lapjaira.¹³ Ugyancsak John Heptinstall volt a nyomdász, s ezúttal egy Seneca-válogatás került kiadásra. A British Library 1474. a. 23. jelzet alatt őrzi az alábbi művet:

L. Annaei Senecae Philosophi Sententiae Morales praecipuae: Ex Omnibus ejus, quae extant, operibus diligenter excerptae: in certa capita, seu locos communes summā curā digestae: in modum brevium orationum variis argumentis ac rationibus amplificatae: exemplis praeclaris, summam prudentiam, summamque utilitatem largē in lectorem fundentibus, ex ipso Authore totidem verbis illustratae: omni Christiano homine, tam sene, quā juvene dignissimae. Nunc primum In usum Scholarum accomodatae. Studio & Operā. Georgii Sylvani Pannonii Medici. Londini, Sumptibus Authoris. Typis Johannis Heptinstall, 1693.

Ajánlva: „Viro Verē Generoso, Eruditione omnimodā praeclaro, Pietate in Deum eximio, Humanitate in omnes, suprà quā credi potest, conspicuo, Domino Eliae Micklethwait.”

Az ugyancsak 12°, 252 oldalnyi könyvecske az alábbi fejezetcímeket tartalmazza: 1. old. De vita humana. 9. De morte. 14. De mutabili omnium rerum conditione. 20. De providentia Dei. 24. De beneficiis Dei in homines. 30. De virtute in genere. 44. De peccato, vitiis, culpa, crimine, scelere, flagitiis. 52. De conversatione. 57. De animo. 72. De ingenio. 73. De corpore. 75. De voluptate. 77. De luxuria. 80. De libidine. 81. De ambitione. 82. De avaritia. 86. De pecunia, patrimoniis, divitiis, opibus, &c. 95. De paupere et paupertate. 102. De injuria. 105. De malitia. 106. De ira. 127. De clementia. 138. De crudelitate. 143. De amicitia. 144. De societate. 145. De fortuna. 153. De malo et malis fortuitis. 169. De sapiente. 170. De magnitudine vera animi. 172. De libris eorumque lectione. 176. De loco. 177. De natura. 180. De senectute. 181. De servis et servitute. 182. De nocente et nocituro. 185. De metu et timore, &c. 188. De otio. Et otioso. 191. De labore et opera, etc. 192. De patientia. 193. De parvo. 195. De simili. 196. De oratione. 197. De foelicitate. 199. De infoelici et infoelicitate. 201. De gaudio. 203. De patria. 209. De beneficiis hominum. — Mint a címek is sejtetik, Szilágyi egymás mellett, párhuzamosan közli az ugyanazon témáról szétszórva található erkölcsfilozófiai bölcsességeket.

¹² Bizonyára ez volt az az unikum kötet, amelyre Pongrácz József hívta fel a könyvtáros figyelmét. Vö. PONGRÁ CZ József: *Magyar diákok Angliában*. Pápa. 1914. 5.

¹³ I. m. 437.

Amint az eddigiekből kiviláglik, Szilágyi György alaposan kivette részét a görög és latin nyelv iránt érdeklődő angol ifjúság oktatásából; s a korabeli könyvjegyzékek, kollégiumi katalógusok átböngészése alapján nyugodtan mondhatjuk, hogy többszöri kiadást megért műveivel korának egyik legismertebb klasszika-filológia kompilátorává vált. A XVIII. századi újramegjelenések pedig azt bizonyítják, hogy generációk nyelvi tájékozottságát határozta meg.

Angol kapcsolatai is következtetni engednek szakmai hírnevére. Bár nem sikerült személyes ismeretségi körét teljesen feltárni, néhány név azonban arra mutat, igen előkelő pártfogókat sikerült támogatására megnyernie. A szerző autográf dedikációja maradt fenn az *Isocratis orationes duae* (RMK III. 2769.) c. művében:

„Reverendo in Christo Patri ac Domino, (DOLBEN)¹⁴ JOHANNI Divinâ gratiâ Episcopo Roffensi etc. Domino suo benevolentissimo, ac perpetuâ observantiâ colendo, Author humili offert animo. Anno 1676. die 26 Jan. P. X. 9”.

John Dolben (1625–1686) oxfordi ismerősei közé tartozhatott, életpályája során York érseke, Rochester püspöke — ebben a minőségben ajánlja neki művét Szilágyi — és a Westminster főesperese is volt. Ismeretlen viszont az a Jacob Langham, akinek e kötet nyomtatott ajánlását készítette, s akinek a Plutarchos-könyvet is ajánlotta.

A Lucianus válogatott dialógusait tartalmazó kötet nyomtatott ajánlása John Hartcliffe-hez szól. Ő oxfordi és cambridge-i tanulmányai után a londoni Merchant Taylors' School igazgatója lett, s maga is fordított klasszikusokat, Plutarkhosz *Éthika* (*Moralia*) c. értekezésgyűjtemény-fordítása ismeretes.

Az RMK III. 3306. sz. *Scholia in duas Isocratis orationes*t a szerző Thomas Watsonnak ajánlotta. Watson a cambridge-i „János Kollégium” tagja, majd St. David püspöke volt, e címétől később megfosztották.

Simon Musgrave — akinek Szilágyi az Isocrates leveleit tartalmazó kötetet dedikálta — és Elia Micklethwait — akinek a Seneca-kiadást ajánlotta — kilétét egyelőre nem sikerült megállapítani, életrajzukat a *Dictionary of National Biography* nem jegyzi. A Theocritus-mű ajánlása annak a Sir John Cottonnak szól (1621–1701), aki a híres „Cottonian Library”-t az angol nemzetnek adományozta, s maga is komoly klasszikus műveltséggel rendelkezett.

További vizsgálódás tárgyává kell még tenni Szilágyi oxfordi ismerőseinek körét — erre az Acrostichon hoc laudi & honori universitatis oxoniensis, valamint a Thomas Barlow-t, Boyle barátját, az oxfordi főesperest és Lincoln püspökét üdvözlő verse még bizonyára további adatokkal szolgál.

JANKOVICS JÓZSEF

A Szigeti Veszedelem bibliográfiájához. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban (Bibliotheca) Cat. X. titulus V/b jelzet alatt található a Collectio Batthyanyana egyik érdekes darabja: a *Szigeti Veszedelem* késői másolatát tartalmazó kéziratos könyv.¹

Keletkezési idejére nincs pontos adat, de mivel a gyűjteményt Batthyany József állíttatta össze, mindenképpen a XVIII. sz. végéig készült a másolat.² Mérete: 192 × 238 mm, 207 számozott + 1 számozatlan lapot tartalmaz (ez utóbbit nem írták egészen tele) a könyv másik felében üres lapok vannak.

¹⁴ A vezetéknev más kézzel beírva.

¹ A legutóbbi ilyen adat: Bóta László: *Adalék Zrínyi Török Áfium-ának bibliográfiájához.* ItK 1958. 524–525. Ebben a szerző az *Áfium* egy kései, a pesti piarista könyvtárban található másolatáról ír.

² KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok.* Esztergom 1900. 365.

Címlapja nincs, az első bekötési tábla belső oldalán Admonitio található, amit ugyanazzal a tintával keresztben áthúztak. Szövege a következő:

„A mely régi írásbul, ugyan Zrini könyvéből ide tétetet. Az ki ezen könyvet fogja olvasni, úgy gondokodgyék, hogy Zrini Miklós authora ezen könyvnek, a kit két lábú vad kan meg ölt: az az német Irigység, mert jó vitez vala.

Végre egész Zrini familiáját Zrini Péterben ártatlan kedves magzattal együtt meg emésztette Frangepán nemzetét el vesztette Sz: életű Nadasdi Ferenczet meg ette, Tótkólit, ki magyar ország szabadságáért izzadot, országbul ki kergette, Lippait az esztergami érseket erdemetlen tömlőczben meg ölte.”

Ezt követi egy számozatlan előzéklevél (második oldala üres), melynek első lapján az „Adria(!) Tengernek Syrenája” „Groff Zrini Miklos” felirat olvasható. A cím és a szerző neve alatt kapott helyet a Szigeti Veszedelem szövegűen lemásolt Dedicatio-ja.³

Az első számozott lapon kezdődik magának az eposznak a másolata. Az énekek sorrendje és terjedelme megegyezik a bécsi kiadásával:

Pars Prima 1. — 12. lapig. Második rész 12. — 20. l. Pars Tertia 20 — 32. l. Negyedik rész 32. — 42. l. Ötödik rész 42. — 51. l. Hatodik rész 52. — 63. l. Hetedik rész 63. — 73. l. Nyolczadik rész 74. — 83. l. Kilenczedik rész 83. — 93. l. Tizedik rész 93. — 103. l. Tizenegyedik 104. — 113. l. Tizenkettődik 114. — 125. l. Tizen harmadik 125. — 135. l. (előtte tartalmi összefoglalás a másoló kezétől: „Deli Vidrül és Borbálárul”) Tizen negyedik rész 135. — 147. l., Tizen ötödik rész 147. — 158. lapig.

Az utolsó 2 ének befejező versszaka az első kiadásban számozatlan, a másoló viszont mindkét esetben ellátta őket a megfelelő számmal (115., ill. 109. versszak). Csak az első és a harmadik éneket jelöli latin kifejezéssel, a többinek (az eredetivel ellentétben) tudatosan magyar sorszámot ad. Ilyen tudatosság figyelhető meg a szövegben található eltérések, pontatlan másolások egy részében is. Jó példa erre az első ének első versszaka.

A bécsi kiadásban ez így hangzik:

„Én az ki az előtt iffju elmével
Iáczottam szerelmnnek édes versével,
Kűszköttem viola kegyetlenségével:
Mastan immár Mársnak hangassab verséuel,”

Ugyanez a másolatban:

„Én az ki az előtt iffjui elmével
Jáczottam szerelem édes énekével.
Kűszköttem Viola kegyetlenségével,
Mastan immár Mársnak hangassab versével.”

Az első két sor metszetét a másoló mindkét esetben korrigálja: az első sorban egy új szótag betoldásával (iffjui) teszi felező tizenkettessé a sort, a másodikban egy szinonimával (versével — énekével) javítja ki a (szerinte hibás) 7 + 5-ös osztást. A metrum kijavítására tett kísérlet e század más Zrínyi-másolatára is jellemző.⁴ Megváltozott (nem túl logikusan) a versszak központozása is, a Viola nagybetűs írása viszont előrelépés az első kiadáshoz képest.

³ Összehasonlítási alapul az 1651-es bécsi kiadás szolgált (Esztergom, Bibliotheca).

⁴ MTA Kézirattára, K 87. ZRÍNYI: *Adria! tengernek syrenaia*. XVIII. század végi másolat, a jó tollú átdolgozó főleg a sornetszeteket igyekszik szabályossá (6 + 6) tenni.

A másolat egészének összevetése ezzel a kiadással bizonyára sok érdekes eltérésre derítene fényt. A *Szigeti Veszedelem* után az „A hol egy vadász . . .” kezdetű Idilium másolata (158–165. l.), majd a „Kegyetlen hová futsz” (166–169. l.) c. Idilium következik. Ezek a bécsi kiadásban megelőzik az eposzt. Az utánuk következő vers az „Arianna sirása” (169–173. l.), melynek számozását elrontotta a másoló (a 34. versszaktól tévesen 54–57). A 173–174. lapon „Feszületre csinált versei Groff Zrininek”, a 175. lapon a Peroratio olvasható. Ezt követi a „Vége” felirat és egy elválasztó vonal.

Alatta: „Más Zrini György munkája”. Ezt a megjegyzést nem indokolja a másoló, s utána rögtön „Az vadász el nyugszik” (175–179. l.), és „Te ki gyönyörködöl” (180–181. l.) kezdetű versek következnek.

Ez utóbbi vers 9. (utolsó) verszaka az 1651-es kiadásban számozatlan. A 182–184. lapon található az „Orfeus” c. vers, melynek 25 versszakát változatlanul másolták le, az utolsó rész viszont a Balassi strófa régiebb, belső rímes változatát követi — eltérve a kiadás versformájától —, s a 3 rövid sort egymás mellé, 1 sorba írja.

A 185–186. lapon Zrínyi epigrammái kaptak helyet, sorrendben: Atila, Buda, Szigeti Zrini Miklos, Deli Vid, Sarkovich, Radivoi és Juranics Vajdák, Farkasics Péter.

A sort az ismételt lemásolt Peroratio zárja, a 186. lapon. Itt olvasható a nagybetűs záró mondat is: „Eddig tart Groff Zrini Miklós munkája”.

A kézirat a 187. laptól a 210. lapig idegen verseket tartalmaz, a szerzők nevének feltüntetése nélkül, magyarul. Másolójuk azonos azzal, aki Zrínyi munkáit másolta, írásmódja viszont sokkal tömörebb (valószínűleg a hellyel való takarékoskodás miatt).

Többségük köszöntő vers, a vallásos versek egy része Nyéki Vörös Mátyásra emlékeztet. A kéziratnak ez a része is megérdemelné a figyelmet és a behatóbb tanulmányozást.⁵

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

Az egri jezsuita könyvtár 1774-ben, a rend feloszlatásakor. A jezsuiták Egernek a török hódoltság alól való 1687. évi felszabadítása nyomán az elsők között léptek a város földjére.¹ Az Egerben megtelepedni kívánó szerzetesrendnek a felső-magyarországi kamarai adminisztrátor egy tekintélyes nagyságú telken álló moscheát, a körülötte álló 5 nagyobb és 12 kisebb lakóházzal együtt juttatott.² A jezsuiták azért kaptak ilyen nagy kiterjedésű ingatlant, mivel ott nem csupán templomot és rendházat, de iskolát is kívántak létesíteni.³ Valóban itt épült meg azután a XVIII. század folyamán a jezsuiták épületegyüttese.

A jezsuiták — akik a XVIII. században Eger legműveltebb, legiskolázottabb papjai voltak — igen számottevő mértékben járultak hozzá Eger püspöki székhelynek kulturális központtá való válásához. Éppen ezért tekinthetünk érdeklődéssel a rendnek gazdag egri könyvtárára, illetve könyvtárállományára, melybe II. József által 1773-ban való felosztásuk és vagyonuk elkönfiskálása nyomán felvett részletes leltár nyújt jó betekintést.

Az egri jezsuiták könyvtárállománya, annak elhelyezése szerint négy csoportban került leltári felvételre:

1. a tulajdonképpeni könyvtár anyaga; 2. az egyes páterek szobájában talált könyvek; 3. a Szent Erzsébet látogatása kongregáció könyvtára; 4. a gyógyszertár könyvei.

⁵ A kézirat használatát Beke Margit mb. igazgató és Lázs Sándor könyvtáros tette számomra lehetővé. Ezúton is köszönöm nekik.

¹ Egri Érseki Egyházi Levéltár. Archivum vetus. 3346. rsz. kötet 3. oldal.

² Heves megyei Levéltár. XII—3. Liber nr. 58. (Primaria Conscriptio Civitatis Agriensis per Cameralem provisorem Georgium Edelspacher in anno 1690 peractum.)

³ Haus- und Hofkammerarchiv. Ungarische Gedenkbücher, 434. Band. 270. oldal. (Bécs.)

A könyvek leltározására 1774-ben került sor. A könyvtárban és az egyes páterek szobáiban őrzött könyvek,⁴ valamint a patikában talált könyvek⁵ lajstromba vételének hónapját és napját nem tüntetik fel az inventáriumok, de az említett kongregáció könyvállományát 1774. március 10-én leltározták fel.⁶

Az egyes munkák címét igen sok esetben nem írták ki pontosan, maradéktalan teljességgel, legtöbbször csak rövidített formában adták meg, vagy éppen csak tartalmára utalnak. A szerző nevét azonban minden esetben feljegyezték.

A könyvtár állományát 12 csoportra osztottan vették fel a leltári jegyzékbe, s minden esetben megadták a művek példányszámát, valamint a kötetek számát.

A könyvtár leltárát az alábbi táblázatban összegeztük:

Könyvek csoportjai	Mű		Példány		Kötet	
	db	%	db	%	db	%
1. Teológiai munkák, egyházatyák, egyházdoktorok és skolasztikusok munkái	176	11,00	380	14,86	507	15,45
2. Egyházi jog, jogtudomány	100	6,26	159	6,21	199	6,07
3. Szentbeszéd, hittantanítás	211	13,20	310	12,08	423	12,89
4. Hitvitázó munkák	108	6,74	197	7,69	198	6,04
5. Egyháztörténet	87	5,42	146	5,36	152	4,64
6. Politikai történet	137	8,57	192	7,50	219	6,68
7. Aszkétika, lelki irodalom, imakönyvek	346	21,59	541	21,07	871	26,19
8. Egyházi szertartás	24	1,46	36	1,39	44	1,33
9. Filozófia, orvostan, matematika, aritmetika, geometria	84	5,23	109	4,27	123	3,76
10. Iskolai humaniorák	243	15,20	353	13,76	401	12,22
11. Vegyes	54	3,36	114	4,46	117	3,61
12. Eretnekek munkái, tiltott munkák	32	1,98	36	1,39	37	1,12
Összesen	1602		2573		3291	

Tehát igen tekintélyes számú és változatos munkák sorakoztak az egri jezsuiták könyvtárának polcain.

Az egyes csoportokba sorolt munkák sorában a különböző külföldi köteteken túl igen szép számmal hazai szerzők hazai kiadású művei is megtalálhatók. A jezsuiták egri könyvtárában a különböző tudományágak közismerten alapvető munkái mellett legkülönbözőbb irányú és igényű kötetei is tömegesen megtalálhatók, s egyértelmű határozottsággal állapíthatjuk meg, hogy a könyvtár képes volt a XVIII. század tudományos igényét általában kielégíteni.

Mivel nem tüntették fel a kötetek kiadási helyét és évét, egy nagy sor munkánál nem állapítható meg, hogy melyik kiadásról van szó, de így is bizonyos, hogy XVII. században kiadott kötetek is helyt kaptak a könyvtár polcain.

Természetszerűen e gazdag könyvtár ismertetése túllépné e cikk szűkre szabott kereteit, ezért csak áttekintést kívánunk róla nyújtani.

⁴ Egri Érseki Egyházi Levéltár. Archivum vetus. 23. rsz. 149. iratszám. — 1773 októberében Wolter Pál egri jezsuita rektor azt jelentette, hogy addig az időpontig nem tudták elkészíteni a könyvtár leltárát, de azt hamarosan elvégzik.

⁵ Heves megyei Levéltár. Heves megye iratai. Miscellaneae. Nr. 4.

⁶ Heves megyei Levéltár. Heves megye iratai. Miscellaneae. Nr. 4.

A jogi munkák sorában kapott helyet Rákóczi Ferenc „articulus”-ainak és „decretum”-ainak magyar nyelvű kötete, valamint az 1781. évi soproni országyűlés iratai.

A történelmi tárgyú munkák sorában a magyarországi vonatkozásúak vezettek, de mellettük megtalálhatók voltak a rómaiak, a bizánciak, a „barbárok”, a zsidók, a törökök, az osztrákok, a németek, a belgák, az oroszok, a franciák, a dánok, a svédek, a lengyelek, a csehek és az olaszok történetére vonatkozó kötetek is. Okmánykiadványok is előfordulnak. A leltár számba vette Anonymus műve mellett Turóczy krónikáját és Bonfini művét csakúgy, mint Tacitus *Germaniáját* is.

A szertartástani kategóriából tűnik szembe az ördögűzést tárgyaló „fasciculus” (kézirat?).

A 9. csoport számban ugyan nem túlzottan emelkedik ki az anyagból, de igen változatos összetételű. A nem számos filozófiai művek mellett találjuk a matematika, az aritmetika, az algebra, a geometria, a fizika, a kémia és a bányászat köteteit. A fizikai művek a fényről, az elektromossággal, a mozgással, a testekkel és a „vacuum”-mal foglalkoznak. Magyarország négy részből álló atlasza mellett sorakozott a Tiszáról és a Vágról szóló kötet is.

A munkák száma alapján a második helyet foglalják el az iskolai humaniorák körébe tartozók, igen gazdag tárgyi változatossággal. Első helyen kell említenem a 31 szerzőtől származó színműveket („tragodiae”, „comediae”, „drammata”, „opera comica”). Az egyes kötetek megjelölése itt is csak általános, például: Domini Diderot Comediae.

A nyelvtani munkák és szótárak sorában magyar, latin, görög, német, francia, lengyel, héber, olasz és „ruthén” kötet található. Megvolt a jezsuiták egri könyvtárában Ambrosius Calepinus 11 nyelvű szótára mellett Bél Mátyás német és „szláv” „institutio”-ja is, de nem hiányzott Comenius Januája sem.

A retorikai és a poétikai művek gazdag választékban kínálták magukat.

A római klasszikusok között Cicero, Seneca, Livius, Ovidius, Cato és Horatius munkái kaptak helyet nem nagy számban. Két földrajzi tárgyú kötetet is itt vettek leltárba.

A kis számú vegyes tárgyú munkák között jegyezték fel a leltárba két színművet, közte Molière egy német nyelvű fordítását is („comediae germanicae”).

Az egri jezsuita könyvtárban protestáns és humanista szerzők tiltott munkái között is válogathatott az érdeklődő. Luther Márton német és Károli Gáspár magyar biblíája mellett megvolt Komáromi György, Félegyházi Tamás, Torkos András szentírásfordítása, de nem hiányzott Rotterdami Erazmusé sem, sőt Machiavelli és Melancthon egy-egy kötetét is megtaláljuk e csoportban. Egyéb magyar nyelvű protestáns kötetet is beszerettek az egri jezsuiták maguk számára.

Természetesen a könyvtárhoz kell számítanunk a leltározás során az egyes jezsuita páterek és tanárok szobáiban, valamint a tantermekben talált könyvállományt, melynek számát az összeírás alapján az alábbi táblázatban foglaljuk össze.

Meg kell jegyeznünk, hogy a „kezdők” és „kicsik” alatt a classis elementaris tanulóit kell értenünk.

Ezek a munkák a vallástani műveken kívül főleg történelmi tárgyúak, de bőven akadnak közöttük filozófiaiak, fizikaiak, jogiak, földrajziak, matematikaiak, aritmetikaiak, algebraiak, nyelvtaniak, retorikaiak, poétikaiak, csillagászatiak, de tartalmaznak szótárakat is. Igen jelentékeny számban találunk a könyvek sorában színműveket, szám szerint 46 kötetben. Közöttük szerepel Molière németre fordított darabja is.

A lelkipásztorkodó és az oktatásban részt vevő jezsuiták mindennapi munkájukban szükséges könyveket érthető okokból maguknál tartották, de nyilvánvalóan ezek a munkák is a könyvtár állományába tartoznak, eredetileg azt a páterek ott tartották nyilván.

A könyv elhelyezése	Művek száma	Kötetek száma
Német hitszónok	32	54
Vasárnap hitszónok	95	131
Ünnepi prédikátor	110	138
Pater spiritualis	87	89
A rektor	100	138
Pater ministri	61	70
Az Agonia kongregáció előljárója	34	37
Pater Botár	5	5
Pater Nellocher	13	13
Pater Linde	15	15
Pater Fodor	349	438
A syntaxis raktára	145	145
A retorika tanára	147	147
A poétika tanára	135	142
A grammatika tanára	82	82
A kezdők tanára	53	53
A kicsik tanára	30	34
Az I. divízióban	28	30
A legfelső divízióban	8	12
Összesen	1529	1779

A kutatás során előkerült az egri jezsuita patika könyvtárának leltára is. A gyógyszer-tárban 50 művet 61 kötetben vettek leltárba. A munkák részben orvosiak, részben pedig természetszerűen gyógyszerészetiek, illetőleg növénytaniak. Csupán 8 olyan munka akadt, amelyik nem tartozik ide, ezek vallási, történelmi, filozófiai és földrajzi jellegűek.

Saját könyvtára volt az iskola tanulói kongregációjának is (Erzsébet látogatása Szűz Máriánál).

Ezeket a könyveket két nagy csoportra osztották: nem vallási és vallási munkák.

Vallási munkák	60	mű	164	kötet
Nem vallási munkák	19	mű	21	kötet

Itt összesen tehát 79 munka 185 kötetben került összeírásra.

A nem vallási tartalmú munkák sorában kapott helyet Horatius, Ovidius, Martialis munkái mellett néhány fizikai, geometriai, poétikai, történelmi mű, valamint egy színdarab is.

Összegezve tehát az egri jezsuiták könyvvállományát, az ilyen képet mutat:

A könyv elhelyezési helye	Mű db	Példány db	Kötet db
Könyvtár	1602	2573	3291
Páterek, iskola	1526	?	1779
Gyógyszertár	50	50	61
Kongregáció	79	?	185
Összesen	3257	?	5316

A jezsuiták tehát Egerben 3257 művel 5316 kötetben rendelkeztek, ami mennyiségileg, de a könyvvállomány minőségét tekintve is igen figyelemre méltó. Nemcsak Egerben,

a hatalmas kiterjedésű püspökség székvárosában, valamint Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyék székhelyén, de e tájon messze földön ez volt a legnagyobb, legjelentékenyebb könyvtár a XVIII. század során, 1773. évi megszüntetéséig, felszámolásáig. Tudnunk kell ugyanis, hogy gróf Eszterházy Károly egri püspök ebben az időben még csak gyűjtögetett a későbbi líceumi könyvtár anyagát, s azt az 1780-as évek elején kezdték el berendezni, hogy végül is 1793-ban megnyílhasson.⁷

A Helytartótanács 1775. október 19-én úgy rendelkezett az egri jezsuiták könyvtárának anyagáról a vármegye alispánjánál, hogy azt – későbbi sorsáról való döntésig – egy megbízható egyházi személy felügyeletére kell bízni. Előírták, hogy az illetőnek a könyvraktárt „időről időre ki kell szellőztetni, és annak tartozik gondját viselni.”⁸

Amikor a kincstár 1775. június 17-én eladta az egri jezsuita patikát Artner Józsefnek, a szerződésben külön passzusban kötötték ki, hogy a vételárban (4500 forint) nem foglaltatik benne a felleltározott könyvanyag, valamint azon természetrajzi ritkaságok, melyeket a könyvekhez hasonlóan leltárba venni és összegyűjteni rendelték. Az utóbbiakat egyébként a következő esztendőben, 1776. január 18-án az uralkodó parancsára a nagyszombati egyetem könyvtárának kellett, hogy a vármegye alispánja megküldje „pro usu Museorum Physices et Historiae Naturalis”. Egyébként 12 darab ilyen különlegességet vettek leltárba.⁹

1777. október 9-én a könyveket még mindig Egerben tárolták, amikor is a könyvek gondviselője („curator librorum”) magister Klobusiczky József volt, akit a Helytartótanács 1776. január 19-én nevezett ki a feloszlott jezsuitarend vagyona adminisztrátorának.¹⁰

Ismerjük a könyvtár utolsó jezsuita vezetőjének a nevét is, Vechey János személyében, aki a rend feloszlása után 116 forint fizetséget kapott a kincstártól, nyilván a felleltározott és elzárt könyvanyag őrzéséért, gondviseléséért.¹¹

Csak 1782. október 28-án értesítette a Helytartótanács a kettős vármegye alispánját, Kállay Lászlót, hogy a legfelsőbb döntés értelmében a feloszlott jezsuita rend könyvtárait a budai egyetem könyvtára kapja meg, melynek a prefektusa ekkor Bretschneider volt. Az egyetem részéről Kovachich Márton, a könyvtár „vicecustos”-a nyert megbízást a könyvek összegyűjtésére, akinek a vármegye engedelmeskedni és a könyveket majdan Budára szállítani tartozik. Kovachich munkáját kötelesek mindenben megkönnyíteni.¹²

Heves vármegye iratainak sorában nem maradt fenn adat, mely a jezsuita könyvtár anyagának elszállításáról, s annak körülményeiről tájékoztatna.

SUGÁR ISTVÁN

József Attila Előörs-korszaka* Mit fogok először csinálni, ha Budapesten leszek? — „... *Hetiszemlét* szeretnék alapítani a magyar falusi nép számára” — így hangzik Jászi Oszkár válasza *Az Ember* 1922. január 15-i körkérdésére. Az sem elhanyagolható, hogy „... minden demagógiától, parasztfogástól és osztályharc-simlitől mentes” újságot ter-

⁷ Iványi Sándornak, az Egri Főegyházmegyei Könyvtár főkönyvtárosának szíves szóbeli közlése alapján.

⁸ Heves megyei Levéltár. Heves megye iratai. 1775. Nr. 6. et A.

⁹ Mint előbb.

¹⁰ Mint előbb.

¹¹ Heves megyei Levéltár. Heves megye iratai. Miscellaneae. Nr. 4.

¹² Egri Érseki Egyházi Levéltár. Archivum vetus. 23. rsz. 149. iratszám.

* A Magyar Tudományos Akadémia 1980-as József Attila Ülésszakán tartott előadás.

vez az októbristák emigrációban élő szellemi vezére.¹ A hetiszemlét ugyan nem sikerült létrehoznia — haza se jöhetett —, de hívei, Vámbéry Rusztem és Varró István 1926-tól kiadták a *Huszadik Század* folytatásának tekinthető *Századunk* című folyóiratot, melynek maga Jászi is munkatársa lett. Még mindig Jászi Oszkárnál időzve: az emigráció sajtójában többször is kijelentette, hogy Október legfőbb hagyományának a földosztást, a földkérdés radikális megoldását tekinti.²

Mindezt azért mondtam el, hogy indokoljam, miért védi néhány év múlva a *Századunk* „a feudalizmust fenyegető mohácsi veszedelem avantgardistái”-t, a Bartha Miklós Társaságot.³

József Attila Előörs-korszakának a kulcsszava ugyanis a Bartha Miklós Társaság. Az 1925-ben javarészt székely eredetű egyetemi hallgatók és ifjú értelmiségiek által alapított Társaság 1928-ra levetkezte kezdeti önképzőkör-jellegét és hozzákezdett a földkérdés tanulmányozásához. Szabó Dezső és a sajátosan értelmezett Ady Endre hatására, a Társaság hangadói kialakították a népből kiinduló megújulásra esküvő — a népet fajként értelmező — ideológiájukat és kísérletet tettek a kossuthi, Jászi Oszkár-i dunai konföderációs tervezet adaptálására.⁴ Ebbe az erjedésben levő közösségbe, melyről még nem lehetett eldönteni, milyen iránynál köt ki — „Kocsisbor vagy tokaji?”⁵ — érkezett 1928 őszén a fiatal József Attila.

A költő, mint életrajzából ismeretes, „egy jómódú leányt” szeretett, de szerelmét sietve külföldre küldték az aggódó szülők. Vágó Mártával való levelezéséből tudjuk, hogy a kezdetben baráti polgári radikális és liberális körök Vágó József döntése után visszafogottan fogadták a költő közeledését — 1929 tavaszán a *Századunk* is bezárult írásai előtt⁶ —, de annál nagyobb örömmel várták üde, népies hangvételű verseit és később tanulmányait is a Bartha Miklós Társaságban megismert új barátok.

A Bartha Miklós Társaság kifogyhatatlan energiájú ügyvezető elnöke, Fábíán Dániel révén sokfelé lavírozott ezekben az években. Ő és barátai más egyesületekbe és párt-csoportosulásokba is beléptek, hogy hatáskörüket kibővítsék. Így lett Fábíán 1929-ben a Vámbéry Rusztem által alapított Magyar Fábíanus Társaság⁷ és ezt megelőzően a Dénes István-féle Magyarországi Földműves és Munkáspárt vezetőségi tagja.⁸ Utóbbi kapcsolat különösen reménykeltő volt. A párt 1929. március 24-re tervezett kongresszusának meghívója a Társaság számos tagját hirdette az előadók között, így József Attilát is.⁹ A költő felszólalására azonban nem kerülhetett sor, mert a hatóságok a kongresszust betiltották s ezután fordult a barthások figyelmé az ugyancsak parasztpárt alapítását tervező és immár egy esztendeje hetilappal rendelkező Bajcsy-Zsilinszky Endre felé. Az *Előörs* már 1928 őszén, az Ady-röpirat utóvédharcaiban helyt adott Fábíán Dániel egyik vitacikké-

¹ *Mit fogok először csinálni, ha Budapesten leszek?* Az Ember (Wien), 1922. jan. 15.

² JÁSZI Oszkár: *Liberalizmus és szocializmus*. Bécsi Magyar Újság, 1922. jún. 16.; — *Parasztok és szocialisták*. Uo. 1922. júl. 2.

³ VÁMBÉRY Rusztem: *Juventus ventus*. Századunk, 1930. ápr. 223. l.

⁴ Vö. TASI József: *A Bartha Miklós Társaság megalakulása és első évei — 1925 — 1928* — *Literatura*, 1980/2. sz. 307 — 330. l.

⁵ PETHŐ Sándor: *Kocsisbor vagy tokaji?* Magyarország, 1929. aug. 4.

⁶ József Attila utolsó írása — Magyarító szótár — 1929 márciusában jelent meg a Századunkban. A költő csak 1932 nyarán lett ismét Vámbéry Rusztemék — a magyarországi októbristák — szövetségese. Vö. TASI József: *József Attila és a Halálbüntetés Ellenes Szövetség*. Párttörténeti Közlemények, 1980/1. sz. 90 — 110. l.

⁷ A Magyar Fábíanus Társaság tisztikara [1929. szept. 21.] L. OSZK Fond 71/37.

⁸ Meghívó a Magyarországi Földműves és Munkáspárt (Országos Parasztpárt) VII. Országos Kongresszusára 1929. március 24-én. . . Bp. Közlekedési ny. [4.] l.

⁹ l. m. [5.] l.

nek¹⁰ — nem tartom véletlennek, hogy nevével hamarosan a *Századunk*-ban is találkozunk.¹¹ A Dénes István-os kiruccanás után az *Előrs*-ben sorra jelentkeztek írásaikkal a Bartha Miklós Társaság tagjai, így Pintér Ferenc, Lakatos Péter Pál és — 1929 őszén — maga Fábíán Dániel is, aki a Föld Népe-rovat állandó cikkírója lett.¹² Itt jegyzem meg, hogy a Szabó Dezső 1928-as szerepét felvállaló Féja Géza szintén a Bartha Miklós Társaságból jött és a Társaság Magyar Föld-estjén (1929. február 27.) tartott *Ady után* című előadásával jelentkezett az *Előrs*-ben.¹³ Féja ezután évekig Bajcsy-Zsilinszky Endre odaadó híve lett és ez meghatározta a Bartha Miklós Társasághoz és különösen annak balszárnyához való viszonyát.

1929. október 26-án jelent meg József Attila első írása az *Előrs*-ben, a Pintér Jenő *Magyar Irodalomtörténetéről* írott cikksorozat első darabja.¹⁴ A terjedelmes tanulmánytöredék, mint ismeretes a *Századunk* számára készült 1928 őszén,¹⁵ ám onnan kiszorította Hatvany Lajos kritikája.¹⁶

József Attila első írása valószínűleg Lakatos Péter Pál révén került az *Előrs*-hez; a két költő barátsága négy-öt évvel korábbra, *Magyar Írás*-beli közléseik idejére datálható. (A költő a nyári hónapokban betegeskedett; ezért csak teljes gyógyulása, balatonlellei üdülése után követte barátait az *Előrs* szerkesztőségébe.¹⁷) Ugyancsak Lakatos Péter Pál segítségével lett József Attila az *Előrs* belső munkatársa; neki küldte el a barthás-előrsös korszakának programversét, az *Akácokhoz!* című költeményt, „... melyet a Főszerkesztő Úr rögtön elolvasott s még a mai napon — tehát 1929. november 20-án — a nyomdába adta közlésre, úgyhogy már a november 23-iki számban meg fog jelenni.”¹⁸ Az *Akácokhoz!*, melynek részletes elemzésére itt nem térhetek ki, a szimbólumok nyelvén szól a nép közé menő „akácok”-ról, azaz parasztvezérekről. Ők mennek a „göbbedő, odvas” falvakba, „homokot”, tehát tömegeket „kötözni magunkba”, azaz szervezkedni. Ezt a hatalom nem nézi jó szemmel, „szisszentő ez”, mondja a költő, „de lombos föladat”, azaz eredményes lehet.¹⁹ Itt jegyzem meg, hogy a vers fő gondolata felbukkan József Attila egyik névtelen glosszájában, a *Vetélőben*, az *Előrs* 1930. január 4-i számában. Ez a glossza a „... kitántorgott Amerikába / másfél millió emberünk” első megfogalmazása: „Hanem azért mégsem pusztta a pusztta. Van mangófa, aki fölszedi gyökereit és elmegy és van akác, aki köti a homokot.”²⁰ (Saját kiemelésem). E gondolat végigvonul az *Arany* című versen is, melyet Németh Andor feltételezése óta 1937-es keletkezésének tartottunk. Ez a költemény az *Akácokhoz!* szelídebb párja, portré a népi Arany Jánosról. A kulcsszó itt is a „kötés”: „Köt a karcos füst is, e szelíd virág” — mondja a negyedik

¹⁰ FÁBIÁN Dániel: „*Ifjú szívekben élek*” Válasz Szász Zoltánnak a *Nyugatban* megjelent cikkére I—II. *Előrs* [a továbbiakban: *Eö*] 1928. szept. 16., szept. 30.

¹¹ FÁBIÁN Dániel: *3.000.000 koldus*. *Századunk*, 1929. máj. 306—308. l.

¹² FÁBIÁN Dániel írásai 1929. szeptember 21-től 1930. január 4-ig jelentek meg az *Előrs* Föld Népe rovatában.

¹³ *Eö* 1929. márc. 30.

¹⁴ JÓZSEF Attila: „*Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete*” I—III. *Eö* 1929. okt. 26—nov. 2. L. még JAÖM III. 26—38. l.

¹⁵ József Attila — Vágó Józsefnek. Pest, 1928. nov. 1. L. József Attila *Válogatott levelezése* [JAVL] Sajtó alá rend., jegyz. FEHÉR Erzsébet. Bp. 1976. 235. l.

¹⁶ [HATVANY Lajos] hal: *A nagy Pintér. Pintér Jenő nagy irodalomtörténete*. *Századunk*, 1928. nov. 564—567. l. *Vö.* JAÖM III. 288. l.

¹⁷ *Vö.* MACHT Ilona: *Egy szerelem utókezelése*. Új Írás, 1980/4. sz. 34—40. l.

¹⁸ LAKATOS Péter Pál — József Attilának. Bp. 1929. nov. 20. JAVL 261. l.

¹⁹ *Vö.* TASI József: *József Attila: Akácokhoz. Kétféle „ars politica”*. Tiszatáj, 1980. ápr. 41—47. l.

²⁰ L. még: BOKOR László: *József Attila ismeretlen cikkei Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjában*. Kritika, 1972/4. sz. 8. l.; József Attila Művei [JAM] II. Tanulmányok, cikkek, levelek. Összegyűjt., jegyz. SZABOLCSI Miklós. Bp. 1977. 388. l.

sorban, a tizenkettedikben pedig: „homokot kötöttél, a futó időt.” Stoll Béla szíves közlése óta magam is úgy vélem, hogy e verset is 1929 végén írta József Attila; minden bizonnyal Dóczi Jenő Arany János-könyvének olvasása közben, melyet az *Előőr*s december 21-i számában ismertetett.

E megszabott terjedelmű előadásban nem foglalkozhatok a költő valamennyi *Előőr*sben közölt írásával, ezért csak néhány problémát emelek ki. Ilyen a Komlós Aladár elleni támadás a december 21-i első *Bűbáj*ban, melynek szerzőségét a kritikai kiadás Ignótus Pál indulatos visszaemlékezésével bizonyította.²¹ Itt két probléma is van. Egyik a kettős név használata, illetve a visszatérés a magyarosítás előtti névhez, melyet Komlós Aladár nagyon szerencsétlenül, bár szubjektíve érthetően, faji érvekkel indokolt. Idézem Kredens-Komlós Aladárként aláírt állásfoglalását a *Múlt és Jövő* 1928. októberi számából: „*Aki eldobja öröklött nevét, azt árulja el ezzel, hogy a saját fajához tartozás jelképe helyett szívesebben hordja egy másik fajhoz tartozás jelképét.* Az első — többnyire öntudatlan — lépést teszi a fajából való dezertálás felé.”²² (Komlós Aladár ezekben az években a budapesti Zsidó Gimnázium tanára volt; különvéleményét — ő nevezte így — bizonyára ez is motiválta.) Néhány hónap múlva egy Komlós-Kredensként jelzett tanulmányához²³ kapcsolódva Somlyó Zoltán is humorosnak találta a „Komlós és egyben Kredens Aladár” nevet.²⁴ A kettős névhasználatnál különben maga a bírált is felhagyott és 1932-től ismét Komlós Aladárként jegyezte nevét a *Múlt és Jövő*ben.²⁵

Problémát jelenthet az is, hogy József Attila ironikusan idézi Komlós Aladár Osvát-nekrológját a *Toll* 1929. november 3-i számából. A nekrológ figyelmes elolvasása után az ironikus megjegyzést elfogadhatónak vélem. Komlós Aladár, az egyik legbiztosabb ítéletű kritikus megrendültségében ugyanis kissé elvetette a sulykot; József Attila pedig — Kassák-kritikája is ezt igazolja — minden alkalmat felhasznált a *Nyugattól* elszenvedett sérelem megtorlására. Mindenesetre helyesebb lett volna, ha szellemes glosszáját a *Toll*ban teszi közzé, mert a fajvédő aurájú *Előőr*sben írása félreérthetővé vált. Ebből egy további probléma, sőt problémabokor adódik: József Attila és a *Toll*, valamint az *Előőr*s és a *Toll* problémája. Vajon hogyan tudta összeegyeztetni a költő az egyidőben történő publikálást a népies-urbánus ellentét legjellegzetesebb szócsoveiben²⁶ (Ignótus Pál meghatározása), az *Előőr*sben és a *Toll*ban? Az *Előőr*sben ugyanis 1929 nyarán éppen a költő jó barátja, Pintér Ferenc támadta Kodolányi Jánost, aki a *Toll*ba és az *Új Magyar Föld*-be, a barthások röpiratába egyaránt dolgozott.²⁷ József Attila hasonló működése egyik oldalról se váltott ki kritikát. Véleményem szerint a költő az *Előőr*s-hónapok alatt azért publikálhatott a *Toll*ban is, mert az akkori szerkesztő, Zsolt Béla iránti barátságát töretlenül megőrizte. (Éppen Zsolt Béla Babitstól elszenvedett sérelme²⁸ az egyik motívuma a költő Babits-ellenes pamfletjének. Ezért jelenhetett meg a *Favágó* első, népies változata éppen a *Toll*ban.)

²¹ JAÖM III. 297. 1.

²² KREDENS-KOMLÓS Aladár: *Különvélemény a névmagyarosításról*. *Múlt és Jövő*, 1928. okt. 354. 1. Vö. POLLÁK Illés: *Kontravélemény a névmagyarosításról*. I. h. 1928. dec. 417–418. 1.

²³ KOMLÓS-KREDENS Aladár: *A hatvanéves magyar-zsidó költészet*. I. h. 1928. dec. 412–415. 1.

²⁴ SOMLYÓ Zoltán: *Hogy is vagyunk azzal a „hatvan éves magyar-zsidó költészet”-tel?* — *Pörbeszállás Komlós-Kredens Aladár cikkével* — I. h. 1929. jan. 20. 1.

²⁵ KOMLÓS Aladár: *Bábelnek folyói mellett*. I. h. 1932. júl. — aug. 202. 1.

²⁶ IGNÓTUS Pál: *Elvek, frontok, nemzedékek*. Irodalomtörténet, 1970/3. sz. 638. 1.

²⁷ PINTÉR Ferenc: *Toll és Föld*. Eö 1929. júl. 13.

²⁸ BABITS Mihály: „*Személyi ügy?*” *Nyugat*, 1929. szept. 1. 303–304. 1.; ZSOLT Béla: *Csendes válasz Babits Mihálynak*. A *Toll*, 1929. szept. 8. 17. 1. Vö. [LAKATOS Péter Pál] -lpp.: *Bulvárd hetilap vagy milyen is a „baloldali” férjasság?* Eö 1929. szept. 28.

Az *Előrs* viszont a barthás József Attilát hívta meg munkatársai sorába és névvvel jelzett írásai mindaddig — és csak addig — jelentek meg az *Előrs*-ben, amíg a Társaságot Bajcsy-Zsilinszky támogatta. A főszerkesztő 1928 nyaratól 1929 utolsó hónapjáig rendszeresen hírt adott a Bartha Miklós Társaság rendezvényeiről, s ha néha kritizált is, bírálata belülről jövő és jóindulatú volt. (Egy ízben, 1929. október 16-án előadást is tartott a Társaságban *A dolgozó magyarság megszervezéséről*.²⁹)

1929. december 15-én tartotta a Bartha Miklós Társaság első országos kongresszusát, amelyen — Bresztovszky Ede *Népszava*-beli tudósítása szerint — „A felszólalók többsége állást foglalt amellett, hogy a magyar fiatalság foglalkozzék a tudományos szocializmus problémájával.”³⁰ A kongresszus körül valóságos sajtóhadjárat kezdődött; a kormány-párti és jobboldali lapok nem csak a tudományos szocializmus felbukkanásának fenyegető veszélyét kifogásolták, de a polgári radikális Fábianus Társaság üdvözlét is. A *Nemzeti Újság* szerint a barthások annyira eltávolodtak névadójuk szellemétől, hogy „... helyesebb volna, ha például felvennék a Jászi Oszkár Társaság nevet.”³¹

Bajcsy-Zsilinszky Endre nem tudott azonosulni a barthások baloldali fordulatával. December 21-én még közölte Fábian Dániel magyarázó nyilatkozatát, és az 1930. január 4-i számban *A mezőgazdasági munkáskérdés fejlődéséről* írt cikksorozata következő darabját, (folytatjuk)-megjegyzéssel, de nem lett több folytatás. Január 25-én még megjelenhetett Lakatos Péter Pál utolsó névvvel jelzett glosszája, de a március 23-i Ady-ünnepségről, melyet a Társaság rendezett, már csak fanyalgó ismertetést közölt az *Előrs*-ben³²; Féja Géza ez alkalomra írt tanulmányát természetesen dicsérte, de József Attila *Ady emlékezete* című költeményét meg sem említette — minden bizonnyal azért, mert e vers a *Népszavában* jelent meg az ünnepség másnapján. A sarlósok hasonló, a barthásokénál következetesebb baloldali fordulatát külön tanulmányban támadta Féja, és Bajcsy-Zsilinszky is elítélte.³³ A *Ki a faluba* című röpiratról a szerzők nevének említése nélkül alig félmondatnyi hírt ad az *Előrs*,³⁴ két hét múlva viszont egy egészen más falujárásról tudósít: „Valakik indulnak, Valakik mennek a falu felé: a regősök mennek.” Gömbös Gyula, „e talpig magyar férfiú” küldi őket...³⁵ A Bartha Miklós Társaság röpiratának ismertetésétől véleményem szerint azért tartózkodott az *Előrs*, mert a röpirat társszerzője, Fábian Dániel, a Társaság „rossz útra tért” — a szociáldemokrata párthoz csatlakozott — vezetője volt.

Ebben a légkörben József Attila sem lehetett sokáig az *Előrs* munkatársa. A január 4-i szám valóságos kis antológiát közölt a költő verseiből és — mint az előző szám — a *Nincsen apám se anyám* című „páratlan sikerű” verseskötetét is hirdette. A kötetről rendkívül elismerő kritikát tett közzé Féja Géza, akinek József Attilával való kapcsolata, barátsága külön tanulmányt érdemelne.³⁶ A január 4-i számban jelent meg a költő második *Bűbáj* című közleménye és a már említett *Vetélő*. Bokor László úgy véli, hogy a

²⁹ A Bartha Miklós Társaság megkezdte előadássorozatát. Eö 1929. okt. 19.

³⁰ [BRESZTOVSZKY Ede]: *A magyar ifjúságnak foglalkoznia kell a tudományos szocializmus problémáival*. *Népszava*, 1929. dec. 17. Vö. [BRESZTOVSZKY Ede] (ky): *Új Magyar Föld*. I. h. 1929. dec. 15.; *A Bartha Miklós Társasággal igazán nem kellene foglalkoznunk...* Sarló és Kalapács (Moszkva), 1930. jan. 30. l.

³¹ *Az ifjúság politikai tömörléseiről...* *Nemzeti Újság* 1929. dec. 19. Vö. ÉRMELLÉKY: *Töredékek*. *Nemzeti Élet*, 1930. jan. 12.

³² [BAJCSY-ZSILINSZKY Endre]: *A magyar ifjúság Ady-ünnepé*. Eö 1930. márc. 29. Vö. VÁJTHÓ László: *Tanári pályám emlékezete*. Bp. 1969. 172. l.

³³ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Ifjú magyarok innen és túl*. Eö 1930. ápr. 19.; FÉJA Géza: *Sarlósok*. Eö 1930. máj. 31.

³⁴ *Ismerje meg feladatainkat a magyar egyetemi ifjúság*. Eö 1930. jún. 28.

³⁵ *Regősök*. Eö 1930. júl. 10.

³⁶ FÉJA Géza: *József Attila*. Eö 1930. jan. 4. L. még a 19. számú jegyzetet is.

„*Balaton vármegye*” című glosszát is József Attila írta.³⁷ Én inkább a kővágóórsi illetékes-ségű Lakatos Péter Pált vélem a glossza szerzőjének, aki korábban cikksorozatot közölt falujáról és a Balaton körüli gondokról.³⁸ Január 11-én a *Bethlen István* című, monogram-mal jelzett József Attila-verset olvashatjuk az *Előőrs*-ben; ahol az ismertetett okok miatt ez a költő utolsó névvel jelzett írása.

Bokor László és őt követve a Magyar Remekírók József Attila kötete még számos névtelen politikai glossza szerzőjének tekinti a költőt, elsősorban a stílusjegyek alapján.³⁹ Magam is úgy vélem, hogy a Bethlen-kurzus „neonacionalista” kultúrpolitikáját a gúny fegyverével — és helyenként faji érvekkel — támadó glosszák szerzője József Attila, aki-nek hatásos, felfigyeltető írásairól nem mondott le az *Előőrs* a Bartha Miklós Társasággal való szakítás után sem. (A költő tényleges szerkesztői munkája azonban hódmezővásárhelyi hosszabb időzése miatt nem tarthatott tovább 1930 márciusánál.) Hadd említsek itt egy (több is van) eddig még nem közölt újabb József Attila-dubiózát. A *bűvös vadász* című glossza azon élcélddik, hogy Klebersberg Kunó, mióta kultuszminiszter lett, hivatalból a vadászattal is megpróbálkozik.

„Azóta járja az erdőt és járja a mezőt: háta mögött egy biztosszemű vadással, aki néha, amikor a vadászszerecsere messzire elkerüli öxellenciáját, korrigálja a balszerencsét. Mások úgy vélik, hogy Klebersberg számára külön nyúlfaajtát tenyésztének, amely minden vadász elől elinal, de ha megismeri a neonacionalizmus atyját, önként viszi bundáját terítékre. Kétlábra áll, miként a segédtanár Pintér főigazgató úr előtt s hajbókolva tasztítja vékonyát a neonacionalizmus serétzuhataga elé.”

Ez a glossza október 11-én jelent meg, de még a november 1-i, sőt a november 8-i számban is találunk hasonló, Klebersberget csipkedő, József Attilának tulajdonított írást. Szerintem e két dátum is József Attila szerzőségét igazolja. József Attila, mint tudjuk, 1930. október 31-én több társával együtt kilépett a Bartha Miklós Társaságból, tiltakozva a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot szervező jobboldal előretörése ellen.⁴⁰ Utolsó Előőrs-cikkeit október végén írhatta s a kilépés után nemsokára az illegális kommunista párt soraiban keres és talál újabb közösséget. Decemberben a *Népszava* közli népies programverse, az *Ákácokhoz* átdolgozott, munkásmozgalmi hitvallássá formált változatát, 1931. januárjában pedig a *Kispolgárt*, amelyben leszámol Előőrs-korszaka — és a *Ki a faluba* című röpirat — vágyálmaival és tévedéseivel.

TASI JÓZSEF

Adatbank — kamatok nélkül? (Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái c. művének kézírata az MTA Könyvtárában.) A magyar bibliográfiai irodalom elsőrendű kézikönyve a *Magyar írók élete és munkái*. E mindmáig forrásértékű adattár elkészítésének ötlete, egy-séges szerkezetű cikkeinek megírása, közreadása Szinnyi József érdeme, aki a XII—XIX. században élt és alkotott 29 553 magyarországi író nevét és műveit — köztük kb. 25—26 000 író életrajzát, munkásságát — s a rájuk vonatkozó irodalmat gyűjtötte össze. A könyvekből, folyóiratokból, napi- és hetilapokból, könyvtári kéziratárakból vett élet-rajzokat színlapokból, gyászjelentésekből származó adatokkal, körlevelekkel kért önélet-

³⁷ BOKOR László: *József Attila-dubiózák*. Kortárs, 1975. máj. 791. l.

³⁸ [LAKATOS Péter Pál] — srl —: *Fejezetek egy falu életéből 1—5*. Eö 1929. szept. 28. — nov. 16. (Az 5. rész Intermezzo egy falu életében címmel jelent meg.)

³⁹ BOKOR László: *József Attila ismeretlen cikkei Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjában*. Kritika, 1972/4. sz. 8—9. l.; —: *József Attila-dubiózák*. Kortárs, 1975. máj. 788—796. l.; JAM II. 388—404. l.

⁴⁰ Alulírottak kijelentjük . . . Népszava, 1930. nov. 1. (A nyilatkozatot a felszabadulás után többen is publikálták.)

rajzokkal, ismerősei adatközléseivel egészítette ki. A könyvészeti anyag összeállításához a bibliográfiák mellett fölhasználta a könyvtárak cédula katalógusait is. Üttörő elődei munkásságának összegzésével minden, korábban létező tudományág történetének kutatásához nélkülözhetetlen kalauzt készített. A negyedszázad alatt gyűjtött, rendszerezett anyagát 14 kötetbe sűrítve az MTA támogatásával Hornyánszky Viktor könyvkereskedővel adatta ki 1891 és 1914 között.

Szinnyei halála után, a sorozat utolsó kötetét sajtó alá rendező fia, Szinnyei Ferenc javaslatára s Heinrich Gusztáv indítványára, az anyaggyűjtés folytatásával az MTA 1915-ben Gulyás Pált bízta meg. A műveikkel Szinnyei első kötetének 1891. évi kiadását követően először jelentkező írók adatainak összegyűjtése és földolgozása mellett Gulyás nem hanyagolhatta el

- az I–XIV. kötetből valamilyen ok miatt hiányzó életrajzok közzétételét,
- az abban hiányosan – az álnévek vagy névváltoztatások miatt esetenként két-három név alatt – közölt életrajzok, ill. könyvészeti adatok helyesbítését,
- az időközben elhunyt személyek életrajzának s munkásságának lezárását,
- a tizennégy kötetben található írók utóéletére vonatkozó irodalmi hivatkozások közreadását.

Az *Irodalomtörténet* 1919. január–februári számában bejelentette az anyaggyűjtés újbóli megkezdését, fölhívta az érdekelteket önéletrajzuk, az írók családtagjait, ismerőseit a hibák helyesbítésének, a hiányosságok kiegészítésének beküldésére.

Gulyás – Szinnyei fölfogását követve – írónak tekintett, s művébe fölvelt minden magyart, akinek bármilyen írása megjelent, kéziratát közgyűjtemény őrzi, szerkesztésében, fordításában, átdolgozásában művet kiadtak, előadtak vagy megfilmesítettek; minden, a történelmi Magyarországon született vagy itt élt személyt, ha munkáját akár itthon, akár külföldön közreadták. E gyűjtés jelentőségének tudatában idővel önkéntes csapat alakult ki körülötte: Erdélyből György Lajos és köre, a Felvidékről Aixinger László, a Délvidékről Csuka Zoltán, itthon több tucat egyetemi hallgató, tanár, pap, tanító, újságíró, népes történelmi családok egy-egy tagja vált ingyenes és rendszeres adatszolgáltatójává.

1925-ben Klebelsberg Kunó gróf révén elérte, hogy a belügy-, a vallás- és közoktatásügyi, a kereskedelmi, valamint a pénzügyminisztérium hivatalos közlönyeiben tették közzé adatkérő föl hívását, s az állami hivatalok vezetői miniszteri rendelet kötelezte írogató beosztottjaik életrajzainak beküldésére – I. *Belügyi Közlöny* BM. eln. 650/1925. sz. rendeletet stb. Ezen adatszolgáltatás eredménye lett szakírói életrajzainak döntő többsége.

1925-ben, *Magyar életrajzi lexikon* címmel megkísérelte műve közzétételét, a kiadást végző Lantos rt. azonban nem biztosította az eredeti megállapodás szerint a háromhavonkénti négy füzet elkészítését. 1925-ben az I–III. füzetet (Aasch–Adorján, Adorján–Aistleitner, Aixinger–Altmann), 1926-ban a IV. (Altmann–Anker), 1927-ben az V. (Anclé–Aranyossy), 1929-ben csak a VI. (Arató–Bacher) füzetet nyomtatták ki. A VII. füzet másfél ívének kiszedése után, készítője a Kunosy nyomda, félretette majd elvesztette a kézirat további céduláit, ezért a Baintne Jánostól a Balikó Lajosig terjedő részt Gulyásnak újból össze kellett gyűjtenie.

Közben a hazai könyvpiacra 1927-től újságírók helyismereti-életrajzi sorozatokat jelentettek meg, amelyek egy-egy város, városkörnyék vagy vármegye és községeinek történetén, gazdasági életén, földrajzán kívül bemutatták a helyi közélet szereplőit is. Ezekben a fényképeket is tartalmazó kötetekben közzétették mindazok életrajzát, akik megfizették azt, vagy megrendelték a kiadványt. A *Magyar városok és vármegyék emlékalbuma*, ... *vármegye Trianon után*, *Magyar városok és vármegyék monográfiája*, ... *vár-*

megyei fejek stb. ... címmel kiadott sorozatok — a Borovszky Samu szerkesztette Magyarország városai és vármegyei mintájára és részben kivonatolt szövegével készültek. Egy-egy kötetük 250—1200 életrajzt is tartalmazott.

E vállalkozások sikerétől ösztönözve a fővárosban — politikai vagy művészeti melléklettel kiegészítve — több kiadás változatban a *Magyar társadalom lexikona*, *A magyar legújabb kor lexikona*, *Magyar politikai és közigazgatási compass*, *A magyar állam élete*, a *Magyar közalkalmazottak almanachja* stb. ... címmel 800—3200 életrajzt tartalmazó gyűjteményeket adtak ki, melyek az I. világháborús ezredtörténetek életrajzaival együtt hasznosítható nyersanyagai lettek Gulyásnak. Különösen a vidéken élő, azonos nevű személyek földelítésében, megkülönböztetésében volt szerepük.

E sorozatokat terjesztő ügynökök üzleti fogásai azonban nagyrészt hatástalanították Gulyás megkereséseit. A címzettek a körleveleket anyagi kötelezettséggel járó előfizetési fölhívásnak tekintették, s ha nem szándékoztak megvásárolni a művet, az adatkérését válasz nélkül hagyták (l. Gulyás megjegyzéseit egy-egy cikke végén: „körlevelemre nem válaszolt”).

Az 1925-ös kiadási kudarc ellenére — önkéntes anyaggyűjtők csatlakozásával — tovább folytatta a munkát, s a gazdasági föllendülés idején ismét megpróbálkozott műve kiadásával.

1938-ban Fitz József révén mindössze 80 előfizetőt sikerült toboroznia, de Hóman Bálint révén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, s a Magyar Tudományos Akadémia 50—50 példány átvételét lekötve biztosította a kiadás megindítását. A II. világháború kitörését követő hetekben a karcagi Kertész József nyomdája elkészítette a sorozat első kötetét, mely a német megszállás idején — 1944. május 5-én — imprimált VI. kötettel befejeztetett.

Az A—D betűket tartalmazó I—VI. kötet Dzurányi László (1888—?) életrajzával zárul; szedése — Szinnyei művéhez hasonlóan kéthasábos. A cikkeket apróbb betűvel szedett irodalmi hivatkozás zárja. A hat kötet 17 813 cikket tartalmaz, melynek kötetenkénti megoszlása:

Kötet	Összes név	Név a kötetben	Szinnyei kiegészítése	A kötet kezdő és záró ívének imprimálási napja
I.	2 939	2 939	480 16,3%	1938. 8. 16—1939. 6. 29
II.	6 652	3 713	541 14,5%	1939. 8. 8—1940. 6. 12
III.	11 002	4 350	476 10,9%	1940. 8. 7—1941. 6. 16
IV.	14 117	3 115	524 16,8%	1941. 9. 20—1942. 6. 27
V.	16 673	2 556	346 13,5%	1942. 10. 19—1943. 6. 26
VI.	17 813	1 140	176 15,4%	1943. 10. 11—1944. 5. 5

Az I—VI. kötet írói közül kb. 7,3% a XIV—XVIII., 2,9% a XVIII—XIX., 11,9% a XIX., 64,2% a XIX—XX. és 13,7% a XX. században élt és alkotott, új gyűjtésnek számítható 13 876 életrajz, az anyag kb. 78%-a. Ennek természetes eredménye, hogy az életrajzok zöme lezáratlan. A halálozási adatokon kívül az életmű befejező, föltehetően termékeny — szakaszának ismertetése hiányzik. A felszabadulás után szinte haláláig dolgozott kéziratán, visszamenőleges gyűjtést ugyan nem végzett, de kiegészítgette a meglevő életrajzokat, s ha szerényebb mennyiségben is — főleg az E—H kezdőbetűs nevek-

hez — új életrajzokat is beszerzett. Az E betűs anyagot az azóta elhunyt Bély Pál segítségével sajtó alá rendezte.

Az 1949 júliusában lezárt, egy kötetre tervezett E betűs kézirat, a személyi kultusz időszakában az elkallódásnak kitéve, lektortól lektorig vándorolt. E megpróbáltatások a szerencsére sorszámozott cédulákon, azok anyagi rongálódásán kívül csak annyiban érezhetők, hogy a lektorok, önmagukhoz sem következetesen, érzelmi szempontjaik szerint, a betűkezdő cédulákon adataiban csonkígtatták a szöveget, kiegészítésével nem bajlódtak.

Egyik lektora részben kihúzogatta az írók I. világháborúban s az 1919. évi ellenforradalomban való részvételére utaló félmondatokat — mely a nevezettet esetenként „íróvá” tette;

a másik: törölte azokat az utalásokat, hogy az író az I. világháború vagy a Tanácsköztársaság idején a román vagy cseh intervenciós csapatok elfogták, elhurcolták, túszként kezelték, megkínózták, halálra ítélték stb. ... Ez a lektor számára lehet jelentéktelen adalék, a szenvedő alany életének örökre nyomot hagyó mozzanata marad;

a harmadik: néhány helyen kihúzta az illető vallására utaló rövidítéseket — melyek abban a korban nem voltak lényegtelenek —, aminek ismerete nélkül az állami anyakönyvezés az 1894 : 33 tc. hatályba léptetése előtti születési és halálozási adatok kiderítése (pótlása!) igen hosszadalmas kutatást kíván;

a negyedik: 1953 februárjában „... az egy esztendővel ezelőtt ... véleményezés végett” elvitt anyagot visszaküldte (lektori véleményét nem láttam);

az ötödik, vagy talán az újabb kiadási kísérlet lektora — Bély Pál följegyzése szerint — a kézirat 4. kötegét 1958. június 10-én adta vissza (a kézirat vesszőfutása tehát 1949-től 1958-ig tartott).

Időközben az E betűs kézitról az a napjainkban is terjedő híresztelés támadt, hogy az a nyomdák államosítása idején elveszett, sőt egy országos könyvtárunk 1974-ben kiadott segédletében a *Magyar írók* ... A—D betűs köteteinek címléírása alatt, más egyéb mellett, az is olvasható, hogy: „Folytatása nem készült el azóta sem” ... Sapiienti sat.

Az új sorozat kiadásának folytatását Gulyás egykori kollégái szerint az anyagiak hiánya mellett bizonyos akkori vezetőkkel való személyes ellentéte s az hátráltatta, hogy nem volt hajlandó változtatni az első hat kötetnél alkalmazott módszerén. Művét az életrajzok összeállításában és szövegezésében a nemzeti, politikai, vallási és értékelő elfogultságtól mentesen készítette, s ehhez haláláig ragaszkodott. Nem tett tartalmi engedményeket, alkalmatlannak ítélt neveket, adatokat, művek címeit elhagyni nem engedte. Kitartott az *Irodalomtörténet* 1939. 1—2. számában közzétett alapelvei mellett:

„Az életrajzok végső szerkesztésének módját két szóban foglalhatom össze: tömörség és tárgyilagosság. Az életrajzokat úgy igyekszem megfogalmazni, hogy az a megírás helyétől, időpontjától teljesen függetlenül hasson. Kizárólag a múlt időt használom, s az ilyenféle kifejezéseket, mint teszem azt „Budapestre jött” lehetőleg kerülöm. Még az olyan egyénileg értelmezhető szavakat is, minő a „néhány” vagy a „sok”, a színtelenebb „több” kifejezéssel pótolom. Szóval mindent elkövetek, hogy olyan szenvtelenül álljak szemben az egyes írókkal, mint tárgyukkal szemben a leíró természettudósok.”

Azért is érdemel ez külön említést, mert kötetei csonkítatlanul kerültek a könyvtárakba 1939—1944 között, amikor a politikai ellenfelek elleni hajsza s a zsidótörvények voltak a belpolitikai élet hivatalos meghatározói. Gulyás a kurzusra való tekintettel, egyetlen kommunista moszkvai emigráns vagy zsidó szerzőt sem hagyott ki kötetéből.

Az elhúzódo lektorálás miatt műve közreadásának lehetőségét sem látva egyre zárkózottabb lett, kéziratái megsemmisítésével fenyegetőzött. Megneheztelt az OSZK akkori vezetőire, akik bizonyos zárt anyagok használatát megtagadták tőle; ezeket „nem volt a helyén” vagy „nem láthattam ... dátum” megjegyzéssel jelölte céduláin. Bizal-

1. R. gy. jelt. mint tanárképző iskola

Éltes (1903-ig Ellenbach) Mátyás, áll. kiseg. isk. ny. igazgató, a gyógyped. tanárképző főisk. előadó tanára, szül. Győrsztyivánon 1873., magh. Bpen 1936 okt. 17. - R. kat. ~~A gyógyped. tanárképző elvégzése után tanulmányutat tett Svájcba, Francia- és Németországba.~~ 1902. kinevezték a gyengetehetségű gyermekek oktatására szolgáló bpi áll. kiségitő iskola igazgatójává, 1916. pedig egyúttal a gyógyped. tanárképző főisk. előadó tanára is lett. Mint igazgatót 1933. (?) nyugdíjazták. - Cikkek: Nemz. Isk. (1900), Hazánk (1901), M. Nemzet (1901/2), M. Paed. (1901, 03; 06. Javító intézeteink és a gyógypedagógia. Kiny. is. F. Polit. Hetiszle (1906), Nemvelés (1907, 109), B. Hirli (1909), Néptan. Lajsa (1909, 13), Nemvelés (1910/4), M. Gyógyped. (1911/4), A Gyermekek (1913/4), Gyermekekvédők Lajsa (1913), Tanítók Gykve (1913, 1914), Stb., Debr. Lelkészi Társ (1933), stb. - Munkái: ~~1. A gyengetehetségűek világról. Bp., 1903. - 2. Közérdeli tudnivalók a gyengetehetségű gyermekek oktatására szolg. kiségitő-iskolákról. (Gyógyped. Kvtár. 8.) U.o., 1905. - 3. Hogyan vizsgáljuk meg a gyengetehets. gyermekeket? U.o., [1913]. - 3. A gyermekek intelligenciá vizsrlata. Binet, Simon és mások alapj. U.o.; 1914. (Rahschburg Pál előszavával). - 4. Rövid útmutató a Binet-Simon-féle intelligenciavizsrlathoz. (Gyermektanulm. Füzet. 5.) U.o., 1916. - 5. Nevelő játékok. Irta Alice Descaudres. Ford. U.o., 1930. - 6. A III. orsz. gyógyped. F., 1932.)~~
~~7. 1916. 211), Népművel. tka (1908), a Lajsa (1908, 1909, 201), d (1sm. 1906: M. Paed. 195. l., M. Pesti hírlap 4. n., Népművel. Lajsa 18. n.)~~
~~8. 1sm. 1914: Gyóg. Köz. 22. n., M. Paed. 445. l.)~~
~~9. 1932), 7. Közérdeli tudnivalók a gyengetehetségű gyermekek oktatására szolg. kiségitő-iskolákról. (Gyógyped. Kvtár. 8.) U.o., 1905. - 3. Hogyan vizsgáljuk meg a gyengetehets. gyermekeket? U.o., [1913]. - 3. A gyermekek intelligenciá vizsrlata. Binet, Simon és mások alapj. U.o.; 1914. (Rahschburg Pál előszavával).~~

Altes Máttyás, 2.

MATYÁS FRED

Értekezlet naplója. (Gyógyped. Kvtár. U.S.G.).

U.o., 1930. (Szerk. Róvész Margit- és Schreiner
Ferenccel. Kiny. a M. Gyógyped.-ből). - 7. Leitfa-
den f. staatl. Hilfsschulen in Ungarn. 1911
- 1923/33. szerk. a M. Gyógypedagógia-t.

MTG. Bp., 1936- g. - M. Ped. 1906/24. (Helleb
rant). - Petrik. 1901-10. Bp., 1917. 7 M. kvkeresk
éyke. U.o., 1932. - Ki Kiead.? (U.o.), [1936].
- Műgy 1936. X. 21. - Nemz. Ujs. 1936. X. 20. - ✓
HM. 35.436/903. sz. és saját gálja.

7 Bercsny. II. Bp., 1921. - Berechn. 4. 1927. - E
→ Küchen-Parl. I. Wien Bp. [1918] -

E Kerkaply. 4. 1930. Arch

8 Kj. Edsk. ex. VIII. Bp., (1937). - Revan (Ker-
han) 3. (U. 1911)

den phingelae mupuma
a nannakate kühke kehye
Mayer nachsorgig. a. (1899)

3. Mend Jont

masai tanácsára az E—Zs betűk kéziratát az MTA Könyvtárának adományozta, ahol ma is őrzik.

Életrajzi gyűjtésének töredéke halála után, hagyatékával végrendeletileg az OSZK Kézirattárába került. Ebben található a *Magyar írók*... megjelent teljes A—D betűs kézírata — összesen 19 250 cédula — ezen kívül kb. 3180, adataiban földolgozott 1916—1952 között kelt önéletrajz, melyből kb. 1660 E—Zs betűs, Szinnyei 63 cikkének kiegészítése, az adatközlők, valamint a földolgozásra váró források jegyzékének töredéke.

A *Magyar írók*... új sorozatának befejező, kb. 450 ívnyi, terjedelmében is tekintélyes kézírata, bár pótolhatatlan értékű szellemi kincs, ma mégis csak porosodó, rongálódó holt anyag. Értékeit az tudja igazán becsülni, aki rá volt szorulva, hogy munkája közben életrajzi-könyvészeti adatokat szerezzen a közélet második-harmadik vonalában tevékenykedett, azonos nevű személyekről is.

A kézirat zömét 10×15 cm-es, álló téglalap alakú cédulákra, kisebbik részét $7,5 \times 12,5$ cm-es olvasótermi kériólap hátoldalára írták. A cédulákat 2—7 cm vastag kötegben, az első és utolsó életrajz nevét feltüntető két kemény kartonlap között, zsineggel átkötve, 2—3 kötegenként tékázva helyezték el. Minden kéréskor, visszaosztáskor szét kell bontani a csomagokat. A kétféle méretű cédulák közé beosztott, borítékban hagyott önéletrajzok akadályozzák, hogy a lapok négy sarka fedje az alatta levőt; a szétszedéskor, összekötözéskor a lapok elcsúszhatnak, gyűrődhetnek, beszakadozhatnak.

A cédulák kb. felét géppel írták, ehhez az idők folyamán három betűtípusú írógépet használtak.

Egy-egy életrajz jelenlegi állapotában átlag 12 soros; ebből 6—10 sor az életrajz + könyvészet, 1—4 sor az irodalmi hivatkozás. A cédulák oldalához az E—I tartományban „lengő” pótlásokat ragasztott a szerző. Az utalók — írói nevek, asszonynevek stb. ... — többsége önálló cédulára, kézírással készült, utalórendszerre kidolgozatlan.

A kézirat mielőbbi állagvédelmét az alábbi tények sürgetik:

- a cédulák többsége az I. világháború alatt és után készült nagy fatartalmú, ma már porladó, töredező papír,
- a cédulákon hagyott 1—3 betűhelynyi margó kevés ahhoz, hogy a szöveg az oldalvégeken és a sarkokon hiánytalanul megmaradjon,
- a „lengő” pótlások egy része levált a cédulákról, ezekről hiányzik a szerző neve,
- a ceruzával készített bejegyzések a grafit porlása, mázolódása miatt néhol csak nagyítóval olvashatók. Az irodalmi hivatkozások grafitral írott rövidítései a Gulyás forrásait és jelölési módjait ismerő kutató számára is nehezen megfeythetők.

Az életrajzok a Gulyás által megállapított sorrendben, pl. Haidú, Hajdú, Haydú, ill. Kovách, Kovács, Kováts — egy tagban — az utónevek betűrendjében, azon belül a születési év — ha az ismeretlen — a cikkben előforduló legkorábbi évszám időrendjében találhatók. A gyűjtött anyag hiánytalanul látszik. Az E, F, G, Gy betűk tételes átnézésakor csupán egyetlen esetben találtam kiemelésre utaló hiányt a betűrendben: *Gergely* György (1875—1928) után *Gergő* Imre (1858 k.—?) következik.

Gulyás a céduláit két példányban gépeltette, az életrajz kiegészítése után a második példány üresen maradt felét vagy túloldalát újra fölhasználta, a fölösleges szöveget áthúzta. A hiányzó életrajzoknak a G betű további részében csak a papíryanagában ismét fölhasznált másodpéldányoknál van nyoma. Előfordulhat, hogy a cédula áthúzott része vagy a hátoldala tréfálta meg a betűrendezőt. Gulyás kéziratában több gyűjtési szakasz különíthető el. Kidolgozottak az 1880—1926, közepesen kidolgozottak az 1926—1940, szűkösen kidolgozottak az 1941—45, esetlegesen az 1945 után először jelentkezett írókról készített cikkek, életrajzi és könyvészeti tekintetben egyaránt. Halálozási adatok és külön kutatás híján még nem sikerült megállapítani, hogy ezt az illetők halála, írói tevékenységük önkéntes korai befejezése vagy az anyaggyűjtés részleges volta okozta-e.

A megjelent kötetek életrajzait mértéknek véve kidolgozottnak látszik az E—Jár, nagyrészt kidolgozottnak a Lám—Zs betűk anyaga. Összeállításra, földolgozásra és kiegészítésre váró jegyzet a Jár—Lám betűk kb. 90%-a, ahol életrajzi vázlatok, „jó nekrológ”, „életrajz” stb. jelzésű forrásjelölések, könyvészeti adalékok találhatók.

Az egyes betűk anyagának állapotáról a teljes anyag áttekintése, a kidolgozottnak látszó E—Gy, valamint a kevésbé kidolgozott O—Ö és U—Ü betűk tételes számbavétele után a következő táblázatba foglaltam benyomásaimat:

Betű	A cédulák terjedelme mm-ben	Darabszáma	db/név osztója	A nevek kb. száma	Az utolsó évszám, ill. a betűlezárása
E	153 mm	2132	1,1	1927	1949. júl.
F	406 mm	5684	1,1	5167	1951
G	345 mm	4386	0,93	4709	1952. jún.
Gy	64 mm	785	0,96	817	1958
H	500 mm	7000	1,1	6363	1955
I	71 mm	994	1,1	903	1957
J—Jár	53 mm	742	1,1	674	1959
Jár—Jü	175 mm	2450	5	490	
K	1233 mm	17262	3	5754	
L—Lám	40 mm	560	3	186	
Lám—Ly	268 mm	3752	1,25	3000	
M	410 mm	5740	1,25	4592	1961
N	209 mm	2926	1,25	2340	
O	74 mm	980	1,15	841	1958
Ö	10 mm	135	1,20	112	1959
P	363 mm	5082	1,25	4065	
R	254 mm	3556	1,25	2844	
S	363 mm	5082	1,25	4065	
Sz	341 mm	4774	1,25	3819	
T	235 mm	2632	1,25	2105	
U	38 mm	541	1,05	512	1959
Ü	2 mm	33	1,00	32	1958
V	222 mm	3108	1,25	2496	
W	96 mm	1344	1,25	1075	
Z	102 mm	1428	1,25	1142	

A papír minősége eltérő, 140 db cédulát számíthatunk 1 cm-re. Az E—Zs betűk terjedelme kb. 6 010 mm, melyben kb. 85 000 cédulát, ezeken kb. 60 550 életrajztervet sejt-hetünk. A kidolgozott tartományokban (E—Jár) több név, cikk + utaló is található. Az életrajzi cédulák között a betűrend különböző helyein — G-től V-ig — szerzői listák, tartalomjegyzék kivonatok, értelmiségiek halálzási adatai „írt-e?” jelzéssel vannak besorolva. A Jár—Lám kötegekben az adatszolgáltatóktól kapott levélborítékokban, a papír mindkét oldalára írott, különböző kezdőbetűjű kézírásos életrajzok találhatók.

Gulyás a Szinnyeinél említett forrásféleségekkel dolgozott, gyűjtését a filmírókra is kiterjesztette. Az irodalmi hivatkozások között föltüntette az életrajzok beszerzésének forrását, közvetítőit vagy akadályait: pl. „saját gyűjtés”, „gyermek vagy X. Y. közlése”, „önéletrajz”, „gyászjelentés”, „Z útján” stb. ... Egy-két kivételtől eltekintve az 1945 előtt kiadott életrajzgyűjtemények, összefoglaló könyvészeti munkák név- és címtárak teljességét földolgozta az I betűig. Elhagyta az egy-két kötetes általános kislexikonok vonatkozó cikkeinek említését, melyek csak az irodalmi hivatkozásainak számát növelték volna, új adatokat nem tartalmaztak. Módszerének negatív jellegzetességét,

hogy szerzőkhöz gyűjtött életrajzokat, s egyes gyűjtemények földolgozását egy idő után — talán önhibáján kívül — abbahagyta, s forrásjelöléseiben eléggé következetlen, ellen-súlyozza az az érnye, hogy földolgozta a kortárs lexikonok vonatkozó életrajzait. Céduláin jelölte a Szinnyei s a lexikonok adathibáit, forrásemlítésekkel bizonyítva azokkal szemben adatai helyességét.

A *Magyar írók élete és munkái* kéziratának állagmegóvása Gulyás ajándékának elfogadásából s annak jelenlegi állapotából következően az MTA Könyvtárának erkölcsi kötelessége. A mai sokszorozási eszközökkel ez viszonylag gyorsan, s a kézirat értékét tekintve olcsón elvégezhető.

Néhány elképzelés megvitatása után az MTA Könyvtárának vezetősége az állagmegóvás olyan formáját választotta, mely a forrásértékű kéziratot egyidejűleg alkalmassá teszi a könyvtárban kutatói használatra, az anyag kiegészítésére és bővítésére, esetleg kiadására. A döntés szerint a cédulákról hasábos xerox másolat készül úgy, hogy a baloldali hasáb a szerkesztő számára üresen marad. Ide kerülnének a kéziratban nehezen olvasható szerzői bejegyzések, a cédulák hátoldalán található szövegrészek stb. Szerkesztésekor a kézirat adataiban nem csonkítható, stílusa változatlan marad, csupán az ismétléseket s a fölösleges írásjeleket töröljük, a következtelenségeket egységesítjük. (Pl. kihúzzuk a címszó sorából a vesszővel helyettesíthető zárójeleket, a nem öröklött rangokat, ha azok a szövegben is megtalálhatók; a *szül.* és *megh.* rövidítéseket, egységesítjük az irodalmi hivatkozások különböző formájú jelöléseit mint a *M. N. Múzeum kv.*, a *M. Nemz. Múzeum kv.*, a *Széchenyi kv.* melyből *OSZK* lesz stb. A további anyaggyűjtésre való tekintettel a szerző *saját gyűjtés* jelzéseit mindenütt *Gulyás gyűjtés*re változtatjuk. Értelmetlen lenne a Jár—Lám betűk jegyzeteit a cédulák jelenlegi, esetleg összekeveredett sorrendjében közreadni. Az egy szerzőhöz tartozó cédulák földerítése után anyagunkat cikké formáljuk, az ilyen cikkeket az író neve előtti csillaggal jelöljük, a szükséges megjegyzéseket az irodalmi hivatkozások végén közöljük.

A megszerkesztett anyag hasonló formában letisztázva bővíthető, nyomdakész kézirat, mely xeroxozásra is, szedésre is alkalmas.

Egy nép önbecsüléséhez nélkülözhetetlen értékeinek számbavétele és megismerése. A *Magyar írók élete és munkái* ezen összegezésnek elsőrendű segédlete lehet azzal a hatalmas, állandóan bővíthető szellemi tőkével, melyet életrajzi és könyvészeti anyagában tartalmaz.

VICZIÁN JÁNOS

FIGYELŐ

Karsai Géza (1905—1981). Folyóiratunk régi munkatársa, ismert filológus, bencés pap-tanár, a rend pannonhalmi főkönyvtárosa volt. Pályáját folkloristaként kezdte (Ernsey József—Kurczweil Géza: *A felsőmagyarországi bányavárosok német népi színjátékai.* 1—2. köt. Bp. 1932—1933.), legjelentősebb publikációja: *Középkori vízkereszti játékok. A győri Tractus stellae és rokonai.* (Pannonhalmi Főiskola Ért. 1943.). Közben 1938-tól 1948-ig ugyanebből a tárgykörből előadásokat tartott a budapesti Tudományegyetemen.

Az 50-es évektől egyre inkább a középkori történeti források felé fordult érdeklődése. Fontos eredményekre jutott a *Képes Krónika* szerzősége tárgyában (*Névtelenség, névregzés és szerzőnév középkori krónikáinkban.* Századok 1963.), melyet az akadémiai Irodalom-történeti Kézilyv is átvett. Élete utolsó negyedszázadában az Anonymus-kutatásnak szentelte minden erejét. Eleinte nem is a szöveg, inkább csak a kódex érdekelte, s e tekintetben Jakubovich Emil nyomdokába lépett (*Az Anonymus-kódex keletkezéséhez.* MKsz 1960. — *Az Anonymus-kódex első levele.* MKsz 1968.). Nézeteinek legkiérleltebb összefoglalását egy akadémiai középkori ülészakon fejtette ki (*Ki volt Anonymus? Az Anonymus-gesta kézírata, szövegkritikája, tartalmi és nyelvi problémái, különös tekintettel a palimpszeszt szövegek fototechnikai kérdéseire.* In: *Középkori kútjaink kritikus kérdései.* Szerk.: Horváth János és Székely György. Bp. 1974.). Még megértte, hogy neve bekerült az Anonymus-kérdést tárgyaló népszerű historiográfiába, de ekkor már ő maga is történelemnek érezte ebbeli dolgait.

Utolsó éveiben új témakör problematikája izgatta: a magyar rovásírás kialakulásának története, főként ami az ősi rovásjegyek rokonságát illeti a rúnáírással. A terv csak terv maradt, s miként hónapokkal halála előtt írta egy levelében: torkonragadta egyre súlyosbodó tudóasztmája, s nem is tágitott mellőle, míg végül 76 éves korában véget nem vetett munkás életének.

V. KOVÁCS SÁNDOR

Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Kosáry Domokos új monográfiája az utóbbi fél század egyik kiemelkedő magyar történetírói alkotása, akár a benne felhalmozott ismeretanyagot, akár a módszert, akár az elemzéseket és eredményeket, akár a történetírói teljesítményt tekintjük. Korszakmonográfia és módszertani kísérlet, modellteremtés.

Kosáry Domokos marxista történelemszemlélettel használta fel a francia Annales iskola, különösen P. Chaunu és R. Mandrou történetkutatói és történetírói módszereit, eredményeit, ültette át terminológiájuk egy részét. A kvantitatív módszer megítélésében

* KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Bp. 1980. Akadémiai K. 758. l.

azonban határozottan eltér tőlük (23. l.) — bizonyára jelentős mértékben a hazai források és előmunkák hiánya miatt. Modellje a magyarországi társadalmi-politikai-művelődési fejlődést az európai szintéren helyezi el, és több irányú szempontrendszerrel világítja át. A történelmi helyszínt tekintve a fejlett észak-nyugat-európai fennsíkot körülvevő periférián helyezkedik el Kelet-Közép-Európa és benne Magyarország. A modell e tekintetben „egyszemélyes” modell, mert hiányzanak a vezérszempontok azonossága alapján történő összehasonlítások, viszonyítások. Az egyetlen bővebben érintett párhuzam, a lengyel is csak a nemzeti felvilágosodás társadalmi-politikai értelmében szerepel, s inkább a történelemben ritkán adott „ellenpróba” szerepét játssza (329. l.). A modell másfelől, igazán kidolgozottan, a magyar társadalom működését tárja fel az 1711 és 1790 közötti korszakban. Az egész korszakra vonatkozóan három egymástól eltérő társadalmi szintet (szektort) különböztet meg: a felsőt (uralkodó osztály: arisztokrácia, felső nemesség; művelődési téren pedig még a városi polgárság is), a másodikat, a középsőt, a közvetítőt (széles nemesi és a mezővárosi polgárság) s az alsót (parasztság). A művelődési jelenségek e szintek szerint különböznek tartalmukban, kiterjedésükben, intenzitásukban. Dinamikussá azáltal válik ez a modell, hogy e szintekről, késő barokk korinak nevezett egyöntetűségükhöz viszonyítva, különböző csoportok válnak le, az új társadalmi-művelődési jelenségeket hordozva. Először az 1740-es években a felső szintből emelkedik ki a rokokót képviselő csoport, majd körülbelül 1765-től kezdve a két felső szintből a felvilágosodás változatait megteremtők. (Ettől kezdve a felvilágosodás változatai és hordozói is „szint” megnevezéssel szerepelnek, sőt a nyelvújításnál a haladó és a túlzó purista irányzatok is megkapják a „szint” nevet.) Először a felvilágosult abszolutizmus irányzata, aztán Bessenyei fellépésétől, az 1770-es évektől számítva a felvilágosult rendiség, a következő évtizedben pedig a nem nemesi felvilágosodás, a magyar jozefinisták („jakobinusok”) irányzata válik ki. Itt a felvilágosodási programok szintjei keresztezik, áthatják a késő barokkban megállapított társadalmi szinteket. Ennek során két ágra szakad a nemesi művelődés (felvilágosult és retrográd), a modell szerinti alsó szint (parasztság) viszont nem jut szerephez.

A modell számos lehetőséget nyújt a szerzőnek új vagy a korábbiaknál világosabb meghatározásokra, elkülönítésekre, jellemzésekre. Közülük csak néhány fontosabbat említünk. Kimutatja, hogy a felvilágosodás, az „előremozdulás” Magyarországon sem volt meglepetésszerű, előzmények nélküli: a késő barokk a „növekedés” kora volt. Meggyőzően érvel amellett, hogy a művelődési jelenségek nem tekinthetők egyszerű importálás következményeinek, hanem adott változatuk a hazai talajból nőtt ki. Viszont nincsenek külső hatásoktól független, teljesen szeparált törekvések sem: a speciálisan magyarnak tekintettek csupán olyanok voltak, amelyek Nyugat-Európában már eltűntek vagy régen korszerűtlenné váltak. A sajátosság a változatok együtteséből adódik, az átvétel pedig nem a fejletlenség, hanem éppen ellenkezőleg, már bizonyos fejlettség jele.

A felvilágosodás változatainak elemzése a központi és legkitűnőbbben megvalósított rész, beleértve a francia és a német minta tömör összefoglalását is. A felvilágosult abszolutizmus Kosáry Domokos meghatározása szerint „végeredményben (...) az európai perifériák elmaradottabb államainak volt az adott viszonyok közt speciális kísérlete arra, hogy szegényesebb erőiket összpontosítva a feudalizmuson belül felzárkózzanak a fennsík magasabb szintjéhez, elsősorban a francia mintához” (274. l.). A később megjelenő felvilágosult rendiség alapján véve ugyanígy a feudalizmuson belül akart valami korszerűbbet megvalósítani: a jozefinista felvilágosult abszolutizmus helyébe azonos erősségű, fejlettségű magyar felvilágosult rendi államot kívánt állítani a köznemesség vezetésével (333. l.). A felvilágosult nemesek ezzel a céllal állították előtérbe a nemzeti szempontot, amikor programjukat kialakították. Ez a szempont képezte találkozási pontjukat a felvilágosulatlan nemességgel. Így társadalmi bázisra tettek szert ugyan, de olyanra, amely

visszahúzta őket (335. l.). A magyar jozefinizmus irányzata mindkettőn túllépett, képviselői „(…) a felvilágosodás fegyverével már a feudalizmus ellen akartak küzdeni, vagyis nemcsak a retrográd rendiséget utasították el maguktól, hanem szándékaikban már a két fejlettebb változat: a felvilágosult abszolutizmus és a felvilágosult rendiség korlátain is túlmutattak” (346. l.). Ez utóbbi áramlat kialakulásának árnyalt ábrázolása ellenére is hiányérzetünk marad: itt sajnáljuk leginkább, hogy az 1790-es időhatár felbévág egy folyamatot, nem meggyőzően (271. l.), és a tárgy szempontjából megnyugtatóan nem is indokolható érveléssel.

Amint a modell és a kiemelt részletek is érzékeltetik, Kosáry Domokos elsősorban azokra a kulturális jelenségekre összpontosította figyelmét, amelyek közvetlenül a társadalomtörténetre vonatkoznak és politikátörténeti szempontból fontosak. Az így felépített és gondosan, szellemesen működtetett rendszerhez nem mindig szervesen, többször formálisan csatlakoznak az egyes művelődési ágak történetét a hagyományos felosztásban regisztráló fejezetek.

A társadalmi-politikai megközelítés eredményét látjuk megnyilvánulni abban, hogy egyes művelődési jelenségek sarkítottnak, közvetlen függésbe kerülnek a társadalommal. Az egyik ilyen rövidre zárt kérdéskör a nyelvújításé, vagy az egyetemességére utaló megnevezéssel, a nyelvi standardizálásé. Kétségtelen tény, hogy „standardizáló törekvés csak ott jelentkezik, illetve csak ott járhat sikerrel, ahol a társadalom megfelelő mértékben igényli azokat a funkciókat, amelyeket csak standardizált nyelv végezhet el. (...) Európa történetében a felemelkedő nemzeti irodalmi nyelvek standardizálása a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet során következett be. Ezen átmenet során álltak elő azok a feltételek, amelyek lehetővé, és egyben szükségessé is tették a nyelvi standardizálást. Mindez még a feudalizmuson belül, jóval a polgári nemzeti átalakulás, a polgári forradalom előtt következett be” (308. l.). Végző soron helytálló megállapítások — de az általánosság olyan fokán, hogy már alig alkalmasak az adott jelenség megmagyarázására. A társadalmi fejlődés és a nyelvújítás meghatározott formái, törekvései közé olyan közvetítő és közvetlenül ható fokozatok kapcsolódtak, amelyek nélkül értelmezhetetlen ez utóbbi jelenség. Ezek közé tartozott például az állam (a francia abszolút állam Franciaországban pozitív tényezőként, a Habsburg abszolutizmus Magyarországon negatívként), a már létrejött műveltség öntörvényű igényei, amelyeket nem közvetlenül az szabott meg, hogy feudalizmus vagy kapitalizmus volt-e az adott társadalomban (amire a skandináv irodalmi nyelvek a példák), és a standardizálást vezető, végbevívó egyéniségek szerepe.

Ugyanilyen áttétel nélküli társadalmi függésnek esik áldozatul a filozófia megítélése is. „Klasszikus értékű filozófiai alkotások születésének ekkoriban lényeges feltétele, hogy a feudalizmus ellen tudatosan küzdő osztályok, rétegek erősek, népesek legyenek, s a politikai harcnak így ideológiai kifejezést tudjanak adni” — írja Kosáry Domokos (355. l.). Ez is kétségbevonhatatlan igazság, végző soron — van azonban ennél árnyaltabb és véleményünk szerint találóbb összefüggés is, amelyet Hegel nevezett meg „(…) a filozófia szükséglete akkor jelentkezik, amikor az egyesítés hatalma eltűnik az emberek életéből, és az ellentétek elvesztik eleven egymásvonatkozásukat; amikor megbomlik a szellem harmóniája” (Nyíri Kristóf tartalmi idézete: *A Monarchia szellemi életéről*. Bp. 1980. 35. l.). Nem a kérdés tisztázása miatt idéztük a két megállapítást, hanem azért, hogy felhívassuk a figyelmet a hangsúlyeltolódásra. Kosáry Domokos megállapításának következménye kisugárzik a filozófia és irányzatainak értékelésére. Önmagában véve többre értékeli, ha a filozófus társadalmi-politikai konzekvenciákhoz jut el, mintha megmarad a természetfilozófia körében (355. l.), Kant esetében pedig a „megtorpanást” emeli ki (357. l.). Ebben a koncepcióban az értékszempont alárendelődik a hatásszempontnak, ahelyett, hogy kiegészítenék, árnyalnák egymást.

Egy új gondolat vagy új struktúra megjelenése után bizonyos időnek kell eltelnie, míg hatása több áttételen keresztül érvényesül egyes társadalmi-politikai programokban, egyesek gondolkozásában, majd magában a társadalomban is. Ennek megfelelően adódhatnak eltérések a művelődéstörténeti és a társadalomtörténeti korszakolások, időhatárok között éppúgy, mint az értékelések között is. A két szempont elkülönítésének hiánya, illetve a társadalomtörténeti periodizáció átvetítése egy művelődési területre, az irodalomra, eredményezte például azt, hogy Kosáry Domokos félreértelmezte Szegedy-Maszák Mihály kutatásainak és elemzéseinek egyik fontos eredményét. Sőt elutasította (30. l.) és így figyelmen kívül hagyta, hogy Faludi Ferencsel „(. . .) a magyar költészet részleges megújításainak sorozata kezdődik (. . .)”. Ezt a példát azért tartjuk jellemzőnek, mert a modell egyik veszélyére hívja fel a figyelmet: a deduktív módszer abszolutizálására.

Mindazok a vitás pontok, amelyeket eddig érintettünk, egyetlen központi kérdésben találkoznak: a műveltség, a művelődés, a kultúra fogalmában. Kosáry Domokos meghatározásában a művelődéstörténet tárgya „(. . .) a felépítmény ideológiai spektruma, a szemléletmód, világnézet, mentalitás, a társadalmi tudat, a műveltség, a tudás és a művészet minden ága — a társadalom különböző szintjein” (12. l.). Eltekintve attól, hogy e körülírás meghatározatlan — illetve a mű különböző helyein eltérően értelmezett — fogalmakat használ és nem nevezi meg egymáshoz való viszonyukat, nem is olyan, amelyből rendszerezési elvek és módszer következnenek. Ezzel nem azt állítjuk, hogy ezek hiányoznak a monográfiából, sőt éppen meglétüket és tényleges működésüket értékeljük nagyra. Úgy látjuk azonban, hogy a modell nem elég egyöntetűen épült a gondolati alapvetésre, illetve a szerző aránytalanul erősen összpontosította figyelmét a modellre, amely ezért olykor Prokrusztész ágygá válik, rendszerező-értelmező eszközből kényszerítő korláttá. A művelődésről funkcionális képet alkotott Kosáry Domokos (a művelődés a társadalom egyik „nagy funkcióköre”), s mert nem eléggé kifejtett elvi, így inkább praktikusnak látszó szempontok miatt tartotta „(. . .) helyesebbnek e könyvben a művelődés vizsgálatát a szorosan vett ideológiai, műveltségi, művészeti jelenségekre korlátozni” (17. l.). De amint már az eddig elmondottakból kiderült, nem is egészen ez valósult meg, hanem egy művelődéstörténeti érdekű társadalomtörténet.

Szükségtelennek tartjuk a társadalom és a művelődés összefüggéseiről külön is szólni; inkább különbségükről szeretnénk. Kosáry Domokos megfontolásaiból indulunk ki: a történelmet, mint totális folyamatot, megismerni és ábrázolni úgy tudjuk, hogy totálisát különféle megközelítésekkel tesszük hozzáférhetővé (17. l.). A megközelítési ágak, a gazdaságtörténet, a társadalomtörténet, a politikatörténet között látjuk a művelődéstörténet helyét is. Nem elsősorban a körébe tartozó jelenségek, hanem az azokban megnyilvánuló tevékenység sajátossága miatt. A kultúrát — mint műveltséget és művelődést — az embernek és a társadalomnak önmaga s környezete, a természet feletti hatalomszerzése, vagyis az ember szabadbá válása során megvalósuló és alakuló sajátos reagálásának, önreflexiójának, tudatosodásának tekintjük. A szabadság és szabadbá válás tudatosodása ölt más és más testet a vallásban és filozófiában, a világnézetben és mentalitásban, a tudományokban, a művészetekben — s megjelenik a gazdasági, társadalmi és politikai szférákban is. Ezt a történetileg létező, helyhez és időhöz kötött, változó kultúrát megragadni úgy lehet, ha egyes ágait és vonatkozásait többirányú szempontrendszerrel elemezzük. Egy adott műveltség megismerése megkívánja az ismeret- és tudásanyag, a fogalomkincs, sőt ezek magatartássá s érzelmmé vált vetületeinek felderítését, és az ezek alapján kialakított mesterséges környezet, a létrehozott alkotások, struktúrájuk s rangsorolásuk megállapítását — mindannyiszor az egyes társadalmi szinteken való elhelyezkedésüket, mértéküket is meghatározva. A művelődés a dinamikus műveltségi állapotok összességén kívül a műveltséget létrehozó és alakító folyamatból és annak összetevőiből jön létre. Folyamatként tekintve fontos jellemzője, hogy folytonos-

vagy megszakított, illetve ami általában ezekhez társul, hogy a folytonosság által biztosított „belső”, szerves erőforrások vagy a megszakítottság miatt gyakran megjelenő „külső” (például külföldi) minták dominálnak-e benne. A folyamat összetevői a társadalmi vonatkozások újabb csoportjait világítják meg: a művelődés forrásait, a befogadás és kisugárzás irányát, mértékét, szempontjait, határait, az intézményesítést (egészségügy, oktatás, sajtó, tudományos társaságok, egyesületek) és fokát, a dinamikus eszmék és a statikus intézmények kapcsolatát.

Ez a vázolt művelődéstörténeti felfogás a kultúra ágainak sajátos értékrendszerére, értékszemléletére is ugyanolyan figyelemmel lehetne, mint a kultúra társadalmi jellegére, s a társadalomtörténet szempontjából sem csak a közvetlenül, mintegy népművelői nyíltsággal megfogalmazott nézeteket, elméleteket tekintené meghatározónak. Fontosnak tartja a folyamatok folytonosságát és az intézményesítést mint minősítő szempontokat kiemelni – viszont nem tekintené feladatának a civilizáció egészének feltárását, a társadalomtörténettel való mélyreható foglalkozást, sem a szakágak történetének hosszabb-rövidebb összefoglalását vagy részletező katalogizálását, főként nem történeti szakági felosztásukban (például művelődéstörténetileg nem tartozna azonos kategóriába az orvostudomány és az intézményesítés egyik válfaja, a közegészségügy; vagy az építészet mint az egyik legösszetettebb, funkcionális művészeti ág nem lenne feldolgozható egyszerűen csak az épülettípusok szerint stb.).

Ezzel az írással érzékeltetni szerettük volna azt is, hogy mennyire gazdagon szövött, elgondolkodtató mű Kosáry Domokos kötete. Kivételes mértékben alkalmas arra, hogy ne csak történet szemléleti, de történetírási módszertani vitákra is ösztönözzön. E könyvnek szellemi életünk eseményének, erjesztőjének kellene lennie.

BUZINKAY GÉZA

Vita a sajtótörténeti kézikönyv első kötetéről. Az MTA Sajtótörténeti Munkabizottsága 1981. június 30-án vitaülést rendezett az Irodalomtudományi Intézetben, melynek tárgya *A magyar sajtó története I. 1705–1848.* (Főszerk. Szabolcsi Miklós, szerk. Kókay György. Bp. 1979. Akadémiai K.) c. kézikönyv szakmai megvitatása volt. A munkabizottság tagjai és a meghívott vendégek előtt Szabolcsi Miklós, a kézikönyv-sorozat főszerkesztője bevezetőjében azt hangsúlyozta, hogy e vita jelentőségét elsősorban azok a módszertani tanulságok biztosíthatják, amelyeket a sorozat következő köteteinél és az újabb sajtótörténeti vállalkozásoknál lehet majd felhasználni. Kókay György, a kötet szerkesztője röviden ismertette azt a kritikai visszhangot, amely a sajtótörténeti kézikönyv-sorozat első tagját fogadta. Eddig különösen a napilapok és az irodalomtörténeti szakfolyóiratok méltatták behatóan a művet, a történeti szakkritika még várat magára.

Az élénk vita során felmerültek ismételtelen azok a problémák, amelyekről már a megjelenést bírálatokban is olvashattunk, de új kérdések és szempontok is vetődtek fel. Többen szóltak hozzá a kézikönyv műfaját és szakmai stílusát érintő kérdésekhez. Kilián István és Botka Ferenc azt kifogásolta, hogy a kötet egésze nem mutat egységes, sajtótörténeti nézőpontot; szerintük a 18. századi fejezetek közelítik még leginkább ezt meg, a 19. századi részeknél a folyóirat-feldolgozásoknál irodalomtörténeti, a hírlapokénál pedig inkább történeti megközelítés az uralkodó. Mindketten felvetették a kimaradt lapok kérdését is, hangsúlyozva a másod-harmadvonalbeli sajtó megismerésének a fontosságát is, valamint sajtónk bibliográfiai feltárásának szükségességét. Ez utóbbi megállapítással kapcsolatban Korompai Gáborné arról tájékoztatta a vitaülés meghívott vendégeit, hogy a közelmúltban alakult Sajtótörténeti Munkabizottság keretei között napirendre került az elakadt, illetve elkészítendő sajtóbibliográfiák ügye. A kötet műfaját illető megjegyzésekre Kosáry Domokos azt válaszolta, hogy a sajtótörténet sem függetlenítheti magát a történeti folya-

mattól, de indokolt a sajtó sajátos funkcióit fokozottabban figyelembe venni; a következő kötetekben ezeknek nagyobb figyelmet kell szentelni. Kókay György szerint a kötetben fellelhető különböző stílusok nem csak az irodalomtörténész vagy történész szerzőktől, hanem a különböző korok sajtójának jellegéből is következtek. Az egyes lapok történetére jutó arányokkal kapcsolatban arra hívta fel a figyelmet, hogy sajtótörténetünk egyes korszakaiban — pl. a 19. század első évtizedeiben — a folyóiratok vették át csaknem teljes egészében a politikai lapok szerepét is; ezért kellett e korszak folyóirataival behatóbban foglalkozni. Az alkalmi lapok és évkönyvek, valamint a szakfolyóiratok azért maradtak ki a kötetből, mert ezek publicisztikai szempontból nagy eltérést mutatnak a nagyobb közönséghez szóló, rendszeresen és gyakrabban megjelenő, aktuális tartalmat közlő újságokhoz és folyóiratokhoz képest. (E kiadványok feldolgozása természetesen szintén indokolt, de más — pl. a szaklapok esetében: tudománytörténeti — keretben.)

Miként már a megjelent kritikák egy részében, a vita során is felvetődött az időhatárok kérdése. Botka Ferenc szerint a kötet korszakolása nem bizonyos, hogy a sajtó ön-elvű fejlődését tükrözi; Buzinkay Géza a sajtótörténeti szempontok előtérbe helyezésének arra a következményére hívta fel a figyelmet, hogy 1841-ben, Kossuth *Pesti Hírlap*-jának megindítási évében kellett volna alapvető korszakhatárt meghúzni. Kosáry Domokos szerint azért volt indokolt az első kötetet 1848 március elejével lezárni, mert az 1848 márciusi forradalommal — nem utolsósorban a polgári sajtószabadság kivívásával és törvénybe iktatásával — új korszak kezdődött sajtónk történetében is: ezzel fog kezdődni a második kötet. És „ennek a korszaknak az élén Petőfi áll és nem — Haynau.” Ami a reformkor kezdetét illeti, Kosáry Domokos elismerte annak az irodalomtörténeti felfogásnak az indokoltságát, amely rámutatott az irodalom területén már 1817 után megkezdődő fellépésre a rendi hagyomány ellen, de — ellentétben Horváth Mihály és az őt követők véleményével — a politikai téren is lényegesen újat hozó korszak — a reformkor csak 1830 után vette kezdetét; a politikai sajtó története is ezt bizonyítja. Szabolcsi Miklós a korszakhatárokkal kapcsolatos vita kapcsán azt hangsúlyozta, hogy bizonyos mértékig minden periodizáció mesterséges; megalkotásánál sok szempontot kell mérlegelni, ezért óvott az olyan időhatár-javaslatoktól, mint pl. a szóba hozott 1841-esztendő.

A vita során többen felvetették azt is, hogy a sajtótörténetnek nagyobb figyelmet kell szentelni a publicitásra, az olvasóközönségre, noha a kötetben van szó e kérdésekről is. Hölvényi György e téren az előmunkálatok hiányaira hivatkozott. Mezei Márta a sajtó közönségének részletesebb bemutatása mellett azt hiányolta, hogy a kötetnek nincs eléggé orientáló szerepe: nem tűnik ki kellően belőle, hogy mi az, amit a kutatás feltárt, és mi az, ami még a jövőre vár. Kevesellte egyes 18. századi folyóiratok tartalmi feltárásának arányait. Vargha Kálmán fontosnak tartotta e sajtótörténeti vállalkozást, de ugyanakkor rámutatott arra, hogy nagy szükség lenne egy olyan kézikönyvre is, amelyik lexikon-szerűen dolgozna fel a magyar folyóiratokat. József Farkas osztrák és szlovák sajtótörténeti kézikönyvekre hívta fel a figyelmet, Bellér Judit pedig a sajtójog és a sajtótámogatás történeti feltárásának a szükségességét hangsúlyozta.

A vita folyamán a kötet szerzői rámutattak azokra az objektív akadályokra, amelyekkel mindnyájan szembe találták magukat. Fenyő István azt hangsúlyozta, hogy ilyen méretű sajtótörténeti feldolgozásra még nálunk nem került sor, nagyon sok lap esetében szinte a nulláról kellett kiindulnunk. Kókay György arra mutatott rá, hogy a kézikönyv szerzői intézeti és termunkájukon kívül kellett, hogy e nagyarányú összefoglalást elkészítsék. Különösen nehéz helyzetben volt T. Erdélyi Ilona és Ugrin Aranka, akik későn kapva meg a felkérést, nagyon kevés idővel rendelkeztek fejezeteik megírásához.

Véber Antal úgy látta, hogy túl szigorú az a megítélés, amelyik az első, részletes sajtótörténeti szintézisünktől valamiféle „tökéletes” sajtótörténetet kér számon. Módszertani bizonytalanságnak nevezte azokat a felvetett igényeket, amelyeket nem a sajtó-

történetnek, hanem egy sajtólexikonnak kell kielégíteni. Hangsúlyozta, hogy a sajtó tartalmi részét és intézmény-jellegét nem lehet szétválasztani egymástól: a sajtótörténetnek mindkettőre ki kell terjeszkednie.

A vita befejezéseként Szabolcsi Miklós a sajtótörténet nálunk kialakulóban levő módszertani problémájára hivatkozott, amely többek között a rendkívül gazdag és sokrétű sajtó lényeges elemeinek megtalálásából és kiemeléséből is áll. Hangsúlyozta, hogy a kézikönyv nem forrásfeltárás, hanem sajtótörténeti feldolgozás volt, és így is kell megítélni. A kézikönyv szerkesztőségének az volt a felfogása, hogy többet ér, ha a kötet időben elkészül és megjelenik, mint egy talán „tökéletesebb”, de soha, vagy csak a távoli jövőben elkészülő sajtótörténet.

KÓKAY GYÖRGY

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete utánnymomat-sorozata. Évek óta a kultúra írott és nyomtatott emlékeinek mennél teljesebb összegyűjtését, megőrzését és rendszerezését tartjuk újra időszerű feladatnak. A kulturális emléktanyag tervszerű felkutatására, számbavételére, illetve közzétételére átfogó koncepciók, programok születnek. A tények, adatok, források pontos ismerete ismét visszanyeri becsületét a magyar tudományban, mert a biztos anyagismeret nyújthat a kutatás számára szilárd alapot. A már elkészült vagy elkészülőben levő nagy nemzeti szintézisek a múlt század óta feltárt forrásokra és anyagokra épültek. A kutatásokban szükséges előrehaladás további széles körű anyagfeltárást és közzétételt igényel.

Miközben közép- és hosszútávú terveinket alakítgatjuk: miként kellene megteremteni a történeti jellegű tudományaink terén a további marxista rendszerező és értékelő munka számára az eddigieknél biztosabb és megbízhatóbb bázist (egy civilizált nemzet magától értetődő társadalmi kötelességéről van szó), a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete, Zöld Ferenc felelős kiadó kezdeményezéséből, magától értetődő természetességgel egyik alapvető segédeszközünk utánnymomatát teszi az asztalunkra, addig is, amíg nagyra törő terveinkből új segédeszközök születnek. Az utánnymomat nemcsak az eredeti kötetek hiányát szünteti meg, hanem emlékeztet: elődeink ezen a munkán becsülettel és sok eredménnyel dolgoztak, megteremtve nemzedékek kutatómunkájának feltételeit.

Az utánnymomat emlékeztet a múlt század végén folyt nagyarányú életrajzi munkálatokra is, és arra, hogy a mára már megismert új életrajzi adatokkal sem sáfárkodunk jól; sok tévedésre, pontatlanságra lel a kutató a különböző kézikönyvek, lexikonok egymásnak ellentmondó adatairaiban. Gyakran nyúlunk vissza ezért a „nagy Szinnyei”-hez, most már az utánnymomat kötetéhez is.

Miközben tallózunk szellemi értékeink között: melyeket kellene faksimile kiadásban, utánnymomatban vagy más korszerű másolatban közreadni, a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete már azt tervezi, hogy folytatja a reprintkiadványok megjelentetését. Olyan műveket akarnak kiszemelni, amelyek a közérdeklődés számára vonzóak, a tudományos kutatás számára nélkülözhetetlenek: nehezen megszerezhető ritka könyveket, referenz-munkákat és ugyancsak ritka folyóiratokat.

Ezek a vállalkozások minden erkölcsi és szakmai támogatást megérdemelnek.

HAVASI ZOLTÁN

BIBLIOGRÁFIA

A MAGYAR KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI SZAKIRODALOM 1980-BAN

Rövidítések

Ars decor.

It

ItK

Könyv és Kvt.

Ktáros

A magyar orvostudomány

Magyarság és emberi egyetemesség

MG

MKsz

MS

Művészet és felvilágosodás

OSZK Évk 1978.

Ráday Emlékkönyv

Századok szelleme

VasiSz

- Ars Decorativa 6. Az Iparművészeti Múzeum és a Hopp Ferenc Keletázsiai Múzeum Évkönyve. Bp. 1979.
- Irodalomtörténet
- Irodalomtörténeti Közlemények
- Könyv és Könyvtár. Könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények. 12. kötet. Debrecen 1979.
- Könyvtáros
- A magyar orvostudományi könyvtárügy és információ harmadik évtizede. Szerkesztette dr. Székely Sándor. Bp. 1979, Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ.
- Fenyő István: Magyarság és emberi egyetemesség. Irodalom és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest 1979, Szépirodalmi Kiadó.
- Magyar Grafika
- Magyar Könyvszemle
- Magyar Sajtó
- Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok. Szerkesztette Zádor Anna és Szabolcsi Hedvig. Bp. 1978.
- Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978. Budapest 1980.
- Ráday Pál 1677–1733. Előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára. Szerkesztette Esze Tamás. Budapest 1980, A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.
- Századok szelleme. Tanulmányok a magyar irodalom és Debrecen kapcsolatáról. (Válogatta és szerkesztette Bényei József, Fülöp László, Juhász Béla.) Debrecen 1980, Hajdú-Bihar megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya.
- Vasi Szemle

NYOMDÁSZAT-, KÖNYV-, SAJTÓ- ÉS KÖNYVTÁRTÖRTÉNET

Általános művek, elvi kérdések

- KLANICZAY Tibor: A magyar kultúra emlékeinek feltárása, nyilvántartása és kiadása. = Kritika 1980. 10. sz. 3–5.
- KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980, Akadémiai Kiadó. 757 l.

Bibliográfiák, katalógusok

- DÉNES Pálné—SZALAY Mária: Vas megye könyvtárügyének bibliográfiája 1970–1979. = Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár III. Évkönyve, Szombathely 1980. 115–172.

Tolna megye sajtóbibliográfiája. 1873–1980. Összeáll. FÜLÖP Attila. Szerk. PACSAI László. Szekszárd 1980, Megyei Könyvtár. 148 l.

A magyar könyvtörténeti szakirodalom 1979-ben. Összeáll. HELTAI János. = MKsz 1980. 405–411.

Magyar könyvészet 1921–1944. A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. 7. Magyar Irodalom. Szerk. KOMJÁTHY Miklósné. Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Budapest 1980. 647 l.

Kozák Miklósné: Sallai István könyvtári szakirodalmi munkássága. = OSZK Évk 1978. 15–31.

Bibliográfiák története és elvi szempontjai

CSÜRY István: Párizsi alapelvek – ISBD – AACR. A bibliográfiai leírás nemzetközi szabványosításának történeti és ideológiai hátteréhez. = Könyv és Kvt. 1979. 5–28.

INDALI György: Jankovich Miklós előfizetési felhívása tervezett bibliográfiája tárgyában. = MKsz 1980. 163–165.

KOMJÁTHY Miklósné: A retrospektív nemzeti bibliográfia történetéhez. Az 1921–1944 és 1945–1960. évek könyvésze. = OSZK Évk 1978. 247–275.

VARGA Sándor: Petrik Géza Magyarország bibliográfiája 1712–1860. c. munkájának kiadástörténete. = MKsz 1980. 264–279.

Papírtörténet

KALMÁR Péter: A papírmalom műhelytitkai. = MG 1980. 1. sz. 57–60.

Cenzúratörténet

T. ERDÉLYI Ilona: „Rablókiadás”, szerzői jog és könyvtári morál 1847-ben. = MKsz 1980. 288–294.

MARKOVITS Györgyi: Czakó Ambró elkobzott kiadványai a kurzus idején. = It 1980. 501–513.

Nyomdászattörténet

Több évszázadot átfogó művek

Nyomdaipari enciklopédia. 2. kiadás. Főszerk. GARA Miklós. Bp. 1979, Műszaki Könyvkiadó. 751 l. 8, [36] t.

HAIMAN György: A nyomdai betű fejlődésének irányai. = MG 1980. 4. sz. 66–68.

KUNTÁR Lajos: A nyomdászat és a sajtó Celldömölkön. = VasiSz 1980. 3. sz. 397–412.

15. század

CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: Ismeretlen korvina-ésnyomtatvány Uppsalában. = MKsz 1980. 279–282.

SOLTÉSZ Zoltánné: A GW-évfordulóra rendezett nemzetközi konferencia. = Könyvtáros 1980. 95–97.

16. század

BARCZA József: Melius utalásai egy elvesztett könyvére. (Várad 1566.) = MKsz 1980. 296–301.

Clavis typographorum librariorumque Italiae: 1465–1600. Edidit Gedeon BORSA. Budapest, Akadémiai Kiadó, Baden-Baden Verlag Koerner, 1980. 356, 469 l., 1 térk.

BORSA Gedeon: A vimpáci ferences nyomda és annak újabb terméke 1595-ből. = MKsz 1980. 178–185.

A Hofgreff-Heltai nyomda, a magyar tipográfia műhelye. HAIMAN György tanulmánya a Csizió hasonmásával. Bp. 1978. 145 + 119 l.

SOLTÉSZ Zoltánné: A 16. századi nyomdász anonimitás okairól újabban meghatározott Peypus-nyomtatványok alapján. = MKsz 1980. 42–51.

SZABÓ András: Adatok a vizsolyi nyomda történetéhez. = MKsz 1980. 394–395.

SZABÓ András: Kérdőjelek a Vizsolyi Biblia körül. = Confessio 1980. 3. sz. 31–37.

SZABÓ Géza–SZELESTEI N. László: Töredékek Csáktornyai János műhelyéből (Debrecen 1593). = MKsz 1980. 301–308.

TÓTH András: Avicenna-kötet a keszthelyi Helikon Könyvtárban. Velencei kiadás 1564. = Orvosi Hetilap 1980. 52. sz. 3212–3213.

17. század

V. ECSÉDY Judit: A gyulafehérvári fejedelmi nyomda második korszaka 1637–1658 és utóélete. = OSZK Évk 1978. 291–341.

DÁN Róbert: Tótfalusi Kis Miklós grúz betűi. = MKsz 1980. 396–398 l. + 1 t.

TAKÁCS Béla: Az ismeretlen 1699-es debreceni kalendárium. = MKsz 1980. 309.

TÓTH István: Bartha Boldizsár krónikája a keszthelyi Helikon könyvtárában. = Múzeumi Kurír 31. sz. (IV. kötet 1. sz.) 1979. december. 3–5.

18. század

VARGA László: Az egri püspöki nyomda megszervezése és könyvkiadása megalkulásának első éveiben. = MG 1980. 1. sz. 61–62.

20. század

MISKOLCZY Ambrus: Az egyetemi nyomda szerepe a román művelődésben. = Új Auróra 1980. 2. sz. 93–100.

VARGA László: Heves megyei nyomdák az újjáépítés szolgálatában. = MG 1980. 1. sz. 65.

Kiadástörténet

Több évszázadot átfogó művek

BARANYAI Tibor: Fiatalok olvassák. A magyar gyermekkönyv négy és fél évszázada. = Rádió és Televízió Szemle 1979. 4. sz. 37–49.

FABINY Tibor–HAFENSCHER Károly: Négy százötven éves az Ágostai Hitvallás. Bp. 1980, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya. 99 l.

MÉSZÁROS István: Az 1777-i és az 1806-i Ratio Educationis tankönyvei. = MKsz 1980. 350–369.

TAKÁCS Béla: Sárospataki kalendáriumok a XVII–XIX. században. = Borsodi Levéltári Évkönyv III. Miskolc 1980. 9–17.

16. század

BORSA Gedeon: Az 1519. évben nyomtatott Gellért legenda. = MKsz 1980. 377–384.

GÖMÖRI György: Magyar szerzők művei a XVI. század végi Angliában. = MKsz 1980. 391–393.

RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Janus Pannoniusz kiadója, Hilarius Cantiancula. = ItK 1980. 125–136.

17. század

BITSKEY István: Irodalompolitika Bethlen Gábor és a két Rákóczi György udvarában. = MKsz 1980. 1–14.

HOLL Béla: Egy magyar könyvkiadó a XVII. században. Bp. 1980, Magyar Helikon. 221. [34] l.

HOLL Béla: Szerző, nyomdász, olvasó a XVII. század első felében. = ItK 1980. 639–649.

18. század

BELICZAY Angéla: Hol jelent meg az Ébresztő Kakasszó? = Ráday Emlékkönyv 147–157.

BIBÓ István: A magyar építészeti szakirodalom kezdetei. Építészeti szakkönyvek Magyarországon a XVIII. században. = Művészet és felvilágosodás. 27–122.

SZELESTEI N. László: Ráday Pál Lelki hódolás című művének kiadásai. = Ráday Emlékkönyv. 425–435.

SZELESTEI N. László: 18. századi tudósvilág I. Perliczi János Dániel 1705–1778. = OSZK Évk 1978. 407–437.

SZILÁGYI Ferenc: A Magyar Athenas 1787-re tervezett, bővített kiadásáról. = MKsz 1980. 159–162.

TÓTH Béla: Ramus hatása Debrecenben. = Könyv és Kvt. 1979. 85–107. + 7 t.

19. század

CsÜRY István: Számok a századvégi irodalom társadalomtörténetéhez. = Könyv és Kvt. 1979. 135–195.

FRIED István: A magyarországi bolgár nyomtatványok. = MKsz 1980. 165–168.

KOVÁCS I. Gábor: A magyar kalendárium főbb típusai a XIX. században. = Történelmi Szemle 1980. 1. sz. 150–164.

MISKOLCZY Ambrus: A bécsi állami nyomda (Staatsdruckerei) román könyvkiadási tervei az 1840-es években. (Adatok az erdélyi román könyvkiadás történetéhez). = MKsz 1980. 56–60.

SZEMZŐ Piroska, D.: Díszpolgárság egy album kiadásáért. = MKsz 1980. 168–175.

20. század

BORSA Gedeon: A magyar csizió átdolgozásai. = OSZK Évk 1978. 493–549.

BUDAI BALOGH Sándor: Szabó Dezső kontra Genius Könyvkiadó Rt 1929–1933. = ItK 1980. 510–521.

CSERÉPFALVI Imre: Budapesti esztendők. Beszélgetés Cserépfalvi Imrével József Attiláról. Riporter HAJDU RÁFIS Gábor. = Kritika 1980. 8. sz. 30–34.

CSERÉPFALVI Imre: Találkozásaim József Attilával Párizsban. 1. = Kritika 1980. 8. sz. 22–29.

DOBÓ Andor: És ami még nem talált haza = Természet Világa 1980. 555.

HAJDU RÁFIS Gábor: Bálint György, Cserépfalvi, Kovács Imre. Egy interjú folytatása. = Kritika 1980. 12. sz. 7–11.

KISS ISTVÁN: Az Athenaeum Könyvkiadó története és szerepe a magyar irodalomban. Bp. 1980. Akadémiai Kiadó. 263 l.

MARIK Dénes: A Teyan Könyvtár megyei munkatársai. = Új Auróra 1980. 2. sz. 78–86.

MARKOVITS Györgyi: Magyar írók Angliában, angol könyvek Magyarországon a hitleri uralom delelőjén. = OSZK Évk 1978. 551–586.

MIHALIK István: Lenin válogatott művei első magyar nyelvű kiadásának történetéhez. = Párttörténeti Közlemények 1980. 1. sz. 132–141.

VARGA Sándor: A szabad Magyarország első könyvei. = Kritika 1980. 4. sz. 3–5.

Sajtótörténet

Általános és elvi kérdések

GÁL Judit: A sajtópolitika irányítása a Teleki-kormány idején 1939–1941. = Levéltári Szemle 1979. 1–2. sz. 181–199.

KOROMPAI Gáborné: A debreceni sajtó kutatásának története és irodalma. = Könyv és Kvt. 1979. 69–84. + 11 t.

MÁRKUS László: Über die Methodologie der modernen ungarischen Pressehistoriographie unter besonderer Berücksichtigung der Geschichte des ungarischen Pressewesens zwischen 1919 und 1944. Bp. 1980, Akad. Kiadó. 28 l.

Több évszázadot átfogó művek

FEHÉR Imre: Májusi Emléklapok. = It 1980. 537–541.

GAZDA István, ifj.: A Fizikai Szemle történetéből. I. A Matematikai és Fizikai Lapok előtörténete. II. A Matematikai és Fizikai Lapok szerzőinek fizikatörténeti munkásságáról. = Fizikai Szemle 1979. 11. 427–431.

16. század

BORSA Gedeon: 1596. évi bártfai Neue Zeitung és más korabeli magyar vonatkozású tudósítások. = MKsz 1980. 76–89.

18. század

HOPP Lajos: Ráday Pál, a publicista. = Ráday Emlékkönyv 91–105.

KELECSÉNYI Gábor: Hírlapírásunk kezdetei. = Élet és Tudomány 1980. 1–2. 8–10., 46–48.

TIMAFFY László: Az első magyar nyelvű újság győri emlékei. = Honismeret 1980. 4. sz. 45.

UGRÓCZKY Mihály: Az első szerkesztő hazánkban. Kétszáz éve jelent meg az

első magyar nyelvű újság. = MS 1980. 1. sz. 21–22.

VÖRÖSMARTY Géza: Az első magyar nyelvű újság. = Honismeret 1980. 1. sz. 21–22.

19. század

BUZINKAY Géza: Közművelődési sajtó a dualizmus kor első felében, 1867–1890. = ItK 1980. 5–6, 681–691.

FENYŐ István: Akadémiánk első folyóirata, a Tudománytár. = Magyarság és emberi egyetemesség 168–218.

FENYŐ István: Az Athenaeum, a liberalizmus eszméinek központi fóruma. = Magyarság és emberi egyetemesség 219–349.

FENYŐ István: Eötvös József, a publicista. = Magyarság és emberi egyetemesség 462–556.

FENYŐ István: Az Erdélyi Múzeum szerepe a reformkor eszmei előkészítésében. = Magyarság és emberi egyetemesség 9–62.

FENYŐ István: Haladás és maradiság harca a Tudományos Gyűjteményben. = Magyarság és emberi egyetemesség 63–167.

LENGYEL Márta, S.: Egy fejezet 1848-i sajtóknak történetéből. Julian Chownitz „Die Opposition”-ja. = OSZK Évk 1978. 471–491.

LENKEY István: Reménybimbók és Echó. Debrecen, 1844. = Múzeumi Kurír 31. sz. (IV. köt. 1. sz.) 1979. december 67–74.

MÓRÓ Mária Anna: A pécsi újságok tárcarovata 1898-ban. = Baranyai Művelődés 1980. 3. sz. 87–92.

NÉMETH G. Béla: A szerkesztő s a kritikus Arany. = It 1980. 3–12.

PRAZNOVSZKY Mihály: Nógrád megye sajtója a XIX. században. = Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve V. évfolyam 25/1979. 227–262 l.

SZILVÁGYI Irén: Vízügyi kutatók kincsestára. Tudományos Gyűjtemény 1817–1841. = Magyar Vízgazdaság 1980. 11–12. 52–53.

TVERDOTA Miklósné: Eötvös népnevelési egyletei a korabeli sajtó tükrében 1867–1871. = Magyar Pedagógia 1980. 451–462.

20. század

ANDRÁSFY Gyula: Emlékeim a 100%-ról. = Kritika 1980. 3. sz. 18–19.

BATÁRI Gyula: Gyógyászati folyóiratok Erdélyben a két világháború között. = Az Orvosi Könyvtáros 1980. 3. sz. 293–304.

BATÁRI Gyula: Orvosi és egészségügyi folyóiratok Erdélyben. = Az Orvosi Könyvtáros 1980. 4. sz. 406–416.

- BÉRES András: Szabó Pál és a „Kelet Népe”. = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve 1979. 139–148.
- BERTALAN Lajos: A Forum és Manuskripte. Feljegyzések a grazi műhely két év-tizedéről. = Életünk 1980. 5–6. sz. 509–512.
- CSATÓ Károly: Publicisztikától a forradalomig. Buday Dezső életútja. 1906–1919 között. = Forrás 1980. 1. sz. 72–85.
- ERÉNYI Tibor: Az ideológia és kultúra kérdései a Szocializmus című folyóiratban. (1906–1948). = Párttörténeti Közlemények 1980. 2. sz. 32–56.
- HUBER Kálmán: A Symposion és köre. (Egy pécsi folyóiratról.) = Baranyai Művelődés 1979. 78–85.
- HUSZÁR Zoltán: Gondolatok a Szép Szó körül. = Posztulátum 1980. 2. sz. 79–87.
- IGLÓI Zoltán: Pécs forradalmi sajtója 1918–1921. = Évkönyv/MSZMP Baranya Megyei Bizottság Oktatási Igazgatósága 1979. 113–118.
- ILLÉS Lajos: Veres Péter és az új folyóirat. = Új Írás 1980. 11. sz. 89–103.
- JEMNITZ János: Rónai Zoltán 1919 utáni sajtótevékenységről. = Századok 1980. 819–845.
- JÓCSIK Lajos: Móricz Zsigmonddal a Kelet Népében. = Forrás 1980. 7. sz. 54–64.
- JÓCSIK Lajos: Világító torony a jövőnek. Móricz a Kelet Népe szerkesztőségében. = Napjaink 1980. 1. 24–26.
- KALITENKO, J.: Ötven éve jelent meg a Sarló és Kalapács. = Szovjet Irodalom 1980. 5. sz. 182–183.
- KARDOS PÁL: Tóth Árpád a debreceni hírlapíró. = Századok szelleme 156–169. (Másodközlés = Alföld 1953. 3. sz. 62–75.)
- KEMÉNY István: Biró Lajos. = MS 1980. 2. sz. 217–218.
- KÉRI NAGY Béla: A forradalom és hatalom kérdésének jelentkezése a pécsi munkás és polgári sajtóban 1918–1921-ben. = Évkönyv/MSZMP Baranya Megyei Bizottság Oktatási Igazgatósága 1979. 108–112.
- KIRÁLYFÖLDI Erika: Az Uránia című folyóirat története. = Műszaki Egyetemi Könyvtáros 1979. 2. sz. 1–13. [1900–1925.]
- KUNFALVI Rezső: Rátz László és a Középiskolai Matematikai Lapok. = Természet Világa 1980. 5. 221–223.
- LACKÓ Miklós: Politik, Kultur, Literatur: Beiträge zur publizistischen Tätigkeit von Georg Lukács in der zweiten Hälfte der zwanziger Jahre. Bp. 1980, Akad. K. 35 l.
- LACKÓ Miklós: Németh László és a Nyugat. = Új Írás 1980. 8. sz. 98–110.
- LENGYEL András: Ignatus-adalékok a Nyugat szerkesztéséhez. = It 1980. 524–526.
- LENGYEL András: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Magyarország kapcsolataihoz 1935–1936. = MKsz 1980. 370–376.
- MÁRKUS L[ászló]–VÁSÁRHELYI M[iklós]: Die Rolle der Presse in der Verbreitung der Kriegspropaganda in der konterrevolutionären Periode. = Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 25. 1979. 3–4. sz. 343–366.
- NAGY István, F.: Hetven éves a Délmagyarország. = MS 1980. 5–6. sz. 170–172.
- NAGY JÓZSEF: A Heves megyei munkás-sajtó kezdetei. = Hevesi Szemle 1980. 1980. 2. sz. 57–60.
- NAGY Magda, K.: A Korunk szerkesztési elvei és kultúrakoncepciója 1926–1940. = Párttörténeti Közlemények 1980. 4. sz. 36–69.
- PAP János: Matyóföld. A húsz éve megjelent mezőkövesdi folyóiratról. = Napjaink 1980. 3. sz. 2.
- A Csongrád megyei sajtó 1944–1978. Szerk. PAPP Zoltán. Közread. a Szegedi Nyomda – Csongrád Megyei Lapkiadó Vállalat. Szeged 1978. 58 l., 54 t.
- PÁSZTOR József, M.: „Az író beleszól...” Baloldali irodalmi folyóiratok az ellenforradalmi Magyarországon. Bp. 1980, Kossuth Kiadó, 463 l.
- POMOGÁTS Béla: A Nyugat szerkesztési elvei a két világháború között. = ItK 1980. 26–35.
- SÁNDOR László: Fábray Zoltán lapindítási kísérlete. Az „Állásfoglalás”. = Kritika 1980. 5. sz. 20.
- SEBESTYÉN Sándor: A miskolci Kötőrk megjelenése 1930-ban. = Borsodi Szemle 1980. 1. sz. 87–90.
- SIMON Zoltán: A felszabadult ország első irodalmi folyóirata. = Kritika 1980. 4. sz. 5–6.
- SOMOGYI Jolán: Könyvtár- és művelődés-ügy első időszaka a korabeli sajtó tükrében 1945–1953. = Szaboles Szatmár Megyei Könyvtári Híradó 1980. 1. sz. 3–14.
- SZABÓ Ernő: Az Uránia folyóirat, Színház, Társaság, I–II. = Népművelés 1980. 9. sz. 26–27., 10. sz. 30–33.
- SZABÓ Ernő: A Magyar Népművelők Társasága és a Magyar Lélek, 1–3. = Népművelés 1980. 2. sz. 30–31., 3. sz. 27–29., 4. sz. 36–38.
- SZABÓ Ernő: A Műkedvelő 1906–1907. = Népművelés 1980. 8. sz. 34–35.
- SZABÓ Júlia: A magyar avantgarde és a külföldi sajtó. = Kritika 1980. 11. sz. 8.

- SZERENCSE Ferencné: Komáromi lapok 1918. okt. 5.—1919. aug. 9. Repertórium. Tatabánya 1979. [1980], József Attila Megyei Könyvtár. XXXVII, 99 l.
- A 100%. A KMP legális folyóirata [bev., összeáll]. TAMÁS Aladár. Budapest 1977, Akadémiai Kiadó. 328 l.
- TASI JÓZSEF: Egy elfeledett Szép Szó dokumentumról. = Kritika 1980. 6. sz. 13.
- Tizenkét lap a Délmagyarország történetéből: 1910—1980. [Szerkesztette PÉTER László]. Szeged 1980. Somogyi Könyvtár. [12] lev.
- TÓTH Lajos Gyula: Egy napilap kulturális missziója. A Dunántúli Napló és a közművelődés 1957—1980 = Baranyai Művelődés 1980. 3. sz. 43—49.
- TÓTH Mihály: Szakszervezeti zászlóavatás és a Szabad Nép megalapítása a Munkácsy utcában. = Budapest 1980. 11. sz. 38—39.
- TURCZEL Lajos: A csehszlovákiai magyar irodalom visszhangja a két világháború közti magyarországi szocialista sajtóban. = MKsz 1980. 149—155.
- VADÁSZ Ferenc: Az újságíró Schönherz Zoltán. = MS 1980. 8. sz. 238—240.
- ZÁHONYI Ede: A magyar úttörősajtó három évtizede, 1946—1976. = Budapest 1980, Ifjúsági Lapkiadó Vállalat. 177 l.

Könyvművészet, térképészet, könyvillusztráció, könyvkötészet

- BERZA László: Képi ábrázolások a nyomtatott forrásokban. = A helyismereti munka kérdései. Helyismereti tanácskozások. Összeállította és szerkesztette VAJDA Kornél. Budapest 1980, NPI—OSZK KMK 11—22.
- BORSA Gedeon: Az első aranyfestéssel készült nyomtatvány és annak magyar vonatkozásai. = MKsz 1980. 217—229.
- CSENDES László: Térkép és történelem. Budapest 1979, Hadtörténeti Múzeum. 183 l.
- CSENDES László: Térképhistória: történelem a térképek tükrében. Budapest 1980, Magvető. 213 l.
- FALLENBÜCHL Zoltán: A Blaeu-térkép-officina atlaszkiadásai és magyar vonatkozásaik. = OSZK Évk 1978. 343—405.
- Haiman György tipográfus és könyvtervező. Debrecen 1980. Kossuth Lajos Tudományegyetem. 22 l.
- KISH, George: Rand McNally „Egyetemes Atlasz”-a (1900); a századforduló tematikai atlasza. = Földrajzi Közlemények 1980. 97—102 l.
- KOROKNAY Éva, Sz.: Ulrich Schreiers Pressburger Einbanddeckel. = Ars Decor. 1979. 39—46.

- Magyar exlibris: 1935—1936: Repertórium. Bevezette és összeállította LENKEY István. Debrecen 1980, KLTE Könyvtára. 22 l.
- LENGYEL Lajos: Válogatott művek. Lengyel Lajos könyvművész (1904—1978) emlékkiállítás. Miskolc 1979. 8 l. 24 t.
- TAKÁCS Béla: A debreceni díszkötések. = Élet és Tudomány 1979. 46. sz. 1448.
- WEINER Piroska: Französische Exlibris und Kleingrafik. = Ars decor. 1979, 187—198.

Könyvtártörténet

Több évszázadot átfordó művek

- BOGDÁN István: Az Országos Levéltár könyvtárának száz esztendeje 1875—1974. = Levéltári Szemle 1979, 1—2. sz. 301—318.
- CZEGLE Imre: A Sárospataki Nagykönyvtár múltja, jelene és problémái. = Confectio 1980. 4. sz. 52—59 l.
- FURKA Sándorné: A megyei könyvtár RK gyűjteménye. = Könyvtári Jegyzések 1978. 3—5.
- FÜLÖP Lajos: Bemutatjuk a Gyöngyösi Műemlékkönyvtárat. = Ktáros 1980. 10. sz. 680—683.
- GARAMVÖLGYI Ernőné: A miskolci Lévy József Könyvtár. = Könyv és Nevelés 1980. 4—5. sz. 202—206.
- HEGYI Ferenc: Klohammer János XVIII—XIX. századi geometra-hidraulika könyvtára. = MKsz 1980. 60—69.
- KÁLDOS Gyula: Celldömölk könyvtári kultúrája a XVII. század közepétől 1945-ig. = VasiSz 1980. 390—396.
- LUKOVICS György: 425 éves a békési gimnázium könyvtára. = Könyvtári Jegyzések 1978. 6—9.
- OJTOZI Eszter: Kirchenslavische Bücher aus der Klosterbibliothek zu Máriapócs 2. = Könyv és Kvt. 1979. 197—203.
- PATAKI László: A Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár. = A Vas Megyei Könyvtárak Értesítője 1980. 15—18.
- SZABADNÉ SZEGŐ Judit: A könyvtárügy állami támogatása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetései tükrében 1867—1918. = OSZK Évk 1978. 123—173.
- SZABÓ Gizella: A Sabaria Múzeum Könyvtára. = A Vas Megyei Könyvtárak Értesítője 1980. 2. sz. 11—14.
- SZURMAY Ernő: Bemutatjuk a 400 éves mezőtúri középiskola könyvtárát. = Ktáros 1980. 10. sz. 613—615.
- TAKÁCS Miklós: A szombathelyi közkönyvtár centenáriuma. = Vasi Szemle 1980. 538—545.
- TILCSIK György: Dokumentumok a száz év történetéből. = Berzsényi Dániel Me-

- gyei Könyvtár III. Évkönyve 1980. 11–44.
- TÓTH Béla: Százéves a Somogyi Könyvtár. = Olvasó Nép 1979. 3. sz. 56–58.
- TÖTTÖS Gábor: A könyvek védelme 1874-ben és ma. = Tolna Megyei Könyvtáros 1980. 1. sz. 89–92.
- VARGHA Domokosné: Régi könyvek között a Szabadsághegyi Csillagda könyvtárában. = Csillagászati Évkönyv az 1980. évre. Bp. 1979, Gondolat Kiadó. 294–324.
- 15–18. század
- BALOGH István: A debreceni református kollégium gyűjteményeinek keletkezése. = Művészet és felvilágosodás 585–610.
- BARLAY Ö. Szabolcs: Vázlat a jezsuita „Missio Transylvanica” tevékenységéről és könyvtárának sorsáról (1571–1603). = Könyv és Kvt. 1979. 111–133.
- FEKETE Csaba: Mikor került a könyvtárba? A provenientia sajátosságai a Debreceni Református Kollégium régi állományának két kötetével kapcsolatban. = MKsz 1980. 52–56.
- VÁSÁRHELYI Judit: A győri Székesegyházi könyvtár possessorai I–IV. = MKsz 1980. 117–130, 230–263, 325–349.
19. század
- HAJNÓCZI Gábor: Adalékok a zirci apátsági könyvtár és műgyűjtemény történetéhez. = Művészet és felvilágosodás 611–625.
- SZENTIMREI Mihály: Az esküdt deákok magyar könyvtára. Közművelődési könyvtár Sárospatakon a reformkorban. = MKsz 1980. 15–32.
- TÓTH Béla: Adalékok a hajdúszoboszlói Tury Könyvtár történetéhez. = Könyv és Kvt. 12. 211–219.
20. század
- BAKOSI Éva: Az ibrányi nagyközségi körzeti könyvtár története. = Szabolcs-Szatmár Megyei Könyvtári Híradó 1980. 1. sz. 16–22.
- BATÁRI Gyula: A Párizsi Magyar Egylet könyvtára. = Könyvtáros 1980. 12. sz. 748–750.
- BOLEVÁZ József: 30 éves a tabi könyvtár. = Somogyi Könyvtárak 1980. 1–2. sz. 26–29.
- CZELLÁRNÉ CSIBA Judit: Possessori és marginális bejegyzések vizsgálata a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárában. = Könyv és Kvt. 12. 269–279.
- HARASZTHY Gyula: Az Országos Széchényi Könyvtár 1918-ban. = OSZK Évk 1978. 201–225.
- HAVASI Zoltán: 1919 és a Széchényi Könyvtár. = OSZK Évk 1978. 227–245.
- Ismerni–érteni kell a múltat. A borsodi munkáskönyvtárakról. = Olvasó Nép 1980. szept. 37–42.
- KIRÁLY Lászlóné–SZŐKE Tiborné: A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatainak fejlődése 1970–75. = Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve 1974–1976. 17. köt. 1979. 112–137.
- KISS Jenő: A könyvtári szolgáltatások fejlődése a hetvenes években. = Ktáros 1980. 10. sz. 581–583.
- KOVÁCS Ilona: Adatok az amerikai magyar könyvtári gyűjteményekről. = OSZK Évk 1978. 587–618.
- KÓHEGYI Mihály: A kecskeméti könyvtár és múzeum önállósulásának története egy Móra-level tükrében. = MKsz 1980. 69–72.
- MURÁNYI Lajos: Fejér megye könyvtárügyének fejlődése dokumentumok tükrében. (1945–1950.) = Fejér Megyei Könyvtáros 1980. 1. sz. 48–68.
- PÁLDY Róbert: Két évtized – két statisztikai forrás tükrében. = Ktáros 1979. 11. sz. 638–641.
- PÉTER László: Móra Ferenc a Somogyi Könyvtárban. = Könyvtári Figyelő 1979. 6. sz. 580–590.
- RÖTZSCH, Helmut: Die deutsche Bücherei in Leipzig. Entwicklung und Aufgabenstellung des Gesamtarchivs des deutschsprachigen Schrifttums. = OSZK Évk 1978. 107–122.
- RUZSÁS Lajosné FALUHEGYI Vera: A Pécsi Orvostudományi Egyetem Könyvtárának fejlődése az elmúlt 10 év során. = A magyar orvostudományi 186–199.
- SUGÁR Ágnes: A 10-es számú VI. kerületi Szabó Ervin Könyvtár ötven éves története. = Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve 1974–76. 17. köt. 1979. 97–111.
- SZABÓ Ervin: A Fővárosi könyvtár munkarendje (1912). = Olvasó Nép 1979. 3. sz. 89.
- SZÉKELY Sándor: Az Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ harmadik évtizede. = A magyar orvostudományi 3–47.
- SZIJ Rezső: Gyűjteményem 5. Kiegészítés a Szij Rezső bibliográfiához 1941–1979. Bp. 1980, A Budapesti Műgyűjtők és Műbarátok Egyesülete. 15 l.
- SZOMBATHY Viktor: A Sarlóról, könyvekről, könyvtárakról. [Riporter]: VÉRTESY Miklós. = Ktáros 1980. 5. sz. 268–271.
- TAKÁCS József: A könyvtár. = A Pécsi Tanárképző Főiskola harminc éve. 1948–1978. Pécs 1979. 171–184.

VADÁSZ Ferencné: A középfokú könyvtárképzés története és dokumentumai: 1945–1976. Bp. 1980. NPI OSZK KMK. 128 l.

VARGA László: Az egri Sajtószövetkezet könyvtára. 1919–1926. = Ktáros 1980. 616–617.

VARGA László: A vidéki könyvtárhálózat forradalmi átalakítása a Tanácsköztársaság alatt. = Nógrádi Szemle 1980. 2. sz. 91–96.

VILMON Gyuláné: A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtárának fejlődése. Történeti vázlat. = A magyar orvostudomány 169–185.

Könyvkereskedelem, könyvforgalom

NOELLE-NEUMANN, Elisabeth: Könyvkereskedők és könyvvásárlók. A Borsenverein könyvpiackutatásának egy évtizede. Nyersfordítás. Közread. a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése. Bp. 1979. 104 l.

OROSZ Szilárd: Régi könyvnapokról... = Szabolcs-Szatmár Megyei Könyvtári Híradó 1979. 1–2. sz. 74–82.

SZURMAY Ernő: Könyvünnepek Szolnok megyében. 1929–1978. = Együtt 1980. 1. sz. 39–43.

VARGA Sándor: Könyvárus segédek szervezkedései. = Budapest 1980. 12. sz. 32–33.

VARGA Sándor: A Magyar Könyvkereskedők Egyletének alapítása. Bp. 1980, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése. 188 l.

Régi könyvtárosok, bibliográfusok

FARKAS Ernő: Emlékezés Mórara és a „mindig mosolygó Panni asszonyra”. = Csongrád Megyei Könyvtáros 1979. 5–10.

GALAMBOS Ferenc: Márki Sándor 1853–1925. = Ktáros 1980. 239–240.

GALAMBOS Ferenc: Rédeyné Hoffmann Mária. 1885–1945. = Ktáros 1980. 619–620.

HARASZTHY Gyula: Melich János 1872–1963. = Ktáros 1980. 104–106.

HARASZTHY Gyula: Hevesi András 1902–1940. = Ktáros 1980. 554–555.

HODINKA László: Tallózás az OPKM régmúltjában. = Könyv és Nevelés 1979. 4–5. sz. 210–211.

JEGOROV, Jevgenyij: Szabó Ervin dedikált művei egy moszkvai könyvtárban. = MKsz 1980. 294–295.

KEMÉNY István: Szinnyei József a „Gőzhangya”. = MS 1980. 3. sz. 84–85.

Kozocsa Sándor: Emlékezés idősebb Szin-

nyei Józsefre. = Komárom Megyei Könyvtáros 1980. 2. sz. 22–27.

M[ÓRA] L[ászló]: Nagy Sándor. 1844–1918. = Ktáros 1980. 165–167.

MÓRA László: Káplány Géza. 1880–1952. = Ktáros 1980. 288–292.

NAGY Lajos: Bibó István, a könyvtáros, 1911–1979. = Könyvtári Figyelő 1979. 555–556.

PASTINSZKY Miklós: Kultsár István a komáromi könyvtáralapító. Tatabánya 1979, Komárom Megyei Tanács VB Művelődési Osztálya, a Hazafias Népfront Honismereti Bizottsága. 29 l.

REMETE László: Szabó Ervin levelezése német könyvtári szakemberekkel. = Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve 1974–76. Bp. 1979. 74–87.

SÁRÁNÉ LUKÁTSY Sarolta: Móra Ferenc könyvtárigazgatói tevékenysége 1917-től 1919-ig. = MKsz 1980. 33–41.

Soós Pál: Újabb adalékok Szabó Ervin és Debrecen kapcsolatához. = Ktáros 1980. 685–687.

SZABÓ Ervin: Válogatott művek. Szabó Ervin történeti írásai. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta LITVÁN György. Bp. 1979, Gondolat. 713 l.

SZÉNÁSSY Zoltán: Szinnyei Józsefre emlékezünk. = Honismeret 1980. 3. sz. 26–29.

SZENTMÁLYI János: Egy könyvtárosi életpálya és tanulságai. Emlékezés Kóhalmi Bélára. = MKsz 1980. 109–116.

TÓTH Béla: Maróthi György 1715–1744. = Ktáros 1980. 361–362.

VÉRTESY Miklós: Birkás Endre 1913–1975. = Ktáros 1980. 422–424.

ZALLÁR Andor: Baló József professzor, az első szegedi orvosi könyvtáros. = Csongrád Megyei Könyvtáros 1980. 3–4. sz. 66–68.

Olvasástörténet

CSIK Mihály: Olvasóköri Szolnok megyében 1870–1945. = Olvasó Nép 1979. jún. 77–81.

GEREBEN Ferenc: Olvasás Magyarországon az 1960-as, 70-es években. = Kulturális Közlemények 1980. 2. sz. 39–52.

KISFALUDY Sándor: Olvasó körök Hódmezővásárhelyen. = Olvasó Nép 1980. 1. sz. 64–68.

LENGYEL András: Adalék a hódmezővásárhelyi birtokos parasztság olvasási gyakorlatához. 1914–1915. = MKsz 1980. 72–75.

NAGY Piroska: Könyv a kemencénél. = Olvasó Nép 1979. 3. sz. 77–80.

SZABÓ Ervin: Mit olvasnak és mit olvassanak? = Olvasó Nép 1979. 3. sz. 86–88.

SZEMLE

Holl Béla: Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a XVII. században. Bp. 1980. Magyar Helikon, 221 [34] l.

1977-ben, *A magyarországi barokk kezdetei* című győri konferencián különös öröme szolgált a résztvevőknek az a hír, hogy Holl Béla alapos vizsgálat tárgyává teszi Ferenczffy Lőrinc királyi titkár pályáját. Akkoriban még monográfiája írása közben adott kutatásairól összefoglalót, ma viszont már kész könyvéhez gratulálhatunk.

Ferenczffy Lőrinc alakjáról mindeddig nem sokat tudtunk. A levéltárak búvárai vagy a korabeli nyomtatott artikulások forgatói többször találkozhattak ugyan aláírásával és pecsétjével, de a kancelláriai tevékenységén túlmenő és az azt kiegészítő működését és annak szerepét a korabeli művelődésben kellő részletességgel eddig még nem tárták fel.

Holl Béla mindenre kiterjedő figyelemmel először is Ferenczffy Lőrinc életútját állította össze a mozaikszerűen ránk maradt adatokból. Eszerint Ferenczffy szegény, nem nemesi családból származhatott, s hivatalnoki tisztviselőként emelkedett fel. A pozsonyi későhumanista környezet, az olmtúzi jezsuita kollégium és a bolognai jogi kurzus alakították műveltségét és formálták ki egyéniségét.

Kancelláriai működését 1608-ban kezdte el, 1610-től pedig már királyi titkárként a világi hivatalnokrend egyik legmagasabb tisztségét töltötte be. Három Habsburg-uralkodó mellett volt ő a magyar secretarius: II. Mátyásnak köszönhetette pályakezdését, átélte II. Ferdinánd teljes uralkodását, III. Ferdinánd mellett pedig négy évig „titkárkodott”.

1608-tól 1640-ig működött, vagyis abban a három évtizedben, amelyben egy új világnézet hódított teret Magyarországon. A Tridentinum szellemében elterjedő ideológia magyarországi kibontakozásában Ferenczffy Lőrincnek is nagy szerepe volt. Amíg barátai: Pázmány Péter, Balásfi

Tamás vagy a kancellár Lépes Bálint műveikkel, addig Ferenczffy mint könyvkiadó és nyomdatulajdonos járult hozzá az ellenreformáció tanainak népszerűsítéséhez.

Holl Béla Ferenczffy kiadványait mintaszerű módszerrel kutatta fel. Először is számba vette azoknak a nyomtatványoknak az illusztrációs anyagát, amelyek megjelentetését az eddigi kutatás is Ferenczffy nevéhez fűzte. Segítségére volt továbbá a Ferenczffy nyomdai készletét bemutató betűmintafüzet is, legrégibb betűmintakönyvünk. Ezekből kiindulva az analitikus betűtípus-kutatás exakt módszerét alkalmazta, és így ki tudta választani a korabeli bécsi nyomtatványok közül azt a 11-et, amelyek Ferenczffy betűkészletével készültek. Az e nyomtatványokban található, további illusztrációkkal kiegészítette és csoportosította Ferenczffy Lőrinc fametszetű képeit. Így kiderült, hogy Ferenczffy saját nyomtatványain kívül húsz készült még életében ezeknek az illusztrációknak a felhasználásával — megbízásából — egy prágai, ill. több bécsi műhelyben.

A betűtípuskutatás eredményes módszere hozzásegítette Hollt ahhoz is, hogy megfejtse Ferenczffy Lőrinc nyomdájának eredetének kérdését. Ezek szerint Ferenczffy 1628-ban vette meg a prágai Georgius Nigrinus, ill. utóda Jonata Bohutský konfiskált felszerelését.

Hallatlanul érdekesen bontakozik ki előttünk Ferenczffy kiadói egyénisége, ha az általa nyomtatott és kiadott műveken végigtekintünk. A nyolc országgyűlési artikulusnak és Kithonich jogi kézikönyvének megjelentetése bizonyára kancelláriai tisztségével függött össze. A Habsburg-uralkodóház iránti hűségét II. Ferdinánd (1608), majd Mária spanyol infánsnő koronázásakor (1637) több kiadvány megjelentetésével bizonyította. Több hitbuzgalmi művet, verses és prózai elmélkedést jelentetett meg. Ezek François de Montmorency kivételével hazai szerzőknek, a magyar korabarokk reprezentánsainak alkotásai (Hajnal Mátyás, Kopcsányi Márton, Nyéki

Vörös Mátyás, Tasi Gáspár). Maga szerkesztette Imádságoskönyvecskéje főleg Pázmány Péter imádságain alapult. Mindössze Balásfi Tamás *Christiana responsiója* képviselte a korban elterjedt vitairatok műfaját. Ez a Szenci Molnár Albert *Secularis concio evangelica* című kiadványára (Oppenheim 1618) válaszoló mű a Molnár Albert által kigúnyolt Patrona Hungariae, azaz Mária-tisztelet védelmében készült. Ferenczffy Berger Illés verseivel kiadni szándékozott egy magyar történetet is, amely a többi kiadványhoz hasonlóan a korabeli rendi nemesi ideológiát fejezte volna ki.

Az új, katolikus tanok elterjesztése érdekében saját szerkesztésében megjelentette Balassi és Rimay istenes énekeit is. Az irodalomtörténet szempontjából természetesen ez a legjelentősebb nyomtatványa. A jövő felé mutatott viszont a 14 éves Zrínyi Miklós első művének, a Szent László királyról mondott latin Oratiónak a ki nyomtatásával.

Holl Béla eredményei alapján nyilvánvalóvá vált, hogy Ferenczffy Lőrinc rendkívül éles szemmel és tudatosan választotta meg az általa kiadott és kinyomtatott műveket. Nem csupán tartalmilag törekedett az új ideológia propagálására, hanem kiadványainak kivitele, csodálatosan gazdag és szép fametszetű képei is segítették az olvasók megindítását, befolyásolását. Nem állt egyedül ezzel a technikával: Némethi Jakab, Pázmány Péter és Káldi György műveinek gondozója, Ferenczffy Lőrinc nyomdájának későbbi tulajdonosa 1635-ig ugyanis díszcímlapokkal díszítette kiadványait.

Holl Béla könyvének további nagy erénye az, hogy ő a Ferenczffy-kiadványok tartalmi megértésén és analízisen túlmenően igen nagy gondot fordított kivitelük elemzésére is. S e formai ismérvek alapján Ferenczffy betű- és fametszet-készletének további útját egészen az 1812-ben Budán megjelentetett Pázmány – *Imádságoskönyv*-ig tudta követni.

A módszertanilag példamutató, rendkívül alapos és megbízható történeti, irodalomtörténeti megállapításokat tartalmazó monográfia mintha Ferenczffy Lőrinc szép kivitelű nyomtatványait követte volna. Igen gazdag illusztrációs anyaga, értékes mellékletei szerzőjének, valamint a Magyar Helikon és a Zrínyi Nyomda munkatársainak gondosságát mutatja, amelynek eredményeképpen e kiadvány méltán nyert díjat a „Szép magyar könyv” versenyén.

VÁSÁRHELYI JUDIT

Benedek Elek irodalmi levelezése 1921–1929. I. 1921–1925. Közzéteszi SZABÓ Zsolt. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1979. 386 p.

Benedek Elek születésének 120., halálának pedig 50. évfordulóján adta közre 1979-ben a bukaresti magyar könyvkiadó, a Kriterion a jeles író, szerkesztő, publicista és irodalomszervező Erdélybe való visszatérése utáni alkotói időszakának irodalmi levelezését, pontosabban e korszakbeli levelezésének 1. kötetét. Benedek Elek 1921. augusztus 3-án költözött Budapestről a trianoni békeszerződés értelmében Romániához csatolt Erdélybe, szülőfalujába: Kisbácsonba, s itt élt halála napjáig, 1929. augusztus 17-ig. Élete utolsó nyolc esztendejét töltötte tehát az „édes anyaföldön”, s e nyolc év első felének, az 1921–1925 közti szakasznak levelezéstermését tartalmazza irodalmi levelezésének az I. kötete, amelyet Szabó Zsolt gyűjtött össze körültekintő gondossággal, rendezett sajtó alá és tett hozzá filológiaiailag mintaszerű pontossággal. A kötet előszavában röviden, de plasztikusan megrajzolta Benedek Elek 1921 és 1929 közti életpályáját, magánéletét, közéleti és irodalmi tevékenységét, s ezzel az olvasó számára vezérfonalat, jelentékeny segítséget nyújtott a gazdag levelezésanyagban való eligazodáshoz. A *Jegyzetek* élén *Eligazító a kiadásról* címmel a levelek gyűjtési, sajtó alá rendezési problémáiról, lelőhelyükről, a kiadvány jellegéről, szerkezetéről ad tájékoztatást. A kötetben közölt levelek íróit és címzettjeit betűrendbe sorolva veszi számba, s kis lexikoncikkszerű ismertetésben tájékoztat életrajzi és műveik bibliográfiai adatairól, továbbá szól Benedek Elekhez és az általa szerkesztett lapokhoz fűződő kapcsolataikról. Ugyancsak még a *Jegyzetek* előtt felsorolja a levelezésben szereplő családtagokat, unokákat, feloldja beceneveiket; s ezzel szintén az eligazodást könnyíti meg, teszi lehetővé a számos tagból, hozzátartozóból álló Benedek-családban, rokonságban, amelyről természetszerűen gyakran esik szó elsősorban a családi, de az egyéb levelekben is. A *Jegyzetek a levelekhez* című részben (amely a levelekben és jegyzetekben előforduló rövidítések jegyzékét követi) Szabó Zsolt pontosan közli minden egyes levél lelőhelyét (illetve, ha valamelyik nem maradt fenn, a közlés forrását), továbbá rövid magyarázatot ad a szövegben szereplő személyekről, folyóiratokról, hírlapokról, intézményekről stb., valamint megvilágít minden olyan kitételt, amely szükséges a levélírók mondanivalójának, a levél tartalmának pontos megértéséhez. Fáradtságos és lelkiismeretes kutatómun-

káról tanúskodnak e jegyzetek. A korabeli sajtóorgánumok, kiadványok, a Benedek Elekre vonatkozó közlemények és szakirodalom (elsősorban Benedek Marcell: *Magyar író tragédiája 1929-ben* című műve), s egyéb források felhasználása révén olyan irodalom- és művelődéstörténeti adatok, ismeretek birtokába juttatja az olvasót, amelyek szervesen egészítik ki a levelek tartalmazta tudnivalókat.

Szabó Zsolt gondos gyűjtőmunkája nyomán Benedek Elek irodalmi levelezésének az 1921. augusztus 5-től 1925. március 26-ig terjedő időszakot átfogó első kötete számszerűen tetemes anyagot, pontosan 257 levelet tartalmaz. Ezek közül 123-at Benedek Elek írt, a többi 134-et számos levelezőtársától kapta, akik közt közeli családtagok (pl. Benedek Marcell) mellett megtalálhatók az éppen akkor kialakulóban levő önálló erdélyi magyar irodalom, irodalmi élet ismert képviselői (pl. Balázs Ferenc, Berde Mária, Dsida Jenő, Gyallay Domokos, Kacsó Sándor, Kós Károly, Ligeti Ernő, Molter Károly, Nyíró József, Reményik Sándor, Sipos Domokos, Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő Tamási Áron, Tompa László stb.), de magyarországi (pl. Mikes Lajosné, Szondy György), sőt román (Jorgován Nicolae) személyek is. A levelezőpartnerek hosszú névsora a hazaköltözött Benedek Elek kiterjedt személyi-embéri és irodalmi-közéleti kapcsolatairól tanúskodik, a levelek tartalma pedig bepillantást enged az író életébe, a kisbaconi ház mindennapjaiba, ahogy a gazdálkodás, a szántás, a kaszálás, a faültetés mellett írói, irodalomszervezői, szerkesztői és közönségnevelő tevékenységét végzi, távol minden szellemi centrumtól, az időnként odalátogató számos családtag körében, sok munkával, áldozatosan, gyakran anyagi ellenszolgáltatás nélkül vagy kevés honoráriumért, de mindig szívesen az erdélyi népért, a gyermekekért, a nép és a gyermekek irodalmának megteremtéséért, s — az új helyzetből adódóan — a magyar és a román nép békés, barátságos együttéléséért.

Az író hazatérését követő évek az önálló erdélyi magyar irodalom, sajtó és könyvkiadás megteremtésének az esztendei. Ebbe a munkába kapcsolódik bele az a Benedek Elek, aki — amikor mások elhagyták Erdélyt — úgy érzi, hogy „most itthon van nekem is a helyem”. A demokratikus erőket tömöríteni kívánó Erdélyi Néppárt lapjának, a *Vasárnap* című néplapnak lesz a szerkesztője, amelyet az öt író: Kós Károly, Nyíró József, Pál Árpád, Szentimrei Jenő és Zágón István által létrehozott „Kaláka” nevű társaság indított meg 1921. november 13-án. A Kaláka-társaság

a polgári demokratikus forradalom vívmányait kívánja megőrizni és terjeszteni, elsősorban a falusi paraszti rétegekre támaszkodva, s nézeteit lapján kívül könyvkiadói tevékenysége révén is propagálni akarja. A társaság élén Benedek Elek Kazinczy egykori szerepére vállalkozik: az erdélyi irodalom, s az irodalmi élet intézményeinek, orgánumainak a megszervezésére. A *Vasárnap* szerkesztése mellett kalendáriumot is ad közre, előadást tart az 1922-ben rendezett fehéregyházi Petőfi-ünnepségen, s egyéb alkalmakkor, minden író munkára buzdít, új írókat fedez fel, tanácsokat ad nekik, a problémáikra válaszol, s az eredmények láttán — ahogy fiának, Benedek Marcellnek írja — gyakran ő is fel-felsikolt a gyönyörűségtől.

A Kaláka mellett az erdélyi irodalom egyéb irányzatait is tömöríteni kívánja, s így jön létre elsősorban Szentimrei Jenő és Kós Károly közreműködése révén 1923 májusában — ha csak egy évre is — a szövetkezeti alapon működő „Haladás lap- és könyvkiadó betéti társaság”, amely a *Vasárnapot* felváltó *Vasárnapi Újságot* és a korábban konzervatív *Pásztortűzet* adja ki.

Elsősorban a népből és a gyermekekből akar olvasóközönséget nevelni Benedek Elek. Ezért a már említett népnek szóló naptár (*Az én naptárom 1921–1925*) mellett az 1923. évi Petőfi-centenáriumra népszerű Petőfi-életrajzot ír és ad közre, s 1922. augusztus 27-én átveszi a mintegy fél évvel korábban Szentimrei Jenő által megindított és a szatmári „Szabadajtó Könyvnyomda és Lapkiadó Rt.” kiadásában megjelenő *Cimbora* című gyermeklap szerkesztését. A legjobb erdélyi írókat nyeri meg a lap munkatársának, de ő maga ír bele legtöbbet, felismervén, hogy milyen komoly és nagyszerű feladata és hivatása van Erdélyben egy magyar gyermeklapnak olyan időben, amikor az ifjúság nem kapja meg az iskolától azt a demokratikus, nemzeti szellemű nevelést és műveltséget, amelyre szüksége van. 1923-ban már mintegy 55 ezer olvasóhoz, kisgyermekhez és serdülő ifjúhoz szólhat a *Cimborán* keresztül. A lap az erdélyi és magyarországi magyar írók művein kívül számos román szerző (pl. Ispirescu, Alecsandri, Coșbuc Eminescu, Goga), de pl. német, francia vagy orosz író (pl. Goethe, A. France, R. Rolland, L. Tolsztoj) írásait is közölte, magyar fordításban.

E sokoldalú erdélyi munkássága mellett magyarországi kiadóknak (pl. a Franklinnak és az Athenaeumnak) is dolgozott Benedek Elek; velük elsősorban fián, Benedek Marcellen keresztül tartotta a kapcsolatot. Vezetésével olyan gazdagon bontakozott ki az erdélyi magyar irodalom, hogy

1925-ben *Erdélyi történetek* címen húsz író-tól állíthatott össze reprezentatív novella-gyűjteményt, s ugyanebben az évben levelezése révén azt az antológiát szervezte, amelynek az összeállításával az Athenaeum bízta meg.

Irodalmi levelezésének első kötete az 1920-as évek első fele erdélyi szellemi és irodalmi életének, sajtó- és könyvkiadási viszonyainak forrásértékű dokumentuma. Tartalmából e rövid ismertetés keretében keveset sikerült bemutatnunk, de a nagy író jelentőségének érzékeltetésére Szabó Zsolt előszavának az utolsó mondatait idézzük: „Az új történelmi helyzet alapvetően új igényeket támasztott a hazatérő íróval szemben, és Benedek Elek nem tért ki e feladatok elől. Vállalta a ráosztott szerepet, beleépítette magát abba az irodalomba, amely szülőföldjéből sarjadt ki.”

FÜLÖP GÉZA

A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája. 1976—77. Szerkesztette LICHTMANN Tamás és NÉMETH S. Katalin. Bp. 1979 - 80. Országos Széchényi Könyvtár. 375 l.

Jó kezekben van a magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiájának ügye. Amióta az OSZK intézményesen átvette és biztosítja rendszeres megjelenését, a nélkülözhetetlen éves áttekintés gondja nem függ többé magánvállalkozásoktól, s megszabadult abból a kényszerű helyzetből is, hogy folyóiratok szűkre szabott ívkereteit figyelembe véve tájékoztassa a tudományos közvéleményt. Az utóbbi lehetőség, az *Irodalomtörténeti Közlemények* hasábjain való jelentkezés, természetesen sok előnyvel is járt (pl. a komplexitás megvalósítása a szakosítással szemben), a bibliográfia anyagának növelése azonban bizonyos határokon túl nem volt lehetséges, s ezt a dilemmát a szemrontó apróbetűs szedés sem tudta megoldani. Ez a probléma ma már — hála az OSZK átvállalásának — a múlté, s immár egyetlen szempont kizárólag a szakmai igények lehető teljes kielégítése, tekintet nélkül minden egyébre (felesleges terjedelemduzzasztás, kétes értékű válogatás és a gyakori pontatlanságok miatti hitelrontás stb.).

A kiadvány eddig két kötettel jelentkezett Lichtmann Tamás, ill. Németh S. Katalin szerkesztésében. A bevezető számot ad minden lényeges szerkesztői elvről és alighanem mindenki egyetért azokkal a gyűjtőköri meghatározásokkal, szakrendi szempontokkal és címlírási szabályokkal, melyek alapján készülnek a kötetek. A magunk részéről ezeket az alapelveket tartjuk

a legfontosabbaknak, mivel hosszú időre megszabhatják e vállalkozás használhatóságát, gyakorlati értékét, sikerét, éppen ezért recenzióinkban nem a hiányokat és tévedéseket igyekszünk összegyűjteni, hanem arra keresünk választ, hogy sikerült-e a szerkesztőnek és a szerkesztésben részt vevő kollektívának logikusan használható kulcsot adnia a bibliográfia használóinak. Erre a vizsgálatra a bibliográfia mindenkor legállandóbb eleme, a forrásjegyzék rövidítésrendszere látszik a leginkább alkalmasnak, alábbi megjegyzéseinkben ezért csak ezzel kívánunk majd foglalkozni.

1. *Helynevek hiánya.* A rövidítésjegyzékben általános tendenciának látszik, hogy a megjelenés földrajzi helye szerepeljen a feloldásban. Pl. „Alf = Alföld (Debrecen)” stb. Mégis lemaradnak ezek a lokalizáláshoz szükséges adatok az alábbi tételknél: BorsSz, Confessio, CsongrádmKtáros, PécsBKtáros, PestmH, SzoinokmNlap. 2. *Felesleges helynév.* Ez a főváros nevének kiírására vonatkozik. A bibliográfia szemmel láthatólag törekszik is elhagyására, nagyon helyesen, hiszen ez bevett gyakorlat. Számos tétel után (PárttK, Nszab, MKSz stb.) nem is található Budapest neve. De ha ez így van jól, akkor miért olvasható: AngTDKÉvkBp, AnnULingBp, AnnUPhilSocBp, APolitIurUBp, BerzsényiGimnÉvkBp, IstvGimnÉvkBp (az István igazán kár volt így rövidíteni), MadáchGimnÉvkBp stb. 3. *Intézménynevek írása.* Általában egyet lehet érteni azzal, hogy a rövidítés hordozza a névadó vezetéknevét, pl. MóraMEvk (= a Móra Ferenc Múzeum évkönyve), de azzal már kevésbé, hogy ez következtetlenül forduljon elő, mint pl. MiskMKözl (= Miskolci Hermann Ottó Múzeum Közleményei), mely feloldásban még a név is hibás, mert *Herman* a helyes alak stb. 4. *Kiadók és megjelenési helyek.* Reménytelenül keverednek egymással. Ha jónak vesszük ezt a feloldást: „It = Irodalomtörténet” és nincs utána feltüntetve, hogy Magyar Irodalomtörténeti Társaság (mint kiadó), sem az, hogy Bp. (mint lelőhely, de ez mellőzhető is, ha következetesen tesszük, vö. 2. pont), akkor kissé bőbeszédűnek érezzük a következő feloldást, ahol mind a Kiadó, mind a lelőhely fellelhető: „KönyvKtár = Könyv és Könyvtár. (A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve) 1977. (Debrecen),” ahol Debrecen kétszer szerepel, az egyetem neve pedig írható lett volna KLTE alakban is... Persze, hiba egyik adatközlésben sincs, de mégis baj az, hogy e két változat szélsően változik a bibliográfiában. 5. *Feloldások.* Feloldani csak azt szokás, ami rövidítve van, de azt viszont kell.

Sajnos, találkozunk olyan tételekkel, amelyek vagy többet, vagy kevesebbet közölnek a kelleténél. Pl.: „FilTanulmUDEbr = Filozófiai Tanulmányok. Acta Marxistica Leninistica, 23.” – ráadásul a félig magyar, félig latin címből nem a kiadvány latin címét találjuk (amit a feloldás közöl), hanem a sorozatcímét (amit a rövidítés nem tartalmaz), így az egész tétel groteszk konglomerátum. Ez volna a „többlet,” de ellenpélda is akad: „OSZKH = OSZK Híradó”, ugyanis itt a könyvtár nevét is bontani kellett volna. Ezen nem változtat az a tény, hogy a feloldásban olvasható ugyan az intézmény teljesén kiírt neve, de mint kiadó, ami hiba, mert ide a felhelyet kellett volna feltüntetni (Bp.) vagy fel nem tüntetni, ha következtesek vagyunk (vö. ismét a 2. pontot). 6. *Állandó rövidítések.* Minden rövidítésjegyzék akkor jó, ha feloldása a gyakori használat folytán megtanulható, értelmezése pedig mindig egyféle. E téren is akad még javítani való a bibliográfiában. Ha az „M” „Múzeum”-ot jelent, mint pl. „DérimÉvk = debreceni Déri Múzeum Évkönyve” stb., akkor ezt a betűt nem szabad másra lefoglalni, mint ahogy ez történt a „SomogyiKM” tétel esetében, ahol is az „M” váratlanul „Műhely”-t jelent (= Somogyi Könyvtári Műhely). Nem szerencsés rövidítés az „Akad” sem, mert ezt mindenki „Akadémia”-nak fogja olvasni, holott a rövidítésjegyzékben (19. p.) „Akadémiai Kiadó”-t jelent, teljesen logikátlanul, mivel erre a fogalomra elegendő egyetlen betű is („K”). 7. *Indokolatlan rövidítések.* Ha abból indulunk ki, hogy a rövidítések funkciója a hosszadalmas szavak és címek gyakori kiírásának elkerülése, akkor értelmetlennek látszik belenyúlni olyan címekbe, ahol a takarékoság nemcsak, hogy minimális, de szinte felesleges. Ha már a *Confessio* (Debrecen) rövidítése nem látszott célszerűnek, holott latin szó lévén adva volt a kész forma: *Conf* változatban (4 betűs rövidítés mellett 5 betűhely megtakarítva!), akkor igazán megkérdőjelezhető az *Istv* (= István, 4 betű kiírva, 2 betűhely „megtakarítva”), valamint a *Muzs* (= Muzsika, 4 betű kiírás, 3 betűhely megtakarítás), mely utóbbi annál is feltűnőbb, mert nyomban utána – helyesen! – egyszeres, rövid címe miatt nincs megcsontítva a *Múzsza*.

Ha tévedésekre vagy hiányokra vadászniánk, efféle hatalmas adattengerben ilyenek bizonyára akadnának is. Szóvá tehetnénk – de ez nem célunk –, hogy a Versegly Ferenc megyei Könyvtár Szolnokon van, nem pedig Egerben, vagy hogy a *Régi magyar olvasókönyv* szerzőinek részletesen felsorolt névsorából hiányzik a hu-

manista Garázda Péter neve, nyilván azért, mert a könyvet nem lapozta át a címfeltevő, úgy „analizálta” (33. p.), jöllehet a költő újabban felfedezett (Sevillai I. Janus-kódex) versének első magyar fordítása itt olvasható Csonka Ferenc fordításában (128. p.) stb. Megjegyzéseinkkel inkább segítséget kívántunk nyújtani a szerkesztőnek – ha már a lektorok itt cserbenhagyták –, azzal a szándékkal, hogy a magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiájának jövőbeni kötetei a kezdeti ellentmondásokat kiküszöbölve még egységesebb jelrendszerral, még használhatóbb formában jelenjenek meg.

V. KOVÁCS SÁNDOR

A magyar bibliográfiák bibliográfiája 1974–1976. Összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Nemzeti Bibliográfia szerkesztősege. Fel. szerk. GAJTKÓ Éva. Bp., OSZK. 1979. 507 p.

Az Országos Széchényi Könyvtár 1960-ban indította el kurrens másodfokú bibliográfiái sorozatát. Az azóta is rendszeresen megjelenő kiadvány kurrens nemzeti bibliográfiái rendszerünk szerves részét képezi, értéke, fontossága vitathatatlan, hiszen lényegében ez az egyetlen forrás, melyből áttekintést nyerhetünk a jelentős számban megjelenő hazai bibliográfiái produktumokról. A legtöbb fejlett bibliográfiái rendszerrel rendelkező országban, így többek között Bulgáriában, az NDK-ban, a Szovjetunióban, bár eltérő formában, szintén gondoskodnak a bibliográfiák számbavételéről. Az angol nyelvterületen megjelent könyvészeti irodalom feldolgozása az egyébként egyetemes jellegű „The Bibliographic Index” c. kurrens másodfokú bibliográfiában történik.

A kurrens tájékoztatási eszközöknek, szolgáltatásoknak egyik legfontosabb minősítő paramétere az átfutási idő. A tartalmukban fontos információkat közlő szolgáltatások is sokat veszítenek hatékonyságukból, ha késve, nagy lemaradással jelennek meg. A magyar bibliográfiák bibliográfiája legújabb kötete az 1974–1976-os évek termését közli és 1979-es impresszummal csak 1980-ban került forgalomba. E másodfokú bibliográfia a hazai tájékoztatási szolgáltatások sorában éppen a hosszú átfutási idő miatt nem töltheti be azt a szerepet, mely fontossága, gazdag információtartalma, jó szerkesztése és kezelhetősége révén méltán megilletné. Ezzel magyarázható, hogy tájékoztatási eszközként való használata kevésbé elterjedt, nem is eléggé ismert.

A másodfokú könyvészetbe felvett tételek jelentős hányada rejtett bibliográfia. A monográfiák, tanulmányok stb. részeként megjelenő irodalomjegyzékek többsége természetesen nem tekinthető bibliográfiának, nem elégíti ki annak kritériumait, hiszen összeállításukban szerepet játszhat a nem bibliográfus szerző esetleges szakmai elfogultsága, nyelvismerete, az esetlegesség, a tételek számának öncélú növelése stb. Mindezek ellenére úgy véljük, a bibliográfia szerkesztői helyesen jártak el, amikor a rejtett bibliográfiák felvétele mellett döntöttek, hiszen egy téma irodalmának összegyűjtéséhez, irodalomkutatáshoz még az esetleg szubjektív jegyzékek is számos adalékot szolgáltathatnak, gondolkunk csupán a hivatkozási indexek népszerűségére. A kiadványban az ötven tételt meghaladó rejtett bibliográfiák kerültek regisztrálásra. A szerkesztők az egyetlen lehetséges megoldást választották, hiszen általános nemzeti bibliográfiáról lévén szó tartalmi, minőségi mérlegelésre nem vállalkozhattak. A nemzeti bibliográfiai regisztrálás során csupán formai jegyek lehetnek meghatározók. Ismeretes, hogy a nemzeti bibliográfiák az elsőfokú regisztrálás során általánosan használják pl. a példányszámot, a terjedelmet regisztrálási küszöbnek. Csupán a felveendő rejtett bibliográfiák tétele számának megállapítása igényel döntést.

Külön kell szólni a kiadvány függelékéről, melyben mintegy 260 bibliográfiai és dokumentációs jellegű periodikum bibliográfiai adatait találjuk. Ez az összeállítás lehetővé teszi, hogy a nagyon sok intézmény által közreadott és tekintélyes számban megjelenő információs jellegű kiadványról egy helyütt áttekintést kaphassunk. Ha gyűjtőkörre kibővülne az egyéb típusú tájékoztatási szolgáltatások regisztrálásával is, úgy megvalósulhatna a hazai könyvészeti irodalomban nagyon hiányolt „tájékoztatás a tájékoztatásról” típusú információs forrás. Persze ez „naprakészséget”, gyakoribb periodicitást igényelne.

A bibliográfiai összeállítás igényes és gondos szerkesztői munkát tükröz, a szakrendszere jól tagolt, mutatórendszere árnyalt. Természetesen az ilyen hatalmas anyagban a leggondosabb munka mellett is előfordulhatnak hibák, tévedések, de azért arra mégis jobban kellett volna figyelni, hogy alapvető bibliográfiai kézikönyv — melyek száma e három év alatt nem volt olyan nagy — ne maradjon ki akkor, amikor sokkal kisebb és rejtett bibliográfiák számai megtalálhatók a kötetben. Sajnálatos módon ugyanis kimaradt az összeállításból, pl. a *magyar irodalomtörténet bibliográfiája 2. kötetének* (1772—1849. Szerk. Kókay György. Bp.

Akadémiai K. 1975. 925 l.) a leírása. Érdekes volna a függelékben közölt jegyzéket is újból és alaposan végiggondolni. Hiányolunk itt pl. néhány fontos, könyvismeretéseket is közlő könyvtári, tájékoztatási szakfolyóiratot, mint a *Magyar Könyvszemle*, a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, amikor egyéb könyvtári profilú periodika viszont szerepel, mint pl. a *Könyvtári Figyelő*, a *Műszaki Egyetemi Könyvtáros*, az *Orvosi Könyvtáros*. Nem találtuk a szabványokat feldolgozó *Szabványügyi Közlönyt* sem, holott az egyéb nem hagyományos dokumentumok feltáró szolgáltatások, így pl. a *Szabadalmi Közlöny és Védjegyértesítő*, szerepelnek a felsorolásban. Feltehetően korábban öröklődött a *Könyvtári Figyelő* és a *Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom* leírasi formája, mely szerint e két folyóirat egymásnak társalapja. Az igazsághoz tartozik, hogy e két periodika sohasem volt társalap, hanem a KDSz, kb. 15—20 évvel ezelőtt a *Könyvtári Figyelő* mellékleteként jelent meg.

Nem érezzük indokoltnak, elvileg megapozottnak azt a gyakorlatot, hogy az évente többször megjelenő bibliográfiák leírásai a függelékbe kerülnek. Az évi, vagy még ritkább periodicitásuk viszont a bibliográfia fő részében foglalnak helyet. Ebből adódik aztán, hogy míg pl. a *magyar belkereskedelmi szakkibibliográfia*, a *Magyar testnevelési és sportszakirodalom*, a *magyar műszaki egyetemeken elfogadott disszertációk jegyzéke* c. éves összeállítások a bibliográfia törzsanyagában, a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* füzetei, a *Magyar Mezőgazdasági Bibliográfia*, a *Magyar Orvosi Bibliográfia* stb. csupán a függelékben találhatók.

A magyar bibliográfiák bibliográfiája a magyar bibliográfiai rendszer fontos és szerves része, igazi feladatát azonban csak akkor tudja ellátni, ha gyorsabb ütemű megjelenéssel valóban a kurrens tájékoztatás eszközévé válik.

SZABÓ SÁNDOR

Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. A Csongrád megyei munkásmozgalom 1868—1917. Szerk. GAÁL Endre. Kiadja az MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága. Szeged, 1980.

Csongrád megye munkásmozgalmának újabb dokumentumkötetével ismerkedhet meg az olvasó, az öt kötetre tervezett sorozat első darabjával. Az 1868—1917 közötti évtizedek munkásmozgalmi forrásait bemutató mű fölszabadulásunk 35. évfordulója tiszteletére készült. Noha a kötet címeiben válogatott dokumentumokat ígér,

s Gaál Endre szerkesztő hangsúlyozza is, hogy a bőséges anyag mindenképpen bizonyos szempontok szerinti csoportosítást követelt, mégis – segítségével – Csongrád megye dualizmus kori munkásmozgalmának sokrétűségét, helyi, sőt országos jelentőségét, esetenként nemzetközi kapcsolatait is nyomon követhetjük.

Dr. Komócsin Mihály, a Megyei Pártbizottság első titkára e korszak munkásmozgalmának jelentőségét méltató előszavában hangsúlyozza, hogy „történelmi múltunk megbecsülése jelenti annak megismerését, tanulságainak hasznosítását napjaink feladatainak megvalósításában.” Gaál Endre jól átgondolt előgátait munkája nyomán megyénk munkásmozgalmának egészéről kapunk, nem mozaikszerűt, hanem teljes képet. A dokumentumok közreadását a szerkesztő bevezető tanulmánya előzi meg. E szintetizáló elemzés fejlődésében tárgyalja a Csongrád megyei munkásmozgalom alakulását. A forrásokra hivatkozva, jegyzetekkel kiegészítve igazolja megyénk haladó mozgalmának terebélyesedését. A dokumentumok időrendi sorrendben követik az események menetét, ám van, ahol a tartalmi vonatkozás kapcsolta egybe azokat. A gyűlési jegyzőkönyvek, röplapok, rendőrségi jelentések, újságcikkek, szóbeli visszaemlékezések közvetlen pátriánk legszebb hagyományait elevenítik föl. Szeged, Hódmezővásárhely, Szentes, Csongrád, Makó és nagyon sok község munkás- és parasztmozgalmának kimagasló vezéregyéniségei mellett a szocialista mozgalom kevésbé ismert, „hétköznapi” hőseinek ügybuzgalma elevenedik meg a dokumentumok olvasásakor. A közvetlen környezetünkben lejárászódó mozgalomban nagyapáink, dédapáink helytállása hozza a szakszervezeti és szociáldemokrata mozgalmakat emberközelbe.

A dokumentumokból kitűnik, hogy Csongrád megyében is – miként országosan – a dualizmus korszakának munkásmozgalma két, egymástól jól megkülönböztethető korszakra osztható.

Az első időszakban, 1867–1890 között, inkább a gazdasági helyzet pillanatnyi javítását célzó, biztonságai segélyező, önképző egyletek létrehozását, betegsegélyező és rokkantpénztár felállítását szorgalmazták. A kapitalisták möhő szerzési vágya ellen az első ellenállás az önvédelem; ilyen volt pl. a Szegedi Kereskedő és Iparos Ifjak Önképző és Segélyezőegyelete (1870), vagy a kubikusok felhívása Délmagyarországi Munkásszövetkezet alakítására (1889).

A Csongrád megyei munkásmozgalom kibontakozását hátráltatta a megye gazdasági helyzetéből adódó társadalmi rétegzódás. A mezőgazdasági s így az agrárné-

pesség túlsúlya, a nagyipar fejlődésének lassúsága, a kisipar jelentősége sajátos vonásokat hoztak a mozgalomba. Az agrárproletáriátus, s közöttük a kubikusok az ellenállásból, a tudatos harcból az első között vették ki részüket. A 90-es évek Csongrád megyei mozgalmában példaadó, a megye határain is átgyűrűző mozgalmat irányított Hódmezővásárhelyen Szántó Kovács János, Szentesen Tarnóczy Mihály, Makón Magyarosi Imre (1894). A források az uralkodó osztály reagálásáról, védelmi manővereiről is hírt adnak. Sima Ferenc tápéi kerületi képviselő országgyűlési interpellációja szerint „... az a munkásmozgalom... mely a magyar Alföldön a földmunkásnépnél nyilatkozik meg, magát az állami rendet, magát a vagyont, a tulajdonnak szentségét és a közbiztosságot veszélyezteteti...”. Az ellenállás sikere és talpköve az összetartás, az összetartozás szervezetté tétele volt. A dokumentumok alaposan átgondolt összefűzése a munkások egyre öntudatosabbá váló gazdasági, majd politikai célzatú csoportosulását mutatja be. A századfordulót követő gazdasági fellendülés, és a politikai elnyomás valamelyes csökkenése országosan és ennek részeként Csongrád megyében nagy lendületet adott az ipari munkások szakmai mozgalmának. 1904-ben mintegy 2000-re tehető a Csongrád megyei szervezett munkások száma, egyre-másra jöttek létre a szociáldemokrata munkásszervezetek. Nagy jelentőségük volt az ún. szabadszervezeteknek, amelyek kapcsolatot teremtettek a szakmai szervezetek és az SZDP helyi vezetőségei között. Az 1905–1906-os nagy sztrájkmozgalmak tükrözték a dualizmus politikai válságát, ugyanakkor a résztvevők céltudatosságát, elszántságát, összetartását is bizonyították. Az 1905. április 5-i szegedi általános sztrájkban a kenderfonógyáriak mellett a gázgyár, a dohánygyár, az építőipar, a kisipar munkásai – kb. 6–7000-en – szolidaritást vállaltak. 1906 végére kb. 5500-ra növekedett megyénk szervezett munkásainak létszáma. A rendőrség gyors beavatkozásai, a munkáltatók érdekvédelmi szervezkedése ellenére a megyei mozgalom nagyobb része sikert hozott 1905–1906-ban; az akkori harcok tapasztalati a mozgalom 1907–1910. évi pályának, méginkább 1912. évi fellendülésének idején nagyon hasznosnak bizonyultak.

Az összegyűjtött forrásanyag tükrözi, hogy a sztrájkhullám elsenesedése után olyan minőségi változások következtek be, amelyek elmélyítették és politikailag is tudatosabbá tették a munkásmozgalmat. A munkásművelődés szorgalmazása, a párt-hoz tartozás kötelezettsége tovább széle-

síttették az SZDP tömegbefolyását. 1910-ben Szegeden a Mikszáth Kálmán u. 22-ben kapott helyet az Általános Munkásotthon. A budapesti 1912. május 23-i „vérvörös csütörtök” hatására Szegeden és Hódmezővásárhelyen több ezren tüntettek az általános választójogért. A forrás-gyűjtemény nagy érdeme, hogy a helyi ellenállások jelentőségénél mindig utal az országos mozgalmak buzdító hatására, vagy úgy, hogy az SZDP lapjának, a *Népszavának* tudósítását közli az eseményekről, vagy lábjegyzetben pontos adatokkal támasztja alá a megmozdulások körülményeit.

A világháború következményei lefékezték a munkásmozgalmat korábbi lendületét, de nem törték meg. E négy év szenvedései érlelték meg a szocialista forradalmat, előbb tudjuk Oroszországban, majd nálunk, Magyarországon is. Gaál Endre írja bevezetőjében, hogy „... a szociáldemokráta szakszervezeti és párttevékenység ... nevelőjévé, formálójává vált azoknak a tömegeknek, amelyek 1919-ben megvalósították a proletárdiktatúrát”.

E fejlődést bemutató dokumentumkötetben a pontosabb eligazodást a név-, a hely-, a tárgymutató iránytűje adja. A jellegzetes dokumentumok illusztrációi a korhűséget szolgálják. Ezekből többet is szívesen tanulmányoznánk.

Tisztelet és köszönet illeti a források gyűjtőit; elsősorban Devich Andort, Gaál Endrét, Kovács Istvánt, Lugosi Józsefet, Takács Editet és Vinczi Károlynét. Az MSZMP Csongrád Megyei Bizottsága történelmi műveltségünk eme újabb kötetének kiadásával nélkülözhetetlen dokumentumok közkinccsé tételét segítette elő.

SEBESI JUDIT

Móra László: Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ története (1883—1949). Bp. 1980.

Móra László a hetvenes évek elején 125. évfordulójára készül Műgyetemi Könyvtár történetéből 100 évet (1848—1948) már megírt; ez a feldolgozása 1971-ben került kiadásra. 1980-ban pedig az alapításának 100. évfordulója előtt álló Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ történetének az 1883—1949 közötti 66 évet tárta elénk. A hazai vezető műszaki szakkönyvtárak történetének az 1948—49-es évekig történő bemutatása jó ideig a szerző nevéhez fog fűződni.

Nélkülözzük még azt az egyetemes könyvtörténetet, mely a világ könyvtárainak fejlődését az egyetemes emberi művelődéstörténet részeként tudná bemutatni. De hiányzik a hazai könyvtártörténet is,

amely a sajátosan magyar történeti feltételek közé illeszteni a könyvtári fejlődést. Ha azonban szaporodnak az egyes könyvtári intézmények történeti alakulásával foglalkozó tanulmányok és monográfiák, egyre inkább erősödik a szintetizálás, az egybefoglalás reménye.

Különösen öröndetes jelenség, ha a kedvezőtlen magyar történeti fejlődés ellenére viszonylag korán kialakult néhány nagy könyvtár (Egyetemi Könyvtár, 1635; Országos Széchényi Könyvtár, 1802; MTA Könyvtára, 1825) mellett a később keletkezett szakkönyvtárak is történeti távlatba állíthatják tevékenységüket. Manapság különösen fontos, hogy az előttünk álló technológiai-társadalmi átalakulás közepette, és éppen a fordulatot segítve, tartós értékrendszereket őrizzünk meg, illetve alakítsunk ki.

Móra értékeket őriz meg és pozitív irányú átmentésükön fáradozik. Az intézménytörténet szerte ágazó fejleményeiből jó érzékkel emeli ki a könyvtárak társadalmi funkciói újrafogalmazásának elemeit, a könyvtári szakma jól képzett, a nemzetközi tapasztalatokat jól ismerő képviselőit, akik a külföldön fejlődő könyvtár-elmélet gyakorlati alkalmazásán kísérleteznek (Káplány Géza), a nyugaton már a 19. században kibontakozó könyvtári mozgalmak átültetésén fáradoznak a 20. század harmincas éveiben (a Technológiai Könyvtár Barátainak Egyesülete).

Jól szerkesztett kötet ismerteti meg bennünket a Technológiai Iparmúzeum és könyvtárának alapításával, az iparmúzeum és az iparkola könyvtárának egyesítésével, a századelő, az első világháború és a Tanácsköztársaság időszakának könyvtári viszonyaival, a Technológiai Könyvtár átszervezésével, az első magyar kurrens műszaki bibliográfia megindításával, a hazai dokumentáció történeti kialakulásával, a második világháborús évek körülményeivel és a felszabadulást követő első évek törekvéseivel. A fejezeteken belüli tagolás jó áttekintést tesz lehetővé.

A recensens számára eldönthetetlen: milyen a gyűjtött anyag kezelésének tudományos színvonala, pontosabban: a közölt ismeretek aránya; hol lehetne a kevesebb többet nyújtani. Nem sokalljuk azonban, hanem éppen nagyon is méltányoljuk az általános történetbe beágyazott biográfiai adatközléseket, mert hazánkban az életrajzi kutatás sajnálatosan elhanyagolt terület. Móra Lászlónak már eddig is sokat köszönhet a tudománytörténet, mert több tudós, alkotó szakember életének és munkásságának bemutatásával gazdagította ismereteinket.

HAVASI ZOLTÁN

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának évkönyvei IV. kötet. 1981.
Szerk.: VÉGH Ferenc. Bp. 1981. 493 p.

A kiadvány a BME Központi Könyvtárának az V. ötéves tervidőszakban végzett tevékenységét mutatja be, melyet elsősorban a könyvtári munka hatékonyságának javítása jellemez. A bevezetőben Héberger Károly, a könyvtár igazgatója statisztikai adatokkal alátámasztott ismertetést közöl a BME könyvtárának működéséről. Az évkönyv további 16 tanulmánya részletesen elemzi egyrészt az állománygyarapítás és feltárás módszereit, kiemelve a disszertációs és kongresszusi kiadványok jelentőségét, másrészt a felhasználói igények és szokások alakulását. Az évkönyv végén közzétett bibliográfia az időszak könyvtári kiadványait és a munkatársak szakirodalmi tevékenységét mutatja be. A BME Központi Könyvtára munkatársainak névsora zárja a kötetet.

A színvonalas tanulmányok közül kiagadtunk hármat, melyek a külföldi integrált információs rendszer bemutatása, illetve a lokális tapasztalatokon túlmutató, általános módszertani jellegük révén szélesebb körű érdeklődésre tarthatnak számot, illetve történeti szempontból érdekesek.

Lécsné Mesterházi-Nagy Márta *Az egyetemi könyvtárügy reformja Ausztriában* c. tanulmánya ismerteti az ausztriai egyetemi könyvtári reformot, melynek lényege a korszerű információs rendszernek megfelelő egységes feldolgozás és gyors hozzáférés biztosítása. A könyvtári reform 1970-ben lépett életbe. Megalakult a Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung (BMWF), a könyvtárak új felügyeleti szerve. Az egyetemi könyvtár igazgatóját a BMWF miniszter nevezi ki. Az egyetemi könyvtár feladata: az oktatási és kutatómunkához szükséges információhordozók beszerzése, feltárása és szolgáltatása. Az egyetemen meglévő minden szakirodalmi dokumentum az egyetemi könyvtár állományába tartozik; a kari, intézeti, tanszéki könyvtárak nem önállóak, az egyetemi könyvtár módszertani utasításait követve működnek. A BMWF miniszter több egyetem részére egy központi könyvtárat is létesíthet. Az egyetemi könyvtárak jelentős anyagi támogatást kaptak a közelmúltban nemcsak a szakirodalom beszerzésére, hanem új könyvtáráépületek létesítésére, új technikai berendezések vásárlására is. A költségvetés emelésén kívül a könyvtárak közötti racionális együttműködéssel és központi katalógusok szerkesztésével fokozható a pénzeszközök jobb felhasználása. A cikket állomány-, státus- és koordi-

nációs adatokat tartalmazó 15 táblázat egészíti ki.

Cserhalmi Gyula *Az ETO szakrendhez kumulált betűrendes tárgymutató készítése* c. írása is közérdekű témát érint. Az ETO teljes magyar nyelvű kiadása nem tartalmaz tárgymutatót. A legtöbb könyvtárban tárgyszókatalógust szerkesztenek, mely a tárgymutató hiányát bizonyos mértékig mérsékeli ugyan, de nem pótolja azt. A könyvtári gyakorlatban sürgető igényként jelentkezik az érvényes és érvénytelen ETO hivatkozásokat kumuláltan tartalmazó index szerkesztése. Minden tudományterületről egyidejűleg teljes kumulált tárgymutatót szinte lehetetlen kiadni, mert a munka hosszú időt, jelentős költséget vesz igénybe, ezért többlépcsős megoldás célszerű. A tanulmányban az algebra szakterületére kidolgozott újfajta tárgymutatót ismertet a szerző, melyet nyolc ismert tárgymutató analízise alapján tárgykör, permutáció, utaló, fogalomhosszúság, kezdőbetű és hasábszám figyelembevételével szerkesztettek.

A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem alapításának körülményeit ismerteti Végh Ferenc tanulmánya, mely *A Műegyetem története* című 8 kötetes – sajnos, csak sokszorosításban, 20 példányban[!] megjelent – munka egyik fejezete. Ebből megtudjuk, hogy Hóman Bálint, vallás- és közoktatásiügyi miniszter a takarékoság elvének érvényesítésére törekedett a közoktatásban. Célja egyetlen magyar műszaki egyetem létrehozása volt, melyről törvényjavaslatot terjesztett be a képviselőház 1934. évi márciusi ülésén. Javaslatában beolvastotta a József Műegyetem szervezeti és a Tudományegyetemi Közgazdasági Kart, az Állatorvosi Főiskolát, valamint a soproni Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskolát. Ezzel az ipari, műszaki, kereskedelmi és mezőgazdasági felsőoktatást egy szervezetbe tömörítette. Hóman elgondolása nem találkozott a többség egyetértésével. Az önálló főiskolák érthetően féltették autonómiájukat; régi, jól ismert hírnevükre hivatkoztak. A közgazdászok azért tiltakoztak, mert a terv megkérdésük nélkül, valósággal titokban született. A Műegyetem külföldön is elismert diplomájának értékét féltette a „felhígulástól”, s a Műegyetem elnevezéstől sem kívánt megválni. A soproni főiskola beolvasztásának javaslata oly erős ellenállásba ütközött, hogy az egyetem bányász, kohász, erdész kara helyileg Sopronban maradhatott; a közgazdászok körében tömeges tiltakozást váltott ki a terv; a Műegyetem diákjai sztrájkba kezdtek, az Állatorvosi Főiskola diákjai is tüntettek – de minden ellenállás hiábavalónak bizo-

nyult. A törvényjavaslatot 1934. májusában a felsőház elé terjesztették. Ekkor már a takarékoság elvének hangoztatásán kívül az ésszerű koncentráció szükségességével indokolták az összevonást. Az ellenvéleményeket figyelmen kívül hagyva júniusban kiadták a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szervezeti és működési szabályzatát. Néhány nap múlva megjelent a sokat vitatott 1934. évi X. törvénycikk, melynek értelmében a József Műegyetem, a Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar, az Állatorvosi Főiskola, valamint a soproni Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola eddig önálló intézményei „az 1934/35. tanévtől kezdve a tanszabadsággal felruházott Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem önkormányzati szervezetében egyesítettnek”.

10 évig ez a kizárólag gazdaságossági szempontokat figyelembe vevő, méltatlan, megalapozatlan, koncepció nélküli állapot uralkodott a magyar műszaki felsőoktatásban.

TARJÁN MÁRIA

Łojek, Jerzy: Les journaux polonais d'expression française au siècle des Lumières. Wrocław—Warszawa 1980, Ossolineum, 64 + 80 nr

A szerző a XVIII. század második felének több mint száz lengyel nyelvű periodikája mellett az idegen nyelvűek között a francia nyelvű lengyelországi lapokat tartja a figyelemre leginkább méltóaknak. Jóllehet a tizennégy rövidebb-hosszabb életű periodika szerepe a politikai, társadalmi és kulturális életben igen különböző volt, együttes létezésük a „francia jelenlét” mindmáig kellően nem tanulmányozott közéleti s udvari tényezőjére utal. S bár az ún. „francisation” jelensége a társadalmi rétegek és osztályok egészét tekintve meglehetősen korlátozott méretű volt, a lengyel kultúrára gyakorolt hatása számottevőnek minősül. S nem csupán Poniatowski királyi udvarában, mágnás és főrangú körökben, hanem a középnemesség és a gazdag polgárság között, valamint az irodalmi, közélet és művelt társasági élet területén is, nem utolsósorban egyes szerzetesrendek (jezsuiták, piaristák) művelődési intézményeiben.

A lengyelországi francia sajtó, könyv s könyvpiac, könyvvásárlók és olvasóközönség, a francia nyelv, nyelvtanítás, fordítás és adaptáció, irodalmi élet és politikai tájékozódás összefüggésében az egyes perio-

dikák elsőrendű jelentőségűek. Ilyen például az elsőként megjelent, a német származású Christian Gottlieb Friesse, könyvtáros, szerkesztő és újságíró által fél évenként kiadott *Journal littéraire de Pologne*, Varsovie 1754–1755, amely csupán az újonnan megjelent lengyel és francia nyelvű könyvek ismertetésére szorítkozott. A *Gazette de Varsovie*, 1758–1764, leginkább az európai információs lapokhoz hasonlított; St. Konarski reformátor tevékenységével hozható összefüggésbe, és a piaristák nyomdájából került ki hetenként kétszer 4° formátumban. Megszűnése egyik legfőbb oka lehet, hogy a száz királyi udvarral szoros kapcsolatot tartó újság szerkesztője III. Ágost halála után nem találta új pártfogóra Stanisław Ágost Poniatowski személyében. Az új király privilégiumával adta ki irodalmi folyóiratszerű periodikáját M. Gröll költségen N. Dusserst szerkesztő *Journal Polonais*, Varsovie 1770. A 8° rétű, havonta kibocsátott füzetek terjedelme meghaladta a száz oldalt, teleírva frissen megjelent könyvek kritikáival, versekkel, esszéekkel, drámatörredékekkel, hazai és külföldi irodalmi érdekű hírekkel. E vállalkozásnak csak az év első négy hónapjában megjelent kisformátumú füzetek ismertetése. Vidéki viszonylatban nevezetes az Ausztriához került galíciai nagyvárosban működő helyi lembergi könyvkiadónál, A. Piller nyomdájában megjelent negyedretű négyoldalas hetilap, a *Gazette de Léopole*, 1776, amelynek ötvenkét száma ismeretes. A *Journal littéraire de Varsovie*, 1777–1778, nyolcadretű hetilap Deschamps de Saucourt szerkesztésében és Pierre Defour kiadásában összesen negyvennyolc kb. harminc lapos füzet megjelenésig jutott el. Irodalmi kritikák és ezzel kapcsolatos polémiák ismertetése mellett a francia és a lengyel irodalmi életéről, színházról szóló híreivel tűnt ki. Szintén P. Defour adta ki később az *Annonces et avis divers*, Varsovie 1781–1784, nyolcadretben s szombati megjelenéssel tíztizenöt oldalas terjedelemmel, rövid német és lengyel szövegekkel vegyesen. A kultúra különféle területeit érintő hétvégi lap állandó rovata volt a „Spectacles de Varsovie”, s ezen keresztül a lengyel, német s francia színházi élet aktuális eseményei.

Új belső fejlemények, a lengyel alkotmány reformjával összefüggő küzdelmek közben született meg a *Journal hebdomadaire de la Diète*, Varsovie 1788–1792; különös érdekessége, hogy a modern alkotmányos monarchia megteremtését támogató hetilap anonimitásba burkolódzó szerkesztője és kiadója Jan Potocki volt. Az ő távozása után a királyi könyvtárosa, a patrióta Ignacy Potocki közeli munka-

társa, a szabadkőműves Henri-Jacques Le Jay de Massuère vette át a válságos időben. Megszűnése a varsói hazafias sajtó elnyomásával, Stanisław Ágost kapitulációjával s a cári seregek megjelenésével kapcsolatos. A *Gazette de Hambourg*, 1789–1794(?) furcsa elnevezésű, hetenként többször megjelenő újság szerkesztője bizonyos francia, Montfalmbert volt; a németből fordított újság jó szolgálatokat tett tájékoztató funkciójával, de a francia forradalom iránti ellenszenvével tűnt ki, s a varsói fölkelés kitörésével meg is szűnt. Ezzel szemben forradalmi szellemű volt az első nagyformátumú (folio) hírlap, amelyet az 1791-ben proklamált rövid életű májusi alkotmány életbe léptetése után néhány hónappal terjesztettek a fővárosban. A *Prospectus d'une Gazette de Varsovie politique et littéraire*, 1791–1793, két ellentétes egyéniségű szerkesztője a német származású Charles Glave és a francia Jean-Claude Méhée de la Touche voltak. Kényszerű megszűnése előtt a hetenként négyszer megjelenő, legfontosabb francia nyelvű hírlapnak tartott sajtóorgánum kétszázra tehető előfizetőnek járt. A végzetes történelmi dátumot jelző 1794. év rövid életű hírlapjai közül a J. Potocki egyik munkatársa, Jean Charles Pinabel de Verrière által szerkesztett *Gazette française de Varsovie* főleg az európai, franciaországi forradalmi eseményekről tudósított; a hetenként kétszer megjelenő lapból csak unicum példány maradt fenn. A rendszertelenül megjelent (chez P. Defour) *Journal historique de Varsovie* viszont a varsói fölkelésről tájékoztatta a külvilágot, a királyi udvarhoz kötődő F. Bacciarelli szerkesztésében. Hasonló funkciót töltött be, de hivatalos rendeltetéssel, a forradalmi kormány külügyminisztere, Ignacy Potocki javaslatára létrehozott, bizonyos Barollier által szerkesztett *Bulletin national hebdomadaire*, amely a cári hadak bevonulásával szűnt meg. Lengyelország harmadszori felosztásával egészen új helyzet állott elő a sajtó és cenzúra történetében is.

A kötet legértékesebb része – hazai és külföldi olvasóinak egyaránt – az a nyolcvan egységből álló fotókópia-gyűjtemény, amely mind külső formai jegyek, mind belső tartalmi szempontból bepillantást enged a nehezen hozzáférhető forrásanyagba, a lengyelországi felvilágosodás francia nyelvű hírlapjaiba. Mivel összeállításuk a legújabb kutatások alapján történt, a kötet az eddigi legteljesebb bibliográfiai gyűjtést tükrözi. Számon tartja, de kételkedik az Estreicher bibliográfiai kézikönyvében forráshely nélkül regisztrált, *Gazette (ou) Journeaux de la campagne*, Varsovie 1756–1758(?) piarista szerkesztőknek tulajdoni-

tott hírlap létezésében, amelyből egyetlen példány sem mutatható föl. Elismeri viszont a szintén Estreicher által pontosan leírt *Courrier de Pologne*, Varsovie 1776–1777(?) negyedréti, Jean-Auguste Poser kiadásában hetenként kétszer megjelenő újság létezését, amelyből jelenleg példány nem ismeretes.

J. Łojek tömör bevezetőjében és precíz jegyzeteiben két kutatási szempontot hangsúlyoz. Egyrészt arról ír, hogy bár a francia nyelvű hírlapok nem játszottak elsőrendű szerepet a lengyelországi sajtó történetében, létezésük mégis fontos és jelentős tényező volt. Az európai érdekű francia sajtótörténeti összefoglalások mindeddig teljesen elhanyagolták őket. Másrészt a hazai kutatások nehézségeire utal, s a föltáró és értékelő munka folytatására ösztönöz. Könyve hozzájárulás a közép-európai felvilágosodásra kiterjedő sajtótörténeti áttekintés kimunkálásához, a sajtó művelődési, sajátos kulturális, társadalmi és politikai szerepnek történeti értékeléséhez.

HOPP LAJOS

Klagsbald, V.: *Catalogue des manuscrits marocains de la collection Klagsbald*. Paris, 1980. 156 l., XIII. t.

Egyre erősödő érdeklődés mutatkozik a marokkói zsidók történelme iránt. Haim Zafrani – főleg rabbinikus responzumok alapján – megrajzolta a marokkói zsidóság szociális, gazdasági és vallási életét a XV. század végétől a XX. század kezdetéig (*Études et recherches sur la vie intellectuelle juive au Maroc*. Paris, 1972.). Munkáját tovább folytatta (*Journal Asiatique*. 1974. 37–46.).

Az utóbbi tizenöt esztendőben gazdag kéziratok anyag került a párizsi Klagsbald-gyűjteménybe, amelyet David Klagsbald alapított.

Ennek a katalógusát adta ki a Centre National de la Recherche Scientifique. Ötvenhét kézitról van szó, köztük Biblia- és Talmud-kommentárok, döntvények, alapszabályok, responzumok, ketubbák (házassági szerződések), költemények, kabbalisztikus munkák, amulettek. A nyelv héber, arab, zsidó-arab és ladino.

Hadd hívjuk fel a figyelmet egy zsidó – arab elégiára a Hadrianus idején kivégzett tíz mártírról (33/33) s az ugyancsak zsidó – arab elbeszélésre Hannáról és hét fiáról (33/41). Az elsőt L. Finkelstein (*Essays and Studies in Memory of Linda R. Miller*. New York, 1938. 29–55.) és H. J. Zim-

mels kutatta (*Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Bp., 1947. 334–338.). Most Angliában és Németországban készül egy-egy doktori értekezés erről. A második tárgyról utoljára D. F. Winslow írt (*The Maccabean Martyrs: Early Christian Attitudes*. Judaism. XXIII. 1974. 78–86.).

Az 52. számú kézirat egy XVIII. századi Haggáda. A *sefoc*h kezdetű részletnél illusztráció található. Megmagyarázzák a gyerekeknek, hogy olvasásánál legendás vendég lép majd a szobába. Az askenázi rítusban ennek Élijáhu próféta felel meg (112–113. l.). Ez a folkloristákat és művészettörténészeket egyaránt érdekeltetheti.

A kitűnő indexeket R. Attal készítette el. Az előszót G. Vajda professzor írta.

SCHEIBER SÁNDOR

Maďarská historiografia na Východnom Slovensku v rokoch 1901–1918. (Magyar történetírás Kelet-Szlovákiában 1901–1918 között). Košice, 1980. Štátna vedecká knižnica (Állami Tudományos Könyvtár) kiadása. I.: 266 l. + mell., II.: 528 l.

„Ez a kiadvány a ŠP-VIII-4-2/30, a Szocialista Szlovákia és történeti fejlődése című alap kutatás állami terve tematikus feladatának kutatási zárójelentése, amely a Kassai Állami Tudományos Könyvtár tervében szerepelt, s amelyet a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetével koordináltak.”

Ez a kissé nehézkesen megfogalmazott mondat e két kötetes kiadvány címlapjának belső oldalán található. A műnek tehát fokozott tudományos jelentősége van, mert egy fontos állami tervfeladat része, amelyet az idézetben említett Állami Tudományos Könyvtár a Szlovák Tudományos Akadémia illetékes intézetével koordinált. Az első pillantásra egy kívülálló mind a két kötetet alaposan és gondosan összeállított munkának látja, bevezető tanulmányában Mária Mihóková, a munka összeállítója először az ideológiai és módszertani kérdéseket tisztázza, majd a szóban forgó folyóiratokat és hírlapokat elemzi, végül azt a kérdést veti föl: hogyan szerepel, milyen helyet foglal el Kelet-Szlovákia a magyar történetírásban?

Igen ám, de olvassuk csak el újra a mű címét. „Magyar historiográfia Kelet-Szlovákiában 1901–1918 között.” (A kiemelés tőlem. Sz. L.) A mi esetünkben tehát ez a két kötet mind a szlovák, mind a magyar történetírás szerves része, illetőleg segédkönyve akar lenni. A történetírásnak viszont nem a tárgyi tévedés vagy éppen az

összefüggések fel nem ismerése a legnagyobb ördöge. A legnagyobb vétség, amit egy történész elkövethet, az *anakronizmus*. Kelet-Szlovákia 1901 és 1918 között? Kozma Andor: *Carthagói harangok* című költeménye jut az eszünkbe, ahol a professzor – a szabadságharc bukásának tragikumát akarva érzékeltetni – az ókorban ágyúval lövet az ellenségre. A valóság ábrázolásának, érzékeltetésének legnagyobb veszedelem, ha saját gondolkodásunkat, helyzetünket, viszonyainkat vetítjük vissza a múltba. Abban a történettudományi anyagban, amelyet ez a két kötet feldolgoz, Kelet-Szlovákiának nemcsak hogy a neve nem található meg, de mint politikai és történeti fogalom is teljesen ismeretlen. Olyasféle tehát ez a megjelölés, mintha – mondjuk – Konstantinápolyt a Bizánci Birodalom idején Isztambulnak neveznők, vagy a catalaunumi csatáról azt mondanók, hogy Attila csatája Châlons-sur-Marne mellett. Gyermekded dolog volna ezt hosszabban elemezni egy tudományos folyóiratban, ha ezt a láthatóan nagy szorgalommal, érzékelhetően nagy gonddal összeállított bibliográfiát ez a címében található anakronizmus és mindaz, ami ennek az anakronizmusnak a következménye, nem ténne éppen tudományos szempontból teljesen használhatatlanná. Tudniillik mindjárt a címlapon azt olvassuk, hogy a „*másnyelvű* (a kiemelés tőlem, Sz. L.) újságok és folyóiratok” 1901–1918 közötti bibliográfiájáról van szó. Mihez képest *másnyelvűek* ezek az újságok és folyóiratok 1901–1918 között, tehát az államfordulat előtt? S miért a „kelet-szlovákiai” magyar történetírás bibliográfiája ez, amikor a német nyelvű közleményeket is regisztrálja? A német nyelven kiadott tudományos irodalom a magyar historiográfiához tartozik ebben az időszakban, az egyéb (szlovák, esetleg lengyel, rutén stb.) nyelven kiadott nem?!

Ha a precíz tudományosság alapján állva feltettük a nyelvek megkülönböztetésének ezt a logikátlanságát, akkor fel kell vetnünk annak a területnek a kérdését is, amelyről a szerző az adatait begyűjtötte. A régi Magyarország (Uhorsko) négy vármegyéjéről: Szepesről, Sárosról, Abaúj-Tornáról és Zemplénről szól. Igen ám, de a volt Abaúj-Tornánál, Zemplénnek Kelet-Szlovákiához ma csak egy része tartozik. Ilyen körülmények között hogy lehet egészen pontosan megállapítani, mi kerülhet bele a gyűjtés anakronisztikusan megjelölt témakörébe és mi nem? A kérdés Zemplén vármegye esetében lehet „ad absurdum” vinni. A szerző a Dongó Gyárfás Géza által *Sátoraljaújhelyen* (tehát a mai Magyarországon területén) szerkesztett, „Adalékok

Zemplén vármegye történetéhez” című folyóiratot kicédulázta, de ugyanannak a szerzőnek a Sátoraljaújhely történetéről szóló monográfiáját nem, mert ez már „egy másik ország” (az én kiemelésem a 8. oldalon található kifejezésből) történetéről szól. Vajon a tárgyalt időszakban Dongó Gyárfás Géza és a többiek már világosan tudták, hogy egyszer a Ronyva patak két partja két különböző állam határa lesz? S ha ebben az időszakban kiadják Zemplén vagy Abaúj-Torna vármegye nemes családjainak genealógiáját (és ez — kell-e ezt egy történésznek hangsúlyozni? — főleg a régi korszakokkal kapcsolatban nemcsak társadalomtörténeti szempontból fontos!), akkor az ilyen és az ehhez hasonló cikkek, tanulmányok, kiadványok csak azoknak a családoknak a révén kerülnek bele a bibliográfiába, amelyek a Ronyván vagy éppen Tornyosnémetin túl éltek? S mi van akkor, ha — mondjuk — a család egyik ága Tóketerebesen vagy Szepsiben, a másik Sárospatakon vagy éppen Szikszón élt?

Ha a kiadó, s a szerző nem venné a kiadvány címét s az abból származó tudományos torzulást komolyan, akkor — bizony — csak megmosolyogni való volna mindez, amit felvetettünk. A végtelenségig tudnók hangsúlyozni e nyakatekert történeti szemléletnek e kiadvány szempontjából is abszurd voltát. Az I. kötet 19. lapján az 1. számú lábjegyzetben említett, Budapesten 1895–1898-ban megjelent „A magyar nemzet története” című munkának ezt a címét a szlovák szövegben a „... dejiny *Mad'arska*” kifejezéssel fordítják, holott egyébként — és szerintünk is helyesen — az 1918-ban bekövetkezett fordulat előtti államot ez a kötet is „Uhorskó”-nak mondja, s csak 1918 után van „*Mad'arsko*”. A 48. lapon a szerző így ír: „... na území dnešného Slovenska (vtedajšieho severného Uhorska)”. (A mai Szlovákia — az ekkori Észak-Magyarország területén.) A kötet címe szempontjából ez sem pontos. Hiszen Szlovákia középső és nyugati részét is Észak-Magyarországnak hívták. Sőt, a régi „Severné Uhorskó”-hoz (Észak-Magyarországhoz) tartozott Sátoraljaújhely, Sárospatak, Ózd, Miskolc, Salgótarján, Balassagyarmat is — mindez hol van „Kelet-Szlovákiától”? Pontosabb lehetne talán így: „Severovýchodné Uhorskó” (Északkelet-Magyarország). Akkor viszont be kellett volna venni legalább Ung, Ugocsa és Bereg vármegyéit, azok pedig ma a Szovjetunióhoz tartoznak.

A bevezető és az annotációk összes többi szempontja, elírása eltérőpül az alapvető anakronizmusoz és történetietlen következményeihez képest. 1901 és 1918 között a történeti Magyarország (Uhorskó) sajná-

latos nacionalista (nemzetiségi) harcainak utolsó korszakában vagyunk. Itt nincs térünk arra, hogy részletesen elemezzük ezt a jelenséget. De azt — éppen a bibliográfia pontossága szempontjából — mindenképpen fel kell hoznunk, hogy az I. kötet előkészítő-magyarázó szövegében is, a felvett címszavak annotációjában is a magyar nemzeti törekvések minden esetben „nacionalisták”, a szlovák nemzeti törekvések sohasem azok. Pedig egy bibliográfiában is szem előtt kell tartanunk azt az alapvető történeti igazságot, hogy egy nép nacionalizmusa soha sincs önmagában, főleg ott nem, ahol (mint azon a területen, amelyről szólunk) két, három vagy több nép szimbiozísának a tanúi vagyunk. A névelemzés éppen az ilyen területen teljesen értelmetlen. Egyetlen személy nemzeti öntudatát sem lehet családi nevének etimológiájával meghatározni. Az I. kötet 55. oldalán ez a mondat áll: „... mená slovanského znenia ... , ktoré sú dokladom o osídlení župy v 13. storočí”. (Szláv hangzású nevek, amelyek adalékok a megye 13. századi benépesüléséhez). Tévedés ne essék: ezt a mondatot nem egy múlt századi romantikus történeti műből, még csak nem is František Sasinektől vettük, ez a mondat 1980-ban jelent meg! A Kassán született Henszlmann Imre német családnévvel a magyar reformnemzedék harcosa és neves művészettörténésze, Kašpar Fejérpataky pedig a szlovák műkedvelő színjátszás kezdeményezője körülbelül ugyanabban a korszakban. A szerző rendkívül nagy szorgalommal keresi — ha megtalálja — „hogy a bibliográfiában szereplő magyar szerzőket azelőtt hogy hívták (I. 63.: „Hajnóci, eredeti névén Zák”; I. 69.: „Kemény, eredeti névén Koch”). Mire jó ez, mit bizonyít ez olyan területen, ahol hosszú évszázadokon át több nép élt együtt? Más nemzetek fiait ma az eredeti keresztnévükön szoktuk írni, tehát nem Jesenský János, hanem Janko Jesenský, nem Čapek Károly, hanem Karel Čapek. Az — gondolom — már csak viccnek számít, hogy Goethe János Farkas (Ján Vlk Goethe) Johann Wolfgang Goethe helyett. Ebben a bibliográfiában Kazinczy „František” lett (s csak zárójelben Ferenc), Kerekes György, a neves várostörténész pedig „Juraj” (I. 230, 231.). — Számos ilyen — a ma szemléletét a múltba helytelenül visszavetítő — apróságot hozhatnánk fel ellenvetésként. Abaúj-Torna vármegyéit itt *Abovsko*-Turnianska župa-nak nevezik. Ez akkor volna helyes, ha eredetileg Aba-Torna vármegye lett volna. Számos más szlovák kiadványban — helyesen — Aba-*új*-Turnianska župa-nak nevezik.

Vég nélkül sorolhatnám a kiadvány történetietlenségeit, bizonyos — ma sajnála-

tosan még meglevő — előítéletek visszavetítését a múltba. Kassa nemcsak századunk elejének kétségtelenül magyar illuzionista szemlélete következtében (Thaly Kálmán!) lett „Rákóczi városa”. II. Rákóczi Ferencnek elég hosszú ideig ebben a városban volt a székhelye. A Fő (a mai Lenin) utcán abban a házban lakott, ahol ma a magyar Lósy-Schmidt Ede által alapított Műszaki Múzeum van. Itt búcsúzott el tőle a szlovák Daniel Krman, amikor XII. Károly svéd királyhoz vezető útjára elindult. Boecklinak, Bethlen Gábornak, Thököly Imrének és II. Rákóczi Ferencnek a harcát ez a bibliográfia mindössze „rendi felkelések”-nek nevezi. Ismét csak anakronizmus lenne a XVI–XVII. században, a XVIII. század elején „demokratikus” forradalmakról beszélni. II. Rákóczi Ferencnek főleg diplomáciai balsikerei, a külföldi segítség hiánya miatt elbukott *szabadságharca* viszont semmiképpen sem nevezhető mindössze „rendi felkelés”-nek, főleg azzal a hátsó gondolattal nem, mintha benne a „magyar” főurak harcoltak volna nemcsak Bécs, hanem a „nemzetiségi” alsóbb rétegek ellen. Erre Rákóczinak 1703. május 12-én Brezán várából, Lemberg (a mai Lviv) mellől küldött manifestuma is erőteljes „nem”-et mond, arról nem is beszélve, hogy a tarpai jobbágy Esze Tamás, no meg Pap Mihály, Vak Bottyán voltak leg-hűségesebb emberei. — A bibliográfia összeállítója részletesen, talán túlzott rész-

letességgel is tárgyalja Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi* c. munkájának visszhangját, s úgy állítja be, mintha e vitában a reakciós nemzeti ábrándkergetés ütközött volna össze a „józanabb hanggal”. A nagyon változatos életpályát megjárt Szekfű (élete végén hazánk moszkvai követe, majd nagykövete volt) említett munkájában a Habsburgok „szerecsenymosdatására” vállalkozott az illuzionista ellenzékieskedőkkel szemben. Ezt és azt a körülményt, hogy a vidéki sajtóban az annak idején nagy port felvert vitának csak a lecsapódása található, a bibliográfia annotációiban föltétlenül hangsúlyozni kellett volna. Aminthogy hangsúlyozni kellett volna azt is, hogy éppen ebben a korszakban indult meg a harc a kulturális élet decentralizációjáért Budapest nyomasztó fölényével szemben. Így nem látjuk eléggé világosan, milyen szempont szerint válogatta ki a bibliográfia összeállítója a Szepest, Sároست, Abaúj-Tornát, Zemplént érintő budapesti kiadványokat, s melyekről feledkezett meg.

Mária Mihóková gazdag anyagot hozott össze művében (a II. kötetben 3928 címszó található). Tudományos használhatóságáról viszont csak akkor lehetne szó, ha revízió alá venné anakronisztikus, történetietlen, dilettáns szempontjait, s e szempontok sutba dobásával hozzáfogna anyaga megrostálásához, illetőleg kiegészítéséhez.

SZIKLAY LÁSZLÓ

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat nyomdába érkezett: 1981. VII. 30. — Terjedelem: 9,8 (A/5) ív

82.9924 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Szabó Flóris</i> : A karthauziak olvasmányai — pannonhalmi dokumentumok alapján	263
<i>Beller Judit</i> : A kormánypárti sajtó támogatásának formái a századfordulón	276
<i>Turczel Lajos</i> : A csehszlovákiai magyar sajtó fejlődése 1919 és 1945 között	299

KÖZLEMÉNYEK

<i>Gömöri, György</i> : Egy strassburgi humanista magyar kapcsolatai a 16. században	317
<i>Czigány, Magda</i> : Szegedi Kis István Tabulae analiticae c. műve első kiadásának előtörténetéhez	321
<i>Jankovics József</i> : Szilágyi György (Sylvanus) angliai klasszika-filológus tevékenysége	322
<i>Pintér Márta Zsuzsanna</i> : A Szigeti Veszedelem bibliográfiájához	326
<i>Sugár István</i> : Az egri jezsuita könyvtár 1774-ben, a rend feloszlásakor	328
<i>Tasi József</i> : József Attila Előörs-korszaka	332
<i>Viczián János</i> : Adatbank — kamatok nélkül? (Gulyás Pál Magyar írók élete és munkái c. művének kézirata az MTA Könyvtárában)	337

FIGYELŐ

<i>V. Kovács Sándor</i> : Karsai Géza (1905–1981)	346
<i>Buzinkay Géza</i> : Művelődés a 18. századi Magyarországon. (Kosáry Domokos könyve)	346
<i>Kókay György</i> : Vita a sajtótörténeti kézikönyv első kötetéről	350
<i>Havasi Zoltán</i> : Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái	352

BIBLIOGRÁFIA

<i>Heltai János</i> : A magyar könyv- és sajtótörténeti szakirodalom 1980-ban	353
---	-----

SZEMLE

<i>Holl Béla</i> : Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a 17. században. Bp. 1980. (<i>Vásárhelyi Judit</i>)	361
<i>Benedek Elek</i> irodalmi levelezése 1921–1929. I. Bukarest, 1979. (<i>Fülöp Géza</i>)	362
A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája. 1977. Szerk. Németh S. Katalin. Bp. 1980. (<i>V. Kovács Sándor</i>)	364
A magyar bibliográfiák bibliográfiája 1974–1976. Szerk. Gajtkó Éva. (<i>Szabó Sándor</i>)	365
Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. Szegeden, 1980. (<i>Sebesi Judit</i>)	366
<i>Móra László</i> : Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ története (1883–1949). Bp. 1980. (<i>Havasi Zoltán</i>)	368
A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának évkönyvei IV. Bp. 1981. (<i>Tarján Mária</i>)	369
<i>Łojek, Jerzy</i> : Les journaux polonais de expression française au siècle des Lumières. Wrocław-Warszawa, 1980. (<i>Hopp Lajos</i>)	370
<i>Klagsbald, V.</i> : Catalogue des manuscrits marocains de la collection Klagsbald. Paris, 1980. (<i>Scheiber Sándor</i>)	371
<i>Ma'darska historiografija na Vychodnom Slovensku v rokoch 1901–1918</i> . Košice, 1980. (<i>Sziklay László</i>)	372

Ára: 25 Ft

Előfizetés egy évre: 100 Ft

INDEX: 25 543
ISSN 0025—0171

SOMMAIRE

<i>Szabó, Flóris</i> : Les lectures des chartreux — d'après des documents de Pannonhalma	263
<i>Bellér, Judit</i> : Les formes de la subvention de la presse gouvernementale au tournant du siècle	276
<i>Turczel, Lajos</i> : L'évolution de la presse hongroise de Tchécoslovaquie entre 1919 et 1945	299

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Gömöri, György</i> : Les relations hongroises d'un humaniste de Strasbourg au XVI ^e siècle	317
<i>Czigány, Magda</i> : L'ouvrage intitulé <i>Tabulae analiticae</i> d'István Szegedi Kis — la préhistoire de sa première édition	321
<i>Jankovics, József</i> : L'activité d'un philologue classique d'Angleterre, György Szilágyi (Sylvanus)	322
<i>Pintér, Márta Zsuzsanna</i> : A la bibliographie du Désastre de Sziget de Miklós Zrínyi	326
<i>Sugár, István</i> : La bibliothèque des jésuites à Eger en 1774, à l'époque de la dissolution de l'ordre	328
<i>Tasi, József</i> : La période d'avant-garde d'Attila József	332
<i>Viczián, János</i> : Une banque de données — sans intérêts? (Le manuscrit de l'oeuvre de Pál Gulyás, intitulée <i>La vie et les oeuvres des écrivains hongrois</i> , à la Bibliothèque de l'Académie)	337

CHRONIQUE

<i>V. Kovács, Sándor</i> : Géza Karsai (1906—1981)	346
<i>Buzinkay, Géza</i> : La civilisation en Hongrie au XVIII ^e siècle	346
<i>Kókay, György</i> : La discussion sur le manuel d'histoire de la presse	350
<i>Havasi, Zoltán</i> : Magyar írók élete és munkái	352

BIBLIOGRAPHIE

<i>Heltai, János</i> : La littérature spéciale hongroise de l'histoire du livre et de la presse en 1980	353
---	-----

REVUE

Holl, Béla: Ferenczffy Lőrinc. Un éditeur hongrois au XVII ^e siècle. Bp. 1980. (<i>Vásárhelyi, Judit</i>)	361
La correspondance littéraire d'Elek Benedek 1921—1929. Vol. I. 1921—1925. Bucarest, 1979. (<i>Fülöp, Géza</i>)	362
La bibliographie de la littérature et de la science littéraire hongroise 1977. Réd. par Katalin Németh S. Bp. 1980. (<i>V. Kovács, Sándor</i>)	364
La bibliographie des bibliographies hongroises 1974—1976. Bp. 1979. (<i>Szabó, Sándor</i>)	365
Documents choisis de l'histoire du mouvement ouvrier au comitat Csongrád. Szeged, 1980. (<i>Sebesi, Judit</i>)	366
Móra László: Az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ története (<i>Havasi Zoltán</i>)	368
Les Annales de la Bibliothèque Centrale de l'Université Polytechnique de Budapest. Vol. IV. — Bp. 1981. (<i>Tarján, Mária</i>)	369
Łojek, Jerzy: Les journaux polonais d'expression française au siècle des Lumières. Wrocław-Warszawa, 1980. (<i>Hopp, Lajos</i>)	370
Klagsbald, V.: Catalogue des manuscrits marocains de la collection Klagsbald. Paris, 1980. (<i>Scheiber, Sándor</i>)	371
Mad'arska historiografia na Východnom Slovensku v rokoch 1901—1918. Košice, 1980. (<i>Sziklay, László</i>)	372